Tereza Freidingerová, Peter Ivanič a Adéla Jurečková

LIDÉ MEZI ŘÁDKY

Příručka o migraci
pro (budoucí) novináře

Tato publikace vznikla v rámci projektu s názvem *People between the lines: building skills for quality migration coverage* spolufinancovaného ze zdrojů Evropské komise, konkrétně z programu Práva, rovnost a občanství.

Donor nezodpovídá za obsah ani použití informací uvedených v publikaci. Za obsah nesou výlučnou odpovědnost autoři a realizátoři projektu.

Publikace může být použita pro nekomerční tréninky a workshopy. Šíření je možné pouze pro nekomerční účely, za podmínky uvedení zdroje a informování držitele licence.

Publikováno v konsorciu organizací Člověk v tísni o.p.s., Človek v ohrození n.o., Mondo MTÜ.

Autoři:
Tereza Freidingerová, Peter Ivanič, Adéla Jurečková

Editorky:
Anna Pacovská, Tereza Freidingerová

Metodický konzultant:
Tom Law (Ethical Journalism Network)

Recenzent:
Karel Čada, Ph.D.

Jazyková korektura:
Nicol Magrotová

Grafická sazba:
Vojtěch Švec

Grafika na titulní straně:
Harryarts / Freepik

Lidé mezi řádky

Příručka o migraci pro (budoucí) novináře

© Člověk v tísni, o.p.s.

Praha, únor 2020

Všechna práva vyhrazena.

ISBN 978-80-7591-037-0

Obsah

O autorkách a autorovi ... 6

Poděkování ... 7

Předmluva ... 8

Seznam zkratek ... 10

1. V krizi poznáš média ... 11

Cvičení 1.1: Diamant „ŽURNALISTIKA“ (5 minut) ... 11

1.2 Co je žurnalistika a kdo jsme my, novináři? ... 12

Infobox 1.3: Funkce žurnalistiky ... 12

1.4 Role a pozice žurnalistiky a novinářů při pokrývání témat spojených s migrací a výzvy, jimž čelí ... 13

Infobox 1.5: Naše mysl má své mouchy (experiment) ... 13

1.6 Kdo jsou naši čtenáři? Jak se chovají a jak se mění s dobou? ... 14

1.7 Jakou mocí disponujeme jako novináři a co můžeme udělat, abychom ji využívali zodpovědně? ... 15

Infobox 1.8: Ve kterých procesech se projevuje moc v kontextu médií informujících o „jiných“? ... 16

2. Síla a moc médií aneb Jaké příběhy si jako novináři vybíráme a proč, a jak je prezentujeme? ... 18

Cvičení 2.1: Vybíráme si témata (15 minut) ... 18

2.2 O jakých příbězích informujeme a proč? ... 19

Infobox 2.3: Teorie nastolování agendy ... 20

Infobox 2.4: „Vyklikávací“ mechanismus ... 21

2.5 Moc diskurzu a mediálních rámců ... 21

Cvičení 2.6: Kdo objevil Ameriku? (15 minut) ... 21

Infobox 2.7: Síla bezpečnostního diskurzu ... 23

Cvičení 2.8: Obrazy v našich hlavách (15 minut) ... 24

Cvičení 2.9: Kontext a kritika (15 minut) ... 25

Cvičení 2.10: Výsek reality (15 minut) ... 27

Infobox 2.11: Rámce, rámce, samé rámce ... 28

Cvičení 2.12: Jak (ne)rámovat? (15 minut) ... 28

Infobox 2.13: Tip na video – rámování informací o migraci ... 29

2.14 Zákonné normy a novinářská etika v souvislosti s pokrýváním témat o migraci 30

Cvičení 2.15: Jak (ne)rámovat? II (15 minut) 31

Infobox 2.16: Pět zásad informování o migraci 32

Infobox 2.17: Doplňkové zdroje k novinářské etice 33

3. Migrace jako naše téma 34

Cvičení 3.1: Volné psaní „Mezinárodní migrace je…“ (15 minut) 34

3.2 Migrace – historie lidstva 34

3.3 Poválečná Evropa v pohybu 35

Infobox 3.4: Migrant, euroobčan a občan třetí země 36

3.5 Je migrace novodobý fenomén? 37

Infobox 3.6: Proč nepoužívat výraz nelegální migrant? 39

Cvičení 3.7: T-graf push-pull faktorů (20 minut) 40

3.8 Push a pull faktory aneb Proč lidé (ne)migrují 41

Infobox 3.9: Nedobrovolná migrace (uprchlíci, IDPs a mezinárodní ochrana) 42

3.10 Migrace jako ekonomická strategie 43

Cvičení 3.11: Můj migrační příběh (10 minut) 45

4. Jak informují o migraci česká média? 47

Cvičení 4.1: Různý přístup různých redakcí (5 minut) 47

4.2 Co ukázala analýza mediálního obrazu migrace v Česku? 47

Cvičení 4.3: Otázky na závěr 53

5. Jdeme do terénu 54

Cvičení 5.1: Pětilístek „REPORTÉR“ (5 minut) 54

5.2 Než se pustíme do práce v terénu 54

Infobox 5.3: Fixer 56

5.4 Jsme v terénu 56

5.5 Dilemata, která můžeme v terénu řešit 58

Cvičení 5.6: Vhodný obrazový materiál (10 minut) 58

5.7 Tipy, jak vést zjišťovací rozhovor 60

Cvičení 5.8: Mentální mapa „Plánujeme terén“ (30 minut) 63

6. Pracujeme se zdroji dat 67

Cvičení 6.1: Slovo navíc „zdroje“ (5 minut) 67

6.2 Pracujeme se statistikami jako zdrojem informací 67

6.3 Možné zdroje informací a dat pro práci na migračních tématech 71

Cvičení 6.4: Umíme číst grafy? (15 minut) 74

Slovo závěrem 78

Zdroje 79

O autorkách a autorovi

RNDr. Tereza Freidingerová, Ph.D.

Analytička obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni a vědecká pracovnice Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy se zabývá zejména studiem vietnamské diaspory v Česku. Doktorát získala v oboru sociální geografie a regionální rozvoj na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Během studií též strávila semestr na Université Sorbonne IV v Paříži a na Vietnam National University – University of Social Science v Hanoji. Během své vědecké praxe realizovala výzkumy v řadě zemí včetně Česka, Vietnamu, Ukrajiny, Polska nebo Německa věnující se řešení otázek migračních tendencí, rozhodování k migraci, transnacionálních vazeb, remitencí, druhé generace či neregulérní migrace, a to především v kontextu migrace z Vietnamu a Ukrajiny. V knize *Vietnamci v Česku a ve světě: migrační a adaptační tendence* (SLON, 2014) zkoumala vliv fáze migrace na vnímání rodné a imigrační země a následné migrační strategie Vietnamců. Vyučuje kurzy *Novinář a menšinová témata: Média a migrace* na FSV UK a *Migrace v jihovýchodní Asii* na Metropolitní univerzitě Praha. Jako hostující lektorka přednáší též na Univerzitě Komenského a Ekonomické Univerzitě v Bratislavě.

Peter Ivanič

Člen a programový manažer novinářské iniciativy *Svet medzi riadkami*, jejíž cílem je přispět k rozvoji tzv. globální žurnalistiky na Slovensku. Jako externí vyučující vede dva předměty na Katedře žurnalistiky Univerzity Komenského v Bratislavě – *Globálne výzvy (nielen) pre žurnalistov* a *Globálna rozvojová žurnalistika*. Kromě toho je jedním z editorů specializované sekce HN Globálne v jednom z největších slovenských novinových portálů, spoluautorem a lektorem novinářského online tréningu *Media, Migration and Minorities* z dílny Minority Rights Group International, analytikem globálních otázek v souvislosti se žurnalistikou. Je taktéž spoluautorem studie o mediálním pokrytí migrace v České republice, Estonsku a na Slovensku. Studoval politologii na Univerzitě Komenského v Bratislavě a aktuálně studuje historickou sociologii na Univerzitě Karlově.

Adéla Jurečková, M.A.

Vedoucí Programu migrace v obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni, analytička a příležitostná publicistka. Ve své práci se zaměřuje na komunikaci témat migrace a integrace, zvyšování kapacit novinářů, vztahy s médii a je jednou z vyučujících kurzu *Novinář a menšinová témata: Média a migrace* pro studenty žurnalistiky na FSV UK. Je spoluautorkou studie o mediálním pokrytí migrace v České republice, Estonsku a na Slovensku. Vystudovaná politoložka a socioložka se také věnuje německé politice a společnosti a česko-německým bilaterálním vztahům. Vystudovala magisterský obor politologie a sociologie na univerzitě v Pasově a v rámci programu mezinárodního parlamentního stipendia (IPS) pracovala pět měsíců v německém spolkovém sněmu. Po návratu do České republiky pracovala v oblasti mediální komunikace a PR pro Velvyslanectví SRN v Praze, Goethe institut a Česko-německou obchodní a průmyslovou komoru.

Poděkování

Obsah publikace vychází z dlouholeté zkušenosti se zobrazováním migrace v mediálním prostředí autorů a širších týmů oddělení *Program migrace* vzdělávací sekce *Varianty* české organizace *Člověk v tísni* a oddělení *Globálne vzdelávanie* slovenské organizace *Človek v ohrození*. Avšak příručka by nemoha vzniknout bez úzké spolupráce a podpory mnoha lidí a institucí, kterým bychom rádi na tomto místě věnovali naše poděkování.

Velmi si vážíme spolupráce s *katedrou žurnalistiky Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity*, která nám umožnila v rámci svého kurikula otevřít předmět *Novinář a menšinová témata: Média a migrace*. Naše díky patří zejména vedoucímu katedry docentu Filipu Lábovi.

Velmi děkujeme novinářkám a novinářům, odbornicím a oborníkům na témata migrace a integrace, mediálního rámování, diskurzu a jazyka, kteří se jako hostující lektoři podíleli na náplni kurzu a z jejichž přednášek vychází i obsah naší příručky. Předně bychom rádi poděkovali novinářkám Magdaleně Sodomkové a Markétě Žižkové, dokumentaristovi Martinu Trabalíkovi, expertovi na nenávistné projevy v online prostoru Lukáši Houdkovi, docentce Sylvii Graf z *Psychologického ústavu AV ČR*, doktoru Martinu Rozumkovi z *Organizace pro pomoc uprchlíkům*, doktoru Jiřímu Veseckému ze *Správy uprchlických zařízení* a průvodkyni Duong Tran Thuy Dung ze *SapaTripu*.

Naše speciální poděkování patří zejména Tomu Lawovi z *Ethical Journalism Network* za odborné konzultace a recenzentovi doktoru Karlu Čadovi z *Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy* za podnětné připomínky.

Neméně významné díky náleží i *Evropské komisi* a jejímu programu *Práva, rovnost a občanství* za štědrou finanční podporu, díky které jsme mohli tuto příručku vydat a realizovat kurz pro studenty žurnalistiky.

Předmluva

„[Lidé] žijí ve stejném světě, ale myslí a cítí ve světech různých.“

Walter Lippmann

Jako novinářky a novináři si uvědomujeme, že Walter Lippmann, klasik mediální teorie, hovoří ve svém výroku o skutečnosti, která se týká i nás samých. Uvědomujeme si, že svět, v němž žijeme, je příliš velký, příliš komplexní, slovy sociologa Zygmunta Baumana (2004) příliš *tekutý* na to, abychom jej dokázali plně pochopit či popsat.

Zároveň jsme si však jako novináři vědomi nejen společenské zodpovědnosti, kterou neseme, avšak i své povinnosti snažit se přinášet svému publiku co nejkomplexnější, nejdiferencovanější, nejpřesnější a nejvyváženější informace o světě kolem nás. Informace, které čtenářům, posluchačům či divákům umožní činit ta nejlepší a nejpodloženější informovaná rozhodnutí o výzvách, jimž jako obyvatelé různých zemí a celé planety čelíme.

Abychom toto dokázali, musíme začít u sebe a snažit se té složitosti a *tekutosti* současného světa co nejlépe porozumět tak, abychom později mohli tento obraz tlumočit publiku. K tomu by nám, a také vám, našim čtenářům a studentům, mohla pomoci i příručka, kterou právě držíte v rukou.

Nosným tématem příručky je sice migrace a otázky s tímto fenoménem spojené, ale možná se na následujících stranách dozvíme více o sobě samých, než o tom, co je to migrace.

Kdo jsme my sami, a jak to souvisí s naším vnímáním tohoto tématu? Proč vlastně toto téma vnímáme tak, jak je vnímáme? My, jako novináři-jednotlivci-lidé i jako novináři – součást společnosti? Jak a proč vlastně vzniká to, že si o migrantech (a v tuto chvíli si ještě pod tímto pojmem představme kohokoliv), myslíme, že jsou takoví či onací, ale určitě ne stejní jako „my“?

Jakou roli (v pozitivním i negativním smyslu slova) při tvorbě zpráv o tomto tématu, výběru obsahu i formy, hrají mediální domy a jakou my, novináři-lidé v nich? Jaké mají naše mnohdy nevědomá rozhodnutí týkající se témat spojených s migrací dopady na veřejné mínění a veřejnou politiku v zemi? Jaké dopady má veřejné mínění a politická diskuze na nás a naši novinářskou práci? A co z toho všeho vyplývá pro nás novináře?

Příručka si klade za cíl přinést odpovědi alespoň na některé z těchto otázek. Pomůže nám lépe porozumět základním proměnným a faktorům ovlivňujícím prezentaci tohoto tématu. Novinářům tak umožní hlouběji prozkoumat vlastní roli v procesu informování o migraci.

Toto porozumění však můžeme aplikovat i na další společenské skupiny. Obzvláště, pokud jde o ty „jiné“. Přičemž pod označením „jiní“ můžeme chápat různé sociální skupiny, ke kterým se sami nehlásíme, které jsou za hranicí toho, co považujeme za „své“, ať už se jedná o migranty, či představitele dalších menšin.

Získané porozumění, ale také nové poznatky spojené s tématem, se pokusíme v průběhu následujících kapitol ukotvit ve vás, čtenářkách a čtenářích, pomocí řady příkladů, případových studií, otázek k zamyšlení nebo malých i větších cvičení s různou mírou interaktivity.

V neposlední řadě by tato příručka chtěla zdůraznit skutečnost, na kterou před téměř sto lety upozornil již zmiňovaný Walter Lippmann, novinář, filozof a mediální kritik z počátku minulého století, a to nesmírnou společenskou zodpovědnost médií a novinářů, kteří v nich působí. Zodpovědnost, na kterou bychom neměli zapomínat a měli bychom si jí být vědomi při psaní každé věty, kterou při naší práci vytvoříme a zprostředkujeme našemu publiku.

Tím vším bychom chtěli motivovat studentky a studenty různých oborů, a především budoucí i aktivní novinářky a novináře, aby se pokusili vystoupit ze svého světa, aby nahlíželi na svět včetně České republiky a její společnosti z pohledu „jiných“, a začali tak vnímat realitu zase o něco komplexněji a zodpovědněji, se zvláštním analyticko-kritickým důrazem na ty slabší, přezírané a nevyslyšené.

„O všem je nutno pochybovat“

A konečně na závěr *Předmluvy* uvádíme to, čím jsme měli tento text začít, tedy upozorněním.

V první řadě nám nic nevěřte. Jste přece novinářky a novináři. Vše si ověřujte, zjišťujte, vyhledávejte, hledejte jiné možné úhly pohledů a vysvětlení, chybějící proměnné a fakta. Nahlížejte na naše slova v souladu se zásadami kritického myšlení a metodami zdvořilého zpochybňování, s potřebnou dávkou descartovské metodické skepse, která není pouze základem racionalismu, poznání a moderní vědy jako takové, ale i kvalitní žurnalistiky.

De omnibus dubitandum.
O všem je nutno pochybovat.

Přejeme vám příjemné čtení a učení.
Autorky a autoři publikace

Publikace je rozdělena na tři části věnované stejnému tématu z různých perspektiv:

V kapitolách 1 a 2 se nejprve věnujeme teorii nutné k porozumění tématu, o němž publikace pojednává. Hledáme odpověď na otázku, jak vzniká představa a reprezentace migrace v kontextu médií, a jaký vliv má na to, kdo jsme.

V následující kapitole se detailněji zaměříme na samotný fenomén migrace. Seznámíme se s důležitými pojmy, tvrdými daty i měkčími poznatky.

V další kapitole se již pomalu přesuneme z teoretické roviny do praxe, kde se budeme věnovat specifikům popisu tématu migrace v České republice v komparativní perspektivě se Slovenskem a Estonskem, případně jinými zeměmi.

A konečně sled kapitol uzavírá žádané praktické téma ve formě samostatných kapitol s názvy *Jdeme do terénu* a *Pracujeme se zdroji dat*. V těchto kapitolách najdou studenti praktické tipy a postupy při práci reportéra.

Jak číst tuto příručku?

Při volbě struktury příručky (a vzdělávacího postupu) jsme sáhli po metodologii evokace-uvědomění-reflexe (E-U-R).

V myslích čtenářů se tedy nejprve snažíme evokovat, vyvolat v mysli představu o daném tématu. Následně ve fázi uvědomění evokovanou představu dokládáme fakty a jasně a odborně definovanými pojmy. Ve fázi reflexe poté dané poznatky podpořené fakty a definovanými pojmy vztáhneme na sebe, abychom mohli identifikovat, co nás s tématem spojuje, a jak bychom na něj mohli uváženě a informovaně reagovat.

Výběr metodologie přitom není samoúčelný. Měl by přispět k lepšímu uchopení následujících kapitol a jejich obsahu, a pomoci vám získat z této příručky co nejvíce.

Seznam zkratek

AP	The Associated Press
API	American Press Institute
BIP	držitel mezinárodní ochrany (beneficiary of international protection)
BSP	držitel doplňkové ochrany (beneficiary of subsidiary protection)
ČTK	Česká tisková kancelář
EHS	Evropský hospodářský prostor
EJN	Ethical Journalism Network
EJO	European Journalism Observatory
EK	Evropská komise
EMN	Evropská migrační síť (European Migration Network)
EU	Evropská unie
FDI	přímé zahraniční investice (foreign direct investment)
IDP	vnitřně vymístěné osoby (internally displaced persons)
IOM	Mezinárodní organizace pro migraci (International Organization for Migration)
LN	Lidové noviny
MFD	Mladá fronta Dnes
ODA	oficiální rozvojová pomoc (Official development assistance)
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organisation for Economic Co-Operation and Development)
OSN	Organizace spojených národů
PICUM	The Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
UNHCR	Vysoký komisař OSN pro uprchlíky (The United Nations High Commissioner for Refugees)

1. V krizi poznáš média

Cvičení 1.1: Diamant „ŽURNALISTIKA“ (5 minut)

1. krok: téma (1 slovo)

2. krok: jaké téma je, pozitivní charakteristika (2 přídavná jména)

3. krok: co téma pozitivního „dělá“ / co se s ním děje (3 slovesa)

4. krok: věta o čtyřech slovech o tématu v pozitivní rovině (4 slova)

5 krok: opak věty z kroku 4

6. krok: opak sloves z kroku 3

7. krok: opak přídavných jmen z kroku 2

8. krok: opak slova z kroku 1

Postup: Vezměte si tužku a papír a zamyslete se na chvíli nad rolí žurnalistiky. Pomocí techniky diamant doplňte následující informace o žurnalistice a poté sdílejte váš pohled s kolegy a kolegyněmi.

Vraťme se na chvíli do roku 2015, kdy se Evropa vzpamatovávala z nejtěžší finanční krize od 2. světové války. Socioekonomické důsledky těchto procesů se na evropských společnostech ještě ani nestihly projevit – a z historie víme, že dozvuky takových ruptur mohou odeznívat celé roky až desetiletí – a na obzoru se už objevila nová, velkou částí evropské veřejnosti nepoznaná, a navzdory dlouhodobě známým fundamentům vlastně neočekávaná výzva spojená s migrací.

Do Evropy se náhle[1] jednoho léta vypravily statisíce lidí – naráz, v dlouhých zástupech. Obraz starého kontinentu toho roku ovládlo všudypřítomné nesnesitelné horko a až apokalyptické výjevy nekonečných řad kráčejících lidí podél evropských dálnic, davů na nádražích v Budapešti a v dalších městech ležících na tzv. *balkánské cestě* a uprchlické tábory ve státech Schengenského prostoru. Obrázky známé spíše z humanitárních krizí, které se v myslích většiny Evropanů odehrávaly někde *tam*, daleko, nejblíže na nějakém neznámém italském ostrově, se najednou začaly odehrávat *tady*. Svět se nás dotkl a téma migrace se ocitlo ve středu zájmu. A publikum a média na to musely reagovat.

Tzv. *uprchlická* či *migrační krize* se stala tématem nejen médií, ale i výzkumů a analýz, které se začaly zobrazováním migračních témat v evropském mediálním prostoru zabývat. Analýzy poukázaly na několik zajímavých jevů. Prvním byl paradox, kdy se migrace na jednu stranu stala pro média stále aktuálnějším tématem, ačkoliv zájem o ní ve veřejném prostoru s časovým odstupem od roku 2015 klesal. Druhým zásadním poznatkem byla skutečnost, že příběhy, které média přinášejí publiku napříč Evropou, se lišily a liší, a to podobně, avšak ne nezbytně stejně[2], jako se liší veřejný diskurz a politická diskuze v různých zemích EU (Fengler, Kreulter 2020). Média na západě kladou vyšší důraz na situaci migrantů a uprchlíků a otevírají téma pomoci. Zatímco média ve střední a východní Evropě se ve vyšší míře zaměřují na problémy spojené s migrací, migranty a uprchlíky, a na protesty proti nim, jak se uvádí v analýze z dílny *European Journalism Observatory* (EJO) a německého think-tanku *Otto Brenner Stiftung* (Fengler, Kreulter 2020).

Na místě je tedy položit si otázky, co jsou vlastně média a žurnalistika, která se tématům migrace věnují? A kdo jsme my novináři v nich? Jaká je role žurnalistiky a novinářů v souvislosti s výzvami, jako

1 Náhle jen z pohledu širšího veřejného diskurzu. Pro ty, kdo agendu sledovali, nebyl tento vývoj překvapením.
2 Analýza Ve středu pozornosti (Pospěch, Jurečková et al. 2019) např. naznačila, že i když je v zemích, jako je Slovensko a Česko veřejný diskurz v tématu migrace podobný, média na téma reagují odlišně.

je migrace? Jakým výzvám čelí novináři při své práci (ztráta kredibility, média jako nástroj zábavy)? Kdo jsou naši čtenáři? Jak se chovají a jak se mění s dobou? A jakou mocí disponujeme a co můžeme udělat, abychom ji využívali zodpovědně?

1.2 Co je žurnalistika a kdo jsme my, novináři?

„Jsi reportér, ne hvězda. Slouží lidem, nepanuješ. Hledáš vědění, nejsi jeho strážcem. Znáš lidi, ale nejsi přítelem všech. Jsi tady, ale neviděn, jsi ve stínu. Jsi přítomen, ale nejsi předmětem zpráv, nejsi ten, komu se něco děje. Nejsi protagonistou novinových článků. Věnuješ se profesi, je to běžná práce. Jsi profesionál, podle jehož informací si většina z nás utváří světonázor."

Aino Suhola, Seppo Turunen a Markku Varis, 2005 (In mediaguide.fi 2015)

Když si do vyhledávače zadáme otázku *„co je to žurnalistika?"*, nabídne nám hned několik definicí. Jejich společným jmenovatelem je však sběr, zpracování a šíření novinek a informací ve více či méně deklarovaném veřejném zájmu (infobox 1.3). Podstatou novinařiny tedy je, že pracuje s komunikáty, které nás jako publikum informují o událostech a jevech, jenž se neustále dějí kolem nás. V dnešní době se sice může do popředí dostávat i zábavná funkce žurnalistiky, ale ta je přece jen v pozadí za její funkcí umožnit publiku porozumět okolnímu světu. *„Cílem novinařiny je tedy poskytovat občanům informace, které potřebují k tomu, aby dokázali přijmout ta nejlepší možná rozhodnutí o svých životech, svých komunitách, svých společnostech a svých vládách"* (API, nedatováno).

Infobox 1.3: Funkce žurnalistiky

(výběr není vyčerpávající)

- Přináší informace
- Vzdělává / šíří osvětu
- Interpretuje dění okolo nás
- Pomáhá formovat názory
- Umožňuje existenci demokratických rozhodovacích procesů
- Umožňuje měnit svět kolem nás
- Poskytuje zábavu

Typ média jako takový přitom nehraje roli. Jak uvádí Kovach a Rosenstiel (2014) *„žurnalistika není definována technologií, ani žurnalisty nebo postupy, které používá, ale něčím základnějším: funkcí, kterou novinky hrají v životě lidí"*. A to se nezměnilo ani v době internetu. Co se změnilo, jsme my, novináři a to, kdo jsme (nebo nejsme).

Jak upozorňuje bývalý ředitel *Ethical Journalism Network* (EJN) Aidan White, donedávna byla pozice novináře poměrně jasně vymezená. Za novináře jsme považovali někoho, kdo pracoval pro určité médium, kdo měl na to „papír" – například vysokoškolský diplom, nebo byl členem organizace sdružující novináře. To už dnes neplatí a definování novináře je o poznání složitější (White 2015). Je proto důležité najít jiného společného jmenovatele, který by definoval, kdo je a kdo není novinář. White v této souvislosti zdůrazňuje význam novinářských standardů, jak je definují různé etické kodexy a definice: pravdivost, nestrannost, nezávislost na komerčních nebo politických zájmech ruku v ruce se zodpovědností (více například v Mediaguide.fi 2016[3]) nebo přesnost, vyváženost, nestrannost a nezaujatost (více například příručka Reuters[4]). Přesná formulace se liší, podstata je stejná.

Právě tyto standardy a jejich dodržování mohou být tím, co nás jako novináře spojuje a zároveň odlišuje od těch, kteří se sice slovy Aidana Whita (2015) *„dopouštějí novinářských činů"* (*commit acts of journalism*) – a tedy sbírají, zpracovávají a šíří informace mnohdy i v upřímném přesvědčení o naplňování veřejného zájmu – ale novinářské standardy, principy a hodnoty jsou pro ně velkou neznámou. Pouze novináři, kteří ctí tyto standardy, a tak například dokážou svoje názory a komentáře oddělovat od zpravodajství, mohou přispět i k další funkci či roli novinářů a novinařiny, kterou je podpora a udržování důvěry veřejnosti v rozhodovací proces v rámci správy věcí veřejných (Mediaguide.fi 2016). K tomu

3 mediaguide.fi/mediaguide/journalism-is-a-societal-profession
4 handbook.reuters.com/index.php?title=Standards_and_Values

v ideálním případě přispívají přesným a spolehlivým informováním občanů.

Je třeba dodat, že tento atribut definice novináře by neměl být vymezující, ale naopak inkluzivní. Jak jsme zmínili výše, dělat novinařinu už dnes může skoro každý. A stejně tak může každý dodržovat standardy a principy, které by z něj udělali žurnalistu. To zároveň může být i jednou z odpovědí na to, jak si mohou novináři udržet kredibilitu v záplavě „takynovinářů“ a „takyžurnalistiky“. Právě tím, že se budou o to důsledněji držet jasně a veřejně vyslovených novinářských standardů. Tak, aby i publikum dokázalo vnímat rozdíl.

1.4 Role a pozice žurnalistiky a novinářů při pokrývání témat spojených s migrací a výzvy, jimž čelí

Přesuňme se ale do praktičtější roviny a zkusme se zamyslet, jaká je role a pozice žurnalistiky a novinářů u témat, jako je například migrace (ale nejen u těch), a jakým výzvám přitom čelí.

Novináři jsou jen lidé, z čehož vyplývají lidské slabé a silné stránky, zájmy, přesvědčení, (ne)znalosti a představy o světě. Zároveň jsou součástí určité organizace – média samotného, i s jeho vnitřní kulturou či světonázorovým zaměřením, případně zájmy majitelů. A nakonec jsou součástí společnosti a vytváří obsah pro publikum, které tvoří její výsek. Toto publikum má taktéž určitá očekávání a představy o světě (infobox 1.5).

Infobox 1.5: Naše mysl má své mouchy (experiment)

Při reflexi role a pozice novinářů při informování o migraci bychom měli začít u sebe. A to uvědoměním si, že jsme jenom lidé a že naše mysl má své přirozené limity, jejichž existenci je důležité si při sběru, zpracovávání a šíření informací uvědomovat a neustále připomínat. Tyto limity se výrazněji projevují právě při polarizujících tématech, resp. tématech, která jsou nám tím či oním způsobem vzdálená či blízká (geograficky, kulturně, společensky).

Tyto limity si můžeme ilustrovat na něčem, co s žurnalistikou zdánlivě nesouvisí. Na optických klamech. Ty nám však dokážou velmi názorně poukázat na nedostatky našeho vnímání a reflexe světa kolem nás. A to už s novinařinou všeobecně, a s vnímáním a zobrazováním příběhů spojených s čímsi neznámým, souvisí velmi úzce.

Která z čar je delší?

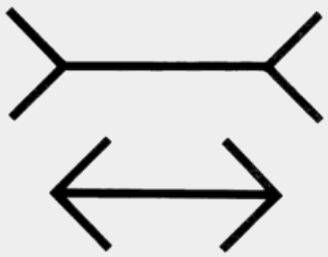

Jde o tzv. Mueller-Lyerovu iluzi. Obě dvě čáry jsou samozřejmě totožné. Problém je, že je budeme vnímat jako rozdílné, i když víme, že takové nejsou. Nemá to nic společného s našima očima. To nás klame náš mozek.

Které políčko je tmavší? A nebo B?

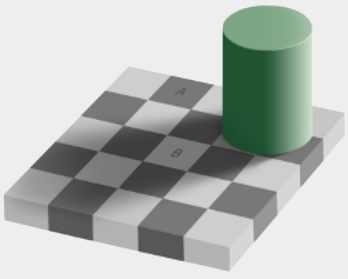

Správnou odpovědí je, že tmavší políčko je označené písmenem A. Nebo že by tomu tak nebylo? Ve skutečnosti jsou, navzdory tomu, že to náš mozek nebere v úvahu, obě políčka zbarvená úplně stejně. Nevěříte? Podívejte se na ukázku v tomto YouTube videu – bit.ly/stinova-iluze.

A jak to souvisí s novinařinou? Naše neschopnost zjistit, že jsou obě políčka zbarvená stejně, souvisí i s tím, že naše mysl uvažuje úplně automaticky ne o jakýchsi nekonkrétních navzájem nesouvisejících políčkách, ale o šachovnici, která má určitou, nám známou strukturu. Mysl nám tak uspořádává přicházející údaje do nám známého kontextu, jehož interpretace v součinnosti s jinými vlivy (válec a jeho stín) nemusí být nutně správná.

A nyní si představme, že bychom takto uvažovali o tématu, které zpracováváme. I když jsou oba tyto příklady jen abstrakcí, není těžké si představit podobné mechanismy u komplexnějších témat. Nemluvě o příbězích, které nám jsou tím či oním způsobem vzdálené, čehož jsou témata spojená s migrací dobrým příkladem.

I u nich by nám proto měla „zablikat kontrolka“ a měli bychom upřít naši pozornost na limity, které v sobě máme.

Lidé – novináře nevyjímaje – mají tendenci generalizovat skutečnosti o jiných lidech na základě určitých zažitých představ. Naše zažité představy a jejich vznik souvisejí mimo jiné s tím, kdo jsme, odkud pocházíme a podobně. To se týká i vnímání a reflexe tématu migrace. Jsme totiž lépe vybaveni k tomu, abychom věřili předem daným „obrazům ve svých hlavách“, než abychom docházeli k úsudkům na základě kritického myšlení (Wikipedia – Walter Lippmann). Jde o velmi významné tendence, proto se této rovině budeme více věnovat v následující kapitole.

Co dalšího, praktičtějšího, vstupuje do rozhodování novinářů o tvorbě obsahu? Na osobní úrovni, na úrovni redakcí nebo na úrovni společnosti? Faktorů je celá řada.

Studie naznačují, že to může být například snaha o vyšší čtenost (počet „kliků“), která se mnohdy může projevit na výši mzdy, nedostatek expertízy v redakcích nebo nedostatek zdrojů k tomu, aby redakce mohly přinášet příběhy o daném tématu v celé jejich komplexnosti. Zároveň jsou redakce a jejich novináři vystaveni nejrůznějším společenským a politickým tlakům, manipulacím a nenávistným projevům. Ve snaze nerozhněvat publikum mnohdy místo vyváženého a podloženého pokrytí tématu raději „podlézají“ očekáváním publika, které v mnoha případech hraničí až s dezinformacemi a tzv. *fake news* (Pospěch, Jurečková et al. 2019; ICMPD 2017). Svou roli přitom sehrávají i sociální sítě se svou schopností katalyzovat nenávist.

Odolávat těmto výzvám a tlakům je výzvou samou o sobě, a ne vždy se to médiím daří. Ve výsledku se tak i podle výše zmiňovaných analýz ukazuje, že mediální pokrytí migrace je často zkreslené, povrchní, zjednodušující, nedostatečně, či dokonce špatně ozdrojované, velmi často pouze kopírující dominující narativ komunikovaný například politickými elitami a očekávaný publikem. Migrace je tak médii dominantně prezentovaná a rámovaná jako problém, místo toho, aby se v redakcích na téma podívali celostně a vnímali ji jako globální fenomén, který s sebou nese jak rizika, tak i příležitosti.

1.6 Kdo jsou naši čtenáři? Jak se chovají a jak se mění s dobou?

„Video killed the radio star“

The Buggles, 1979

Vlivem digitálních technologií se hranice mezi novináři a jejich publikem zužuje. Technologie narušují někdejší monopol médií a novinářů na sběr, zpracování a šíření informací, a dělat novinařinu (nikoliv být novinářem) dnes může díky *webu 2.0*[5] de facto kdokoliv. Změnil se nejen způsob, jakým se publikum k informacím dostává, ale i to, jakou pozici vůči těmto informacím zaujímá.

Sociální sítě se staly novou titulkou, kterou si publikum (s nevyžádanou podporou skrytých algoritmů) namíchává samo pro sebe. Sítě umožňují uživatelům jednoduchý přístup ke zprávám a informacím, a současně jim poskytují možnost aktivní účasti na tvorbě zpráv – prostřednictvím komentování, sdílení, postování (Holton et al. 2015). Pokud bychom zde aplikovali teorii *nastolování agendy* (infobox 2.3) a *princip gatekeepingu* (infobox 1.8), můžeme říci, že publikum a sociální média přebraly část moci novinářů. Doby, kdy diváci čekali na večerní zprávy, aby jim vybrané události posledního dne přednesli hlasatelé jejich oblíbené televize, jsou nenávratně pryč. Dnes jsme se stali spíše novinovými všežravci, kteří přijímají informace kdykoliv během dne (Thorson, Wells 2015).

Publikum si nastavuje část agendy samo, a zároveň se do určité míry stalo vlastním gatekeeperem. S rizikem, že se díky vlastním preferencím (přes „lajky“ udělené zdrojům, které sleduje, resp. díky postům „přátel“ ve vlákně) a blíže neurčeného algoritmu vyhne informacím, které se mu nehodí do představy o světě. Dočte se jen to, co se dočíst chce, bez nutnosti vystavovat se protichůdným myšlen-

5 Web 2.0 je „*termín vymyšlený za účelem odlišení World Wide Webu v éře po internetové horečce, který je více zaměřený na sociální sítě, na obsah vytvářený uživateli a na cloud computing, od toho, jaký byl dříve*“, Britannica.com, www.britannica.com/topic/Web-20

kám. To, jakým informacím jsou lidé vystaveni, tak do značné míry závisí na zájmech a chování těch, s nimiž se lidé spojí na sociální síti (Thorson, Wells 2015). U témat, která polarizují a více než povrchní žurnalistiku by vyžadovala celostní přístup, to může vést k uzavírání se do názorových „bublin".

To však neznamená, že tradiční média (ve smyslu těch, která zaměstnávají žurnalisty-profesionály) nadále neprodukují většinu mediálních komunikátů, které se k publiku dostanou i prostřednictvím sociálních sítí (Domingo et al. 2014). Rozdíly jsou v tom, že média už nedokážou spolehlivě predikovat a ovlivňovat dosah jejich výstupů; to, že tyto komunikáty dnes nemusí skončit pasivním přijetí publika. Přechod do online prostoru a na sociální sítě je přitom obzvlášť významný u mladých lidí. *Digital News Report 2019*[6] od *Reuters Institute* poukazuje na fakt, že většina z těch nejmladších (mezi 18–24 lety) míří automaticky na sociální sítě, přímo do jimi, a algoritmy sociálních sítí přednastaveného prostředí, obcházejíc weby samotných médií.

Nejen že tak mají média problém si čtenáře/diváky/posluchače – a zejména ty nejmladší – podchytit a podpořit tak udržitelnost svého podnikání, ale návyky publika se dají považovat i za výzvu pro samotnou realizaci žurnalistiky a vůbec demokracie jako takové (Elvestad (ed), 2014, s. 1; Min 2010). Platí také, že inklinují více k novým formátům, jako jsou podcasty či videa namísto psaného textu.

Přechod do online prostředí a na sociální sítě není jediným znakem změny. Další změnou, kterou publikum prošlo, je nárůst tlaku na „zábavnost" a neochota za zprávy platit. Starší z nás si možná pamatují na dobu, kdy byly zprávy něčím vážným, jakýmsi večerním rituálem absorbování informací. A pak najednou přišla chvíle, kdy se do zpravodajství propašovali všelijací zajíčci a kočičky na konci zpráv a média poněkud začala ztrácet svůj tehdejší kredit. Dnes už lidé vnímají zprávy jinak – mnohdy spíše jako zdroj zábavy, než jako zdroj osvěty a seriózních informací. A vybírají si tak, aby se nenudili. Redakce mají například data o nedočtenosti článků a často je rovnou raději zkracují, vždyť lidé je i tak nedočtou. Mnohokrát totiž jen očima přelétnou titulek, perex, fotogalerii nebo videa. A pokud se článek nedostane na sociální síť, (téměř) jako by ani nebyl.

1.7 Jakou mocí disponujeme jako novináři a co můžeme udělat, abychom ji využívali zodpovědně?

Mají podle vás novináři moc? Odborníci v čele s Teunem A. van Dijkem (1995), uznávaným lingvistou, který se věnuje kritické analýze diskurzu, jednoznačně dokládají, že ano. Mají moc, která je spíše na úrovni symbolů a přesvědčování, a média mají do jisté míry potenciál ovlivňovat mysli svých čtenářů a diváků – a nepřímo i jejich jednání. Jako novináři bychom měli tuto vlastní mocenskou pozici kriticky[7] reflektovat (infobox 1.8). To znamená, že bychom si měli uvědomovat její existenci a pracovat s ní zodpovědně. V kontextu médií a novinářů jde o hledání, uvědomování a reflexi určitých nerovnovážných vztahů ve společnosti, zjišťování, kdo má vliv a kdo je ovlivňovaný, kdo je držitelem moci v tom nejširším smyslu slova, a kdo je případnou obětí, a jak se jí stává.

Jako novináři totiž disponujeme jedním z aktivních nástrojů mocenských vztahů, které určují a ovlivňují podstatu toho, jak vnímáme svět a smýšlíme o něm. Teun A. van Dijk (1995) doporučuje se při nahlížení na moc novinářů zaměřovat na hledání *dominance*. Od té je podle něj třeba se odrazit. Sociální realita totiž vždy stojí na hierarchii, na podřazených a nadřazených, a hierarchie je všude. Chceme-li tedy poznat určitý problém nebo jev, musíme se nejprve zamyslet, kdo je kdo, především pak, kdo jsme my, a zařídit se tak, aby nám tyto vztahy a z nich plynoucí vlivy negativně neovlivňovaly vytvářený novinářský obsah. Z perspektivy médií tím „nadřazeným" totiž může být například i novinář, který svět nevědomky reflektuje z nadřazené pozice bohatého Evropana ve státě blahobytu, neberoucího do úvahy perspektivu miliard lidí žijících v chudobě o řády vyšší, než jakou zná zdejší majorita.

6 www.digitalnewsreport.org

7 Existuje více významů pojmu kriticky či kritický. Laicky chápeme jako kritiku například poznámky naší kamarádky k našemu novému účesu. Tento význam však v tomto případě na mysli nemáme.

Infobox 1.8: Ve kterých procesech se projevuje moc v kontextu médií informujících o „jiných“?

Reprezentace – to, jak vnímáme svět.

Interpretace – média prostřednictvím reprezentací, které šíří, nabízejí příjemcům obsahu vysvětlení, učí lidi, jak dávat smysl světu, ostatním lidem a nám samotným.

Hodnocení (evaluace) – při interpretaci média neustále upřednostňují některá témata a identity před jinými, zatímco jiným přisuzují nižší hodnotu. Tím přidělují informacím o světě, které se k nám dostávají, určitý úsudek.

Šíření informace – mediální obsahy dneška se šíří globálně, stačí mít přístup k internetu, který má dnes čím dál více lidí na celé planetě. Mediální interakce dosahuje kvalitativně úplně nových úrovní.

Gatekeeping (proces výběru informací vpouštěných do médií) – proces kontroly toho, kdo a co je zahrnutý do podávaných informací a čí hlasy jsou přitom slyšet (Wikipedia – Gatekeeping).

Nastolování agendy – proces, při němž média předestírají témata – agendu – na která se soustředí, a která následně publikum vnímá jako důležitá (Wikipedia – Nastolování agendy).

Zdroj: upraveno z O'Shaughnessyho a Stadlera, 2008

Van Dijk (1993) přitom vychází z toho, že elity jako představitelé nadřazené sociální entity mají větší šanci ovlivňovat „veřejnou mysl“. Elitami můžeme chápat v užším smyslu slova právě i novináře, jelikož jsou v pozici těch, kdo mají možnost ovlivňovat veřejné mínění. Později už van Dijk píše méně abstraktně, když svou teorii aplikuje na menšinovo-většinové vztahy s důrazem na tzv. *nové menšiny*, kterými chápe lidi s migračním pozadím. Média jsou podle něj naprosto přirozeně v rukou většiny, a takto vzniká hierarchie, které jsme se věnovali výše.

Daná většina určuje obraz reprezentovaný například zprávami v novinách, a tedy jak menšiny u/vidíme, a ne jaké ve skutečnosti jsou. Ukazuje je totiž jen do té míry, jak je sama vidí, nebo chce vidět. Tento vzniklý obraz pak přes sdílené představy (reprezentace) dominantní skupiny o dané sociální skupině a vztazích mezi nimi ovlivňuje strukturu dominance většiny. Jinak řečeno, *„většinu toho, co majority vědí a čemu věří o menšinách, získávají přes diskurz a komunikaci“* (van Dijk 1993, s. 113) a podle toho se i chovají. Přitom neméně důležitá skutečnost je, že většina lidí „chce“ sociální skupiny mimo ty, s kterými se sami ztotožňují, vidět vždy negativně, a naopak sebe pozitivně (Bauman 2004). V sociologii platí jakási konstanta, že jiné skupiny než vlastní máme tendenci vidět jednolitěji a zároveň negativněji, zatímco naši vlastní skupinu vnímáme jako různorodou a spíše kladnou.

V praxi si to můžeme představit pomocí výběru témat a toho, jak jsou prezentována. Van Dijk (1993) uvádí jako příklad události z amerických předměstí vyvolávané Afroameričany či v Paříži muslimy. Ty byly prezentovány jako rasové nepokoje, nikoliv jako formy protestu či odporu, a zdůrazňováno bylo zejména iracionální násilí, tedy stereotyp, který většina od „nich“ očekává. Zároveň byly zamlčovány hlubší otázky tématu – chudoba, nerovnost, diskriminace, policejní šikana a podobně. Na podobné vzorce narazíme i při informování o migraci, migrantech a uprchlících – u zpravodajství zobrazujícího migrující lidi často vynecháváme pozadí, které při informování o většinové populaci nechybí. Když se například mluví o nepokojích na pařížských předměstích, tak se hovoří o etnicitě, víře a násilí a zamlčují se nelichotivé socioekonomické ukazatele nebo geografická a sociální vyloučenost komunit. To by se při informování o většině nestalo.

Jak se s touto naší mocí zodpovědně vypořádat? Je třeba k ní přistupovat s rozvahou a analýzou událostí. Při vytváření našich novinářských výstupů na téma migrace, ale vlastně i u mnoha jiných témat, si můžeme položit následující otázky (převzato a upraveno z Návojský 2017, Ivanič 2017). Ty nám mohou pomoci reflektovat různé pohledy na předmět výstupu. Mohou nám tak posloužit jako pomůcka při naší vědomé práci s našimi stereotypy, předsudky, postoji a mocí, kterou disponujeme. Ale neberte je, prosíme, jako nějaký manuál nebo návod. Měly by vám sloužit spíš jako opora při uvažování o náročnějších tématech a reflexi toho, kdo jsme, abychom díky tomu pracovali efektivněji a přinášeli publiku komplexnější a vyváženější obraz témat, která pokrýváme.

1. Všímáme si naší vlastní pozice autora s určitým socioekonomickým zázemím, světonázorem, původem a zřejmě i příslušností k majoritě?

2. Používáme dostatečně inkluzivní jazyk? Zamysleme se nad tím, kdy a jak používáme v různých obměnách slova „my“, „nás“, „oni“, „jim“ a jak těmito slovy označujeme lidi, o kterých píšeme.

3. Jak se stavíme k tématům a příspěvkům, kterým nerozumíme?

4. Využíváme zdroje, které dostatečně reflektují rozmanité kultury, názory a perspektivy?

5. Přistupujeme k migrantům a uprchlíkům jako k jedné entitě a k „majoritě“ nebo „Česku“ jako jejich protikladu?

6. Využíváme různorodé zdroje – například týkající se jiných kulturních a sociálních kontextů a pohledů – ve stejné míře jako zdroje, které prezentují „náš“ (osobní, český, většinový) pohled?

7. Vyhýbáme se konstrukcím, které nabízejí „správný“ nebo „nesprávný“ obraz o jiných kulturách? Nesměřujeme náhodou publikum k určitému obrazu, s nímž by se mělo ztotožnit?

8. Nabízíme autentické hlasy těch, o nichž píšeme, a známe kontext, ve kterém se pohybují?

9. Zamýšlíme se nad tím, čí hlasy jsou v textu přítomny a čí nikoliv? Přinášíme i pohled „zobrazovaných“ skupin a je jim poskytnutý dostatečný prostor? A jak jsou osoby v článku představované, resp. popisované? Jsou ve spojení s nějakou kolektivní identitou nebo kolektivním označením?

10. Všímáme si, jakým způsobem své výstupy rámujeme? Jaké fotografie vybíráme, po jakých titulcích a mezititulcích saháme, jaké respondenty oslovujeme? Jaké je zabarvení, resp. tón našeho výstupu?

11. Zkoušíme hledat nevyřčené dříve, než přistoupíme na vysvětlení vycházející z našich zažitých představ o světě? Například chybějící proměnné socioekonomického nebo sociohistorického charakteru versus představy o genetické predispozici k lenosti a podobně.

12. Nereplikujeme při vytváření obsahu jen zažité pravdy? Nezapadá obsah toho, co vytváříme, až příliš do našich představ o dané sociální skupině, tj. migrantech a uprchlících?

Před médii stojí v souvislosti s informováním o nejrůznějších „jiných“ – od migrantů po představitele menšin – nesnadný úkol. Musí vybalancovat potřebu detoxikovat jinak velmi toxickou veřejnou diskuzi, například tím, že se aktivně vyhýbají rasismu nebo neposkytují prostor k vyjádření extrémistům, s nutností vyhnout se nechtěné/nevědomé bagatelizaci obav a strachu veřejnosti, což by potenciálně vedlo ke snižování jejich kredibility.

Každý, kdo se těmito tématy zabývá a má moc ovlivňovat veřejnou diskuzi – a nejsou to jen novináři, ale z velké části i politici a další aktéři – by neměl pouze hrát na politickou notu (tyto situace se liší napříč Evropou, ale obvykle jsou spojeny právě s menšinami a/nebo migranty a uprchlíky[8]), neměl by stavět na strachu a nejistotě lidí, měl by se vyvarovat konfrontačního a nepřátelského jazyka, spíše by měl nabádat k otevřenému celospolečenskému dialogu a využívat tak svou moc zodpovědně.

Abychom parafrázovali slova Stevena Pinkera, kognitivního psychologa a lingvistu z amerického Harvardu z jeho eseje na portálu *Wall Street Journal* (Pinker, 2018)[9], nemáme věci ukazovat jako horší nebo lepší, ale co nejpřesněji.

Musíme si být vědomi utrpení a nespravedlnosti, pokud se dějí, ale také si musíme být vědomi toho, jak se dá toto utrpení a nespravedlivost zmírnit. Opačný přístup může vést až k volání po radikálních, extrémních „řešeních“. To bychom jako novináři zajisté neměli podporovat.

V následující kapitole se posuneme o krok dále a od jednotlivce se posuneme k širším celospolečenským vlivům, které ovlivňují naši práci a pokrývání témat spojených s migrací.

8 Příkladem je popisované informování v tomto textu svet.sme.sk/c/20753677/mladu-svedku-brutalne-napadli-o-migrantoch-pise-len-alternativa.html. Autoři analyzovaných textů pomocí nesouvisející zmínky o populaci cizinců ve švédském Malmö nejen nasměrovali publikum k určitému vysvětlení a situaci tedy nějak orámovali, ale zároveň postupovali neeticky, stavěli na strachu a namísto zpravodajství a tedy nestranného, nezaujatého informování o dění, dělali politiku.

9 Steven Pinker, The Enlightement is Working, In: Wall Street Journal, 9.2.2018. Dostupné na: www.wsj.com/articles/the-enlightenment-is-working-1518191343

2. Síla a moc médií aneb Jaké příběhy si jako novináři vybíráme a proč, a jak je prezentujeme?

Cvičení 2.1: Vybíráme si témata (15 minut)

„Když o tom píšu, tak je to spíš něco, co mi zadají editoři (1). A ti mi zadají krimošky. Jak Syřan zabil, okradl, znásilnil (2). Zájem je zkrátka o to, co se bude číst, co ty lidi nejvíce zvedne ze židle (3). Taky píšeme pro čtenářskou obec, kterou známe, tak píšeme to, co chtějí slyšet… (4).“

Redaktor/redaktorka online média (Pospěch, Jurečková et al. 2019)

Postup: Uvedený citát je výrokem jednoho z účastníků/účastnic výzkumu z řad českých, slovenských a estonských novinářů, který se zabýval způsobem pokrývání tématu migrace v těchto třech zemích (více vizte Pospěch, Jurečková et al. 2019). Přečtěte si jej a pokuste se přiřadit čísla k těmto jevům či přístupům k práci, kterým se následující kapitola bude dále věnovat.

- bulvarizace a clickbait
- rámování
- snaha být v souladu s dominantním diskurzem
- nastolování agendy

Po přiřazení čísel se zamyslete nad následujícími otázkami. Pokud s vámi cvičení dělaly ještě další osoby, diskutujte otázky společně. Řešení naleznete na konci cvičení.

Otázky:

- Jakou roli při tvorbě zpráv – výběru obsahu i formy – hrají média a my jako novináři v nich?
- A jakou mají naše mnohdy nevědomá rozhodnutí týkající se například informování o tématech spojených s migrací dopady na veřejné mínění a veřejnou politiku ve městě, zemi nebo kontinentu?

Řešení cvičení: 1) nastolování agendy, 2) rámování, 3) bulvarizace a clickbait, 4) snaha být v souladu s dominantním diskurzem

Když se před několika lety rozhlasová rektorka a vysokoškolská pedagožka Trina Creighton spolu s kolegy z univerzity v Nebrasce zaměřila na mediální pokrytí kriminality v závislosti na etniku, dospěla k pozoruhodným závěrům. V Nebrasce, což je stát nacházející se ve středozápadním regionu USA, který je znám spíše díky kovbojům a kukuřici, než díky multikulturní populaci[10], výzkumníci zjistili, že z televizních zpráv z Omahy, největšího místního města, se 60 % týkalo kriminality. To by ještě nebylo nic neobvyklého. Více než dvě třetiny z těchto 60 % novinářských výstupů orientovaných na kriminalitu se však zabývalo kriminalitou afroamerických mužů. A to i přesto, že mezi osobami zatčenými v Omaze tvořili Afroameričané méně než třetinu (Creighton et al. 2014).

Ačkoliv se toto téma netýká přímo migrace, s předmětem této příručky úzce souvisí jiným způsobem. Otevírá totiž otázku, jak vlastně dochází k takovýmto zkreslením a nevyváženému informo-

10 V celém státě žije 4,8 % Afroameričanů, v největším městě Omaha žije Afroameričanů 13,7 %.

vání veřejnosti. A kromě úvahy, jak by asi podobný výzkum dopadl u nás v souvislosti se zdejšími menšinami[11], by nás, jako novináře, mohly napadat i jiné, hlubší otázky:

- Proč se to vlastně děje?
- Jakou roli při tvorbě zpráv – výběru obsahu i formy – hrají média a my jako novináři v nich?
- A jakou mají naše mnohdy nevědomá rozhodnutí týkající se například informování o tématech spojených s migrací dopady na veřejné mínění a veřejnou politiku ve městě, zemi nebo kontinentu?
- Jaké dopady má naopak veřejné mínění a politická diskuze na nás a naši novinářskou práci?
- A co z toho všeho vyplývá pro nás jako novináře?

Navážeme na předchozí kapitolu a dozvíme se:

- Co je to *agenda setting* neboli *nastolování agendy*
- Jak s naší prací souvisejí pojmy jako je *diskurz* nebo *rámování*
- Jakou moc má jazyk a způsob, jakým jej používáme

2.2 O jakých příbězích informujeme a proč?

„[Tisku] se nemusí vždycky dařit říkat lidem, co si mají myslet, ale až neuvěřitelně se mu daří říkat svým čtenářům, na co mají myslet. Svět vypadá jinak pro různé lidi, podle toho, jakou mapu jim nakreslili redaktoři, editoři a vydavatelé v novinách, které čtou.“

Bernard C. Cohen, 1963 (In: Johnson-Cartee 2004, s. 17)

Popsat, jak a proč média informují o určitých příbězích, událostech, jevech či skutečnostech, a proč o jiných neinformují vůbec, a jaké to má důsledky, je snahou teorie tzv. *agenda settingu* neboli *nastolování agendy* (infobox 2.3). Právě v této souvislosti jsme předmluvu naší publikace otevřeli citátem Waltera Lippmana z jeho téměř sto let staré knihy *Veřejné mínění*. Tento americký mediální teoretik v ní totiž už tehdy, krátce po 1. světové válce a dávno před televizí či internetem, pojmenoval podstatu procesu nastolování agendy médii, i když nepoužil dané slovní spojení (Lippmann 1998).

Tento muž, který mimo jiné jako úplně první použil slovo *stereotyp* ve významu, který mu v souvislosti s médii přikládáme dnes (Kleg 1993), přišel i s tvrzením, že média jsou hlavním mezičlánkem mezi jevy a děním ve světě kolem nás na jedné straně a obrazy těchto jevů a dění v myslích – nebo jeho slovy v hlavách – publika na straně druhé (Lippmann 1998). Odtud už k samotné myšlence nastolování agendy médii nebylo daleko.

11 Například, jak na Slovensku poukazuje kampaň „Syndróm Róm“, většina z obyvatel země si neuvědomuje, že „průměrní“ Romové žijí podobně jako většina, rozptýlení mezi majoritou (Ľudia proti rasizmu: Syndróm Róm). To se odráží např. i na mediální reprezentaci na Slovensku, kdy většina příspěvků o Romech, ve kterých bylo popsáno bydliště respondentů, hovořila o Romech v osadách (Romano kher – Rómsky dom a SGI: Mediálne zobrazovanie rómskej menšiny a opatrení zameraných na ich začlenenie na Slovensku; 2017; dostupné na www.governance.sk), přitom v osadách na Slovensku – a tedy segregovaně mimo obce – ve skutečnosti žije „jen“ přibližně 18 % romské populace. V absolutních číslech jde o přibližně 74 000 lidí.

Infobox 2.3: Teorie nastolování agendy

Teorie nastolování agendy popisuje „schopnost (médií) ovlivnit význam kladený na témata v rámci veřejné diskuze". Teorie tvrdí, že média mají významný vliv na své publikum tím, že mu vštěpují, co by si lidé měli myslet namísto toho, co si myslí. To znamená, že pokud je nějaká informace mediálně pokrývaná častěji a v prominentnějším prostoru (např. v lepším vysílacím čase nebo lepším umístění na webovém portálu nebo v tisku), publikum bude tuto informaci považovat za důležitější.

Dva základní předpoklady, z nichž vychází většina výzkumu na toto téma:

1. Tisk a média nereflektují realitu; filtrují ji a tvarují
2. Soustředění médií jen na několik otázek a předmětů zpráv vede publikum k tomu, aby daná témata vnímalo jako důležitější než jiná (ta, na něž se média nesoustředí).

De facto tak jde o nacházení souvztažnosti mezi tím, jak média informují o určité události, jevu nebo dění a tím, zda publikum tuto událost, jev nebo dění považuje za důležité. Ti, kdož poskytují informace – a nejsou to jen novináři, ale řekněme také politici – nastolují agendu. Jinými slovy určují, co je a co není významné a důležité. Je důležité si tuto schopnost uvědomovat a nakládat s ní zodpovědně ve vztahu ke společnosti.

Zdroj: Wikipedia – Agenda-setting theory

Avšak koncept, který hovoří o schopnosti médií podstatně (ve smyslu měřitelně) ovlivnit význam přikládaný určitému tématu v rámci veřejné diskuze, poprvé empiricky ověřila a pojmenovala až dvojice teoretiků Maxwell McCombs a Donald Shaw (1972) v kvantitativní studii o amerických prezidentských volbách publikované o půl století později. Ti při ověřování zmiňované Lippmannovy teze o obrazech v našich hlavách našli silnou korelaci mezi výběrem témat médii a tematickými preferencemi pojmenovanými nerozhodnutými voliči z řad jejich respondentů (McCombs, Shaw 1972), tj. že *„určitá témata zdůrazňovaná médii mohou být přenesena do mysli veřejnosti"* (Vu, Guo, McCombs 2014, s. 670). Jako první tak na základě dat demonstrovali – a zároveň i změřili – moc médií a jejich vliv na veřejné mínění a veřejnou politiku.

Teorii později empiricky ověřovaly stovky dalších vědců v různých zemích světa a nejrůznějších kontextech, a dodnes ji nikdo nedokázal popřít. Sám McCombs v článku v časopisu *Journalism Studies* z roku 2005 píše, že bylo velmi povzbuzující a intelektuálně stimulující zkušeností vidět, že se jejich teorie ukázala býti platnou v těch nejrůznějších kontextech.

To všechno vedlo McCombse k poměrně kategorickému tvrzení, že *„novináři významně ovlivňují, jak jejich publikum vidí svět"* (McCombs 2004 s. 19). Jedním dechem však dodává, že ve většině případů jde spíše o praktickou stránku věci – o *„neodvratitelný vedlejší efekt potřeby médií zaměřovat se v jeden den pouze na určitý výběr témat"* (McCombs 2004 s. 19). Zkrátka fyzicky by toho novináři více nestihli, a v případě médií v době před internetem by to do vymezeného prostoru s dalším obsahem ani nevměstnali. I přes tuto praktickou výhradu však studie poukazují i na to, že to, co se média rozhodnou zveřejnit, koreluje s jejich vlastním viděním politických či hospodářských témat nebo kultury. Taktéž platí, což je celkem zřejmé, že země s vyšším geopolitickým vlivem jsou mediálně více pokrývané (McCombs 2004).

Slovy legendární studie *Bad News* od Glasgow Media Group *„novináři jsou ‚strážci' obsahu"* kteří zařadí do vysílání jen to, co uznají za vhodné, rozhodnou tedy, o čem se diváci dozvědí (Giddens, 2013 s. 686). Je však třeba zdůraznit fakt, že potenciál daného vlivu se mění spolu s technologiemi a dnes se tak do popředí výrazně dostávají otázky týkající se vztahu a vlivu tzv. *tradičních médií a virtuálního světa* (Aruguete, 2017) s celkem novými vztahy, strukturami a příležitostmi k tvorbě, šíření a „vyklikání" (více infobox 2.4) obsahu i samotným publikem.

Jiné výzkumy na toto téma se zabývají dalšími rozměry nastolování agendy médii, například jejich schopností vytvářet v myslích publika nejen obrazy, ale také asociace mezi jednotlivými tématy a podobně (Vu, Guo a McCombs, 2014, s. 670–1), čímž ještě detailněji rozpracovávají původní koncept „obrazů v hlavách", který před stoletím představil Lippmann.

Infobox 2.4: „Vyklikávací“ mechanismus

Tento proces představuje částečný posun v dělbě moci mezi novinářem a publikem, kdy publikum dokáže prostřednictvím tzv. „klikacího“ mechanismu některá témata různými způsoby – například sdílením na sociálních sítích – „vyklikat“ až na hlavní stránku, resp. zvýšit rozšíření obsahu i bez aktivního vkladu redakce (pokud se např. stane virálním). To může některé informace učinit ve svém důsledku „důležitějšími“ než jiné. Konkrétní výběr předkládaných informací, které je vůbec možné „vyklikat“, má však i nadále v rukou novinář. Další novinkou je vliv tzv. internetu 2.0, tj. možnosti vytvořit si vlastní obsah i pro „nenovináře“ a „nemédia“ šiřitelný prostřednictvím sociálních sítí, díky čemuž se do diskurzu dostávají mediální obsahy, které nevytvořili novináři/média, ale představitelé více či méně zainteresované veřejnosti.

2.5 Moc diskurzu a mediálních rámců

Cvičení 2.6: Kdo objevil Ameriku? (15 minut)

Postup: Na následující otázku odpovězte bezprostředně, automaticky. Tak, jak to znáte ze školy. Poté shlédněte video na přiloženém odkazu a odpovězte na otázky na konci cvičení.

Kdo objevil Ameriku?

a) Kryštof Kolumbus

b) Vikingové

Podívejte se na video v tomto odkazu – bit.ly/krystof-kolumbus – a zamyslete se nad následujícími otázkami:

Otázky:

- Na co poukazovalo toto video?
- Jaká odpověď v kvízu chyběla?
- Proč se všeobecně akceptovaná pravda o historické události, kterou znají našinci, a o které hovořili představitelé původních obyvatel Ameriky, tolik liší?
- Jaká je ta „pravdivá“ odpověď?
- A dala by se taková reflexe role historické postavy aplikovat i na mediální prezentaci témat spojených s migrací?

„Na základních a středních školách se učíme, že Kryštof Kolumbus objevil Ameriku. Tento výklad dějin nezpochybňujeme, je všeobecně akceptovaný. Stejně jako fakt, že pro západní civilizaci je Kolumbus symbolem odvážného objevitele, jehož objev změnil obraz tehdejší Evropy“ (Návojský, 2017). Je tato skutečnost opravdu všeobecně akceptovaná? A je to i „pravda“? Jak se to vezme. A bylo vůbec možné najít v knihách odpovědi? Jestliže se na „objevení“ Ameriky podíváme jiným, kritickým pohledem, který narušuje fenomén hrdiny a objevitele, obraz v naší hlavě se může změnit. A ukáže se jiný pohled, například takový, že události spojené s cestami Kryštofa Kolumba se dají vykládat různě. Kupříkladu i tak, že v rámci svých výprav uplatňoval brutální způsob zacházení s původním obyvatelstvem, jejich vraždění a uvrhnutí do otroctví. A to jsou křivdy, které tamější obyvatelé pociťují dodnes.

Co z videa ve cvičení 2.6 vyplývá? To, že určité jevy či události můžeme interpretovat různě v závislosti na tom, ze které strany se na ně díváme, resp. v jaké pozici se nacházíme. Zjednodušeně řečeno.

Uvažovat tímto způsobem mnohdy znamená vybočit ze zažitých představ o světě okolo nás, což není vždy jednoduché. Aby se nám to podařilo, musíme se na příběh – a nejen tento o Kolumbovi –

snažit dívat i očima druhých a zvláště těch, kteří jsou v daném příběhu slabší, těch, jež disponují menší nebo žádnou mocí. Neznamená to je zvýhodňovat, pouze jim dát hlas, který jim jako subjektům (mediální) informace náleží. A právě o tomto nahlížení jinýma očima a hledání jiných pohledů se dozvíme více na následujících stranách.

Diskurz a jeho moc

„[P]římka, kterou prohlásil za své království, a ve kterém plynul jeho život, tvoří nejen celý Svět, ale i Prostor. Jelikož se nemohl pohybovat jinak než v jedné linii, ani vidět mimo ni, nedokázal si představit nic, co by ji přesahovalo. […]

Král: Předveďte mi prosím to ´zleva doprava´

Já: Bohužel nemohu, musel byste úplně vystoupit z Přímky.

Král: Vystoupit z Přímky? Ze Světa? Z Prostoru?

Já: No ano. Z vašeho světa. Z vašeho prostoru. Váš prostor totiž není skutečný. Skutečným Prostorem je Plocha, kdežto váš prostor je jen Přímka.“

Edwin A. Abbott, 2015 (1884)

To, jak vnímáme svět okolo nás, je výsledkem množství různých vlivů. Počínaje tím, z jaké pocházíme kultury v tom nejširším slova smyslu, po socioekonomické pozadí a současnou situaci. Svůj vliv mají i předsudky a předpojatost („pravdy“, které jsou předem dané), což nám pomáhá vytvářet si rámce a příběhy, které nám zase pomáhají dávat smysl světu okolo nás.

Na naše vnímání světa má vliv naše dosažené vzdělání, víra nebo jiné přesvědčení, rodina, kontakty s lidmi z jiných kultur nebo společenské zázemí v nejširším smyslu slova (například včetně politického uspořádání a celkově politiky kolem nás, vlivu tradičních nebo moderních institucí a podobně). A nakonec, na naše vnímání mají do určité míry vliv právě i média, jejichž součástí jsme i my sami.

Můžeme tak, a to i na základě poznání *teorie nastolování agendy* (infobox 2.3), bez obav říci, že lidé si svou představu o světě (s důrazem na slovo *představa*) do značné míry formují na základě informací, které se k nim dostanou z médií. Tedy od novinářů. Způsob rámování informací médii tak může úplně změnit to, jak společnost určité téma nebo příběh vnímá.

Jak jsme uvedli v předchozí kapitole, neměli bychom zapomínat, že i novináři jsou jen lidé. A tak nás nemůže překvapit, že vše výše uvedené má vliv i na naši vlastní představu o světě. A čím více jsou si novináři vědomi toho, jak tyto jejich představy vznikají, a že vůbec existují, tím více dokážou s touto důležitou informací pracovat.

Oklikou se tak dostáváme k tomu, co bychom, vycházejíce ze sociologie, mohli nazvat *diskurzem*, tedy jakýmsi určujícím rozměrem, který určuje podstatu naší představy o světě. Podle Giddense diskurzy *„vytyčují okolo subjektů hranice, které limitují to, co o subjektech může být rozumně řečeno“* (pozn. podtrženo a zdůrazněno autory; Giddens, 2013, s. 685). Diskurz tedy předem určuje strukturu a hranice debaty, určuje podmínky a pravidla vytváření a vnímání pravdy. Dalo by se tak dokonce říci, že určuje, co si vůbec smíme myslet.

Diskurz, v němž žijeme a myslíme, tak tvoří jakési brýle, které, spíše nevědomky než vědomě, používáme při pohledu na svět. Může jít například o brýle většinového obyvatelstva země při pohledu na cizince nebo představitele menšiny, nebo brýle představitele střední vrstvy při pohledu na vyloučené komunity a lidi v nich, brýle člověka z venkova při setkání s člověkem z města, brýle věřícího a ateisty.

Problémem je, že *diskurz* – brýle, které používáme při pohledu na svět – se snadno může stát dominantním a akceptovaným bez debat. Není pak náhodou, že dominantními se obvykle stávají ty brýle, které reprezentují vnímání (a zájmy) lidí a skupin, kteří disponují v rámci společnosti vyšší mírou moci. V našem případě to může být většinová společnost versus cizinci přicházející do země. Dalším příkladem je vnímání menšiny většinou, vnímání lidí trpících chudobou představiteli střední či vyšší třídy a podobně.

Z poznatků teorie nastolování agendy přitom víme, že novináři dokážou ovlivňovat postoje a názory publika – to, co si o něčem myslí a jak to interpretují, de facto to, v jakém diskurzu žijí a vidí svět kolem sebe. Z toho může vyplynout specifická vlastnost diskurzů, a to, že nejsou jen pouhým odrazem reality, šířením poznání, myšlenek nebo obra-

zů, které určují, jak vnímáme svět, ale zároveň jsou i formujícími nástroji, které – například ve formě politických rozhodnutí – i samy tvoří (infobox 2.7).

Infobox 2.7: Síla bezpečnostního diskurzu

Na Slovensku mohl tzv. bezpečnostní diskurz spojený s událostmi v letech 2015 a 2016 (zužování tématu na otázky bezpečnosti, ochrany hranic, terorismu či ohrožení), který šířili primárně představitelé tehdejší vládní strany, ale i jiné subjekty, přispět k tomu, že parlament po volbách v roce 2016 dokázal bez odporu veřejnosti přijmout tzv. protiteroristický balíček. Ten dal více kompetencí policii a dalším složkám a vystavuje riziku porušování práv nejen migranty žijící na Slovensku, ale i všechny obyvatele země (Kríglerová, Chudžíková 2016).

Na rozdíl od Slovenska se mad'arské vládě podařilo získat podporu větší části médií. Provládní média, na něž má vládní strana přímý vliv (v roce 2019 tvořila až 80 % tamějšího mediálního trhu), kromě jiného dostala manuál, jak přistupovat k tématu migrace, jaký slovník nebo jaké fotografie používat, jak zprávy rámovat. Tím, že média uprchlíky a migranty ve svých výstupech – na přání vlády – prezentovala jako nebezpečí či ohrožení, mohla přispět k vítězství Viktora Orbána ve volbách v roce 2018 (Nolan, Walker 13. dubna 2018).

Určitá šablona, přes kterou vnímáme svět, je všudypřítomná. Zákonitě žijeme v určitém diskurzu, jde tak spíše o to si to začít uvědomovat a brát do úvahy způsob, jakým vnímáme svět a proč, jak to ovlivňuje to, jak vůbec přistupujeme k příběhům a událostem, o nichž informujeme naše publikum. Platí totiž, že my, novináři v médiích, máme přirozený sklon své výstupy stavět na zmiňovaných ustálených představách o světě a tím je i dál podporovat. A to nikoliv na základě hlubšího analytického úsudku, ale zkrátka proto, že to tak „je".

De facto tak často nevědomky šíříme informace založené na určitém vnímání světa a jen málokdy se tomu snažíme vědomě a systematicky vzdorovat, sundat si brýle a hledat jiné úhly pohledu. Migrace a její mediální prezentace je přitom oblast, ve které se absence této schopnosti „sundat brýle z očí" projevuje velmi výrazně. Proto je důležité pochopit, jak a proč jsou informace rámované tak a ne jinak, a na jakém diskurzu a moci tyto rámce stojí. A jak se to týká nás, kteří pracujeme v médiích. Pokud se nám to podaří, můžeme se naučit rámovat informace s rozvahou tak, abychom dokázali svému publiku přinášet komplexní, přesný, diferencovaný a vyvážený mediální obsah, který mu umožní činit informovaná rozhodnutí o výzvách, jimž jako obyvatelé svých zemí, ale i celé planety, čelíme.

Pozitivní je, že snaha vědomě pracovat s těmito našimi zažitými představami o světě je zábavná a intelektuálně stimulující. Může člověka bavit. A je přitom prakticky jedno, zda tuto nabytou schopnost použijeme při informování o migraci nebo jiných globálních výzvách, a vůbec při své novinářské práci, nebo ji aplikujeme při myšlení všeobecně. Zamysleme se tedy společně nad těmito otázkami:

- Je problém, když některý diskurz dominuje veřejné diskuzi?
- S jakou reakcí bychom se mohli setkat, pokud bychom ve svých výstupech vystoupili z dominantního diskurzu? Mohou vést negativní reakce k seberegulaci až autocenzuře?
- Myslíte si, že jako novináři neseme zodpovědnost za šíření určitého dominantního diskurzu? Pokud ano, měli bychom s tím něco udělat?

Cvičení 2.8: Obrazy v našich hlavách (15 minut)

Postup: Shlédněte video v přiloženém odkazu a zamyslete nad otázkami na konci cvičení. Literárnější pohled na „obrazy v našich hlavách“, diskurz, v němž žijeme a vnímáme svět či jak je řečeno ve videu „nebezpečí jednoho příběhu“, můžete shlédnout ve videu nigerijské spisovatelky Chimamandy Ngozy Adichie. Pro naše téma je nejdůležitějších prvních 8,5 minuty, ale vyplatí se shlédnout video celé.

Video: bit.ly/danger-of-single-story-cz

Otázky:

- Jaký diskurz o Africe podle autorky dominuje?
- A jaký obraz Afriky máme u nás v Česku?
- Jak se tento obraz dotýká naší práce?

Cvičení 2.9: Kontext a kritika (15 minut)

Zdroj: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Boda_Boda_riders_on_stage.jpg

Postup – krok I.: Podívejte se na fotografii a na následující dva alternativní popisky. Poté se zamyslete nad souborem otázek označených jako Otázky I.

1. Boda, Kampala, Uganda
2. Běžný den v Kampale, Uganda

Otázky I.: Co jste se z těchto popisků dozvěděli? Byla informace dostačující? Jak orámovala situaci? Co byste si mysleli na základě druhého popisku? Neposílila by ve vaší mysli zakořeněný obraz, stereotyp o líných a ležérních Afričanech, nezapadala by tedy do určitého dominantního diskurzu o určitých lidech a zemích?

Postup – krok II.: Nyní se podívejte na třetí popisek, a poté se zamyslete nad souborem otázek označených jako Otázky II.

3. Čekání na zákazníky. Řidič dopravního prostředku boda, který slouží jako místní taxi. Kampala, Uganda

Otázky II.: Změnil se váš pohled na danou situaci? V čem je rozdíl?

Zdroj: Přejato z Návojský 2014

S diskurzem, jako rozměrem, který předurčuje naši představu o světě, úzce souvisí diskurzivní rámování, případně jen rámování, mediální rámování a podobně. Takové diskurzivní rámování je totiž součástí každé komunikace a tedy přirozeně i mediální prezentace. Dalo by se říci, že propojuje diskurz s médii.

Jde o zasazení diskurzu a jeho prvků do určitého kontextu pojmů a symbolů postavených na tom, čemu lidé rozumějí, co jim je jasné. „Afričané jsou

líní a ležérní“ a „migranti jsou zkrátka od přírody rozhodnuti čerpat sociální dávky a zároveň připraveni brát nám práci“.

Sociolog Erwing Goffman přitom poukázal na dva aspekty rámování. Prvním z nich je princip, který vyjadřuje citát *„pozorovatelé aktivně promítají své referenční rámce na svět v jejich bezprostředním okolí“* (Goffman 1986, s. 39). Na existující svět si promítáme svoje představy o něm. Pokud bychom se vrátili k metafoře s brýlemi, tak za rámování můžeme považovat zabarvení jejich skel nebo počet dioptrií.

Příkladem takového promítání představy na existující svět, který brilantně popsal Edward Said (1997) v klasické studii *Covering Islam* zaměřené na analýzu mediální reprezentace islámu, islámského světa a lidí v něm, je naše představa Orientu. Obraz, který máme o Orientu, jsme si vytvořili sami (sami ve smyslu společnosti, ve které žijeme). Aladin, tisíc a jedna noc, vodní dýmky a harémy, a v zásadě úplný opak nás v Evropě, éterický, tajemný, ale zaostalý a nespolehlivý, ze své orientální prapodstaty nevhodný pro demokracii a lidská práva. Pohádka nebo tragédie neodpovídající realitě – což nám však často nevadí při podávání zpráv o Blízkém východě – vycházejíc právě z takto orámovaných východisek. A podobně přistupujeme i k rámování jiných částí světa.

Další důležitý aspekt při rámování pojmenovaný Goffmanem je, že podobně jako samotný diskurz, nebývají rámce využívány vědomě. Pokud v nich žijeme, ani si je neuvědomujeme. Přesně jako s rámováním Orientu. Nebo událostí a příběhů spojených s migrací či domněle línými Afričany z úvodního cvičení. Jde o automatizované zasazování situací do konkrétních rámců na základě našeho přesvědčení, zkušeností, znalostí, postojů či názorů – diskurzu, v němž žijeme a vnímáme svět. Roli přitom nehraje fakt, že se nutně nejedná o objektivní skutečnosti.

Podle Roberta Entmana (1993) rámování znamená *„vybírat aspekty vnímané reality a dělat je tak v rámci komunikovaného textu (pozn. textem není myšlen jen psaný text) viditelnějšími, a tím podpořit určité definování problému, jeho kauzální interpretaci, morální evalvaci a/nebo zvažování doporučení spojených s popisovanou otázkou“* (Entman 1993, s. 52). Jde tedy o výběr určitých aspektů, které v rámci komunikace zdůrazníme, díky čemuž vytvoříme vybraný úsek reality (infobox 2.11). Například při mediálním pokrytí událostí z roku 2015, kdy se Evropou přesunovaly statisíce lidí, bylo zvykem přicházející lidi prezentovat jako administrativní zátěž, výzvu pro policii nebo jako samotnou krizi, za současného přehlížení příčin v zemích původu, což mohlo v divácích vyvolávat dojem, že uprchlíci jsou vlastně příčinou, nikoliv důsledkem (Tkackyk et al. 2015). Jinak řečeno, vědomě či nevědomě směrujeme pozornost publika k určitým prvkům příběhů a k jejich konkrétní interpretaci, co nejdále od možných alternativních interpretací. Vidíte-li v tom práci novináře, máte pravdu.

Cvičení 2.10: Výsek reality (15 minut)

Postup: Prohlédněte si následující twitterové zprávy doplněné o doprovodné fotografie, které vydaly na svých profilech dvě velké tiskové agentury (AP a AFP) během hurikánu Katrina v americkém New Orleans v roce 2005, a odpovězte na otázky na konci cvičení.

Dva obyvatelé New Orleans se brodí v hluboké vodě poté, co našli chléb a vodu z místních potravin (AFP)

Mladík se brodí hlubokou vodou poté, co vyraboval potraviny v New Orleans (AP)

Otázky:

- V čem se tyto dva obrázky a jejich popisky liší, jakým způsobem rámují podávané příběhy?
- Jaké prvky zdůrazňují, které prvky naopak zamlčují a podobně?
- Proč si myslíte, že se novináři rozhodli popsat ty situace tak, jak to udělali?
- Myslíte si, že to udělali vědomě?

Infobox 2.11: Rámce, rámce, samé rámce

Svou roli při rámování hraje také **výběr respondentů** – když si cíleně vybíráme policisty, bezpečnostní analytiky nebo ministra vnitra, tak situaci zarámujeme úplně jinak (bezpečnostní/sekuritizační diskurz), než když položíme otázky odborníkům, kteří se zabývají podstatou a příčinou daných jevů, např. sociologům, sociálním pracovníkům, humanitárním pracovníkům nebo odborníkům na lidská práva (sociální, humanitární diskurz).

Informaci můžeme také rámovat zvoleným jazykem, volbou metafor, přirovnání, synonym, výběrem podstatných jmen a jejich přívlastků nebo přídavných jmen, používáním činného nebo trpného rodu a podobně.

Rámovat můžeme i celkový narativ, kterým je myšleno „*vyprávění, příběh (individuální, skupinový, národní, historický apod.), v němž se fakta a jejich interpretace podřizují jistému záměru*“ (Slovník 2015). Například narativ založený na vítězích a poražených, nebo narativ založený na odhalování nepravostí a podobně, což nasměruje publikum k určitému způsobu uvažování o předmětu informace.

Možností rámování je mnoho a ne všechny můžeme poznat. Proto je důležité si existenci rámování uvědomovat a vypěstovat si na ni citlivost.

Média a novináři hrají prostřednictvím procesů nastolování agendy a tzv. *gatekeepingu* významnou roli při ovlivňování diskurzu a toho, jaké rámce tento diskurz vyplňují. Naneštěstí s ohledem na migraci často převažují negativní rámce a narativy nad těmi vyváženými.

Vždy, když jako novináři tvoříme nějaký obsah, vybíráme si, ať již vědomě nebo nevědomě, jak ho rámovat. Jsme to my, kdo v menší či větší míře definuje realitu výběrem interpretací jevů a událostí tím a ne jiným způsobem, a směrujeme publikum určitým směrem a ne takovým směrem, který by mohl být v rozporu s naší, byť i neuvědomovanou představou o světě, naším diskurzem, ve kterém, a pomocí kterého, odrážíme svět. To je velká zodpovědnost, které je nutné si být vědom a pracovat s ní, například snahou o vyváženost díky uvědomění si vlastní pozice ve společnosti. V konečném důsledku tak promítáme svůj vlastní obraz světa – nezávisle na tom, zda je jeho odrazem, nebo jen naší více či méně přesnou představou tohoto odrazu – na realitu okolo nás. A sdílíme to s naším publikem, kterému tak pomáháme formovat to, jak vidí svět.

Cvičení 2.12: Jak (ne)rámovat? (15 minut)

Postup: Představte si, že píšete článek o politice integrace cizinců. Koho byste oslovili? Jaké respondenty a proč? Které studie byste citovali? Nemusíte uvádět konkrétní jména nebo studie, stačí je určit typologicky. Svůj postup porovnejte se článkem, který najdete pod videem v přiloženém odkazu a zodpovězte následující otázky.

Video: bit.ly/integration-foreigners

Otázky:

- Jaké respondenty zvolil autor článku? A jaké vy?
- Jakou atmosféru získal jeho článek díky výběru respondentů? Kam to článek (a jeho čtenáře) nasměrovalo?
- Jaká slova autor volil?
- Jak na vás působí rozdílné „reality“ v obou textech – ve vašem hypotetickém a v textu v příkladu?
- Jak jinak by mohl článek vypadat, kdyby autor zvolil jiné respondenty a jinou slovní zásobu?

Infobox 2.13: Tip na video – rámování informací o migraci

Rámováním informací o migraci (ale i tzv. *fake news*) se zabývá i John Oliver ve své show *Last Week Tonight*. Podstatné z pohledu rámování jsou první tři až čtyři minuty, ale za pozornost toho stojí více.

Podívejte se na video (bit.ly/ramovani-video) a pokuste se odpovědět na následující otázky.

Jaké výrazy k označení migrujících lidí používala média ve vaší zemi v letech 2015–2016? Jaké používají dnes?

Jaký dopad na publikum a vnímání migrace má, když média, ale také politici i používají k označení migrujících lidí slova jako je *houf*, případně *záplava* a podobně?

Můžete uvést nějaká další slova a slovní spojení, která se používají v médiích ve vaší zemi? A jaký „obsah" tato slova mají?

Rámování migrace a migrantů slovy spojenými se živelnými pohromami (záplava, vlna, tsunami) nebo říší zvířat (smečka, houf) tyto lidi nejen dehumanizuje, ale současně odvádí pozornost publika od určitých vysvětlení, vnucuje mu představu, že ti samotní lidé jsou příčinou problémů a nezaměřuje pozornost na skutečné problémy, jako je chudoba nebo konflikty.

Na co si dát pozor při rámování témat o migraci?

Jazyk

Jazyk je významnou součástí mocenských vztahů většiny a menšiny, resp. představitelů „jiných", mezi něž můžeme zařadit i migrující lidi. Proto nikdy neberme výběr slov na lehkou váhu. Příkladem je výběr slov označujících skupinu cizinců, která v sobě nesou určitý náboj. Vyvarujme se proto například výrazům spojeným s říší zvířat nebo živelnými pohromami.

Statistiky

Interpretace čísel u témat souvisejících s migrací může být ještě zrádnější, než je tomu u běžné populace. Je potřeba důsledně rozlišovat, kdo je kdo (migrant, uprchlík, žadatel o azyl), abychom porovnávali porovnávatelné. (více kapitola 6).

Objektivizace

O migrantech/uprchlících bychom neměli psát bez migrantů/uprchlíků. To však neznamená, že postačí, když si za respondenta zvolíme například člověka, který se nachází v uprchlickém táboře, případně žadatele o azyl. Naopak, tím bychom právě mohli přispět k rámování těchto sociálních skupin určitým způsobem, a nikoliv jiným. Proto bychom měli podle možností oslovit i relevantní odborníky na migraci, čímž bychom naopak přispěli k vyváženějšímu rámování.

Obrazový materiál

Neměli bychom vybírat takový doprovodný obrazový materiál, jaký naše publikum očekává (např. při informování o dění v Řecku záběry rozzlobených mladých mužů, když kupříkladu víme, že na řeckých ostrovech tvoří až 60 % obyvatel uprchlických táborů ženy a děti), ale takový, který odráží realitu. Stejně tak bychom měli zohlednit lidskou důstojnost zobrazovaných. Vždy si položme otázku, zda bychom zveřejnili podobnou fotografii někoho z našeho okolí nebo naší sociální skupiny.

Stereotypy

Měli bychom si uvědomit, že stereotypy a boj proti nim připomínají chůzi po tenkém ledě. Někdy i naše upřímná snaha proti nim bojovat může nechtěně podpořit jejich další šíření.

2.14 Zákonné normy a novinářská etika v souvislosti s pokrýváním témat o migraci

„Závěry z různých částí světa jsou si až překvapivě podobné: novinářská práce je pod tlakem slábnoucí ekonomiky médií, agenda zpráv se řídí politickým vlivem a oportunismem, roste nebezpečí projevů nenávisti, stereotypizace a vyloučení uprchlíků a migrantů ze společnosti. Zároveň jsme se ale setkali i s inspirujícími příklady důkladné, citlivé a etické žurnalistiky, která prokázala schopnost se do obětí vcítit.“

Moving stories, Ethical Journalism Network, 2015

Právě inspirující příklady, na které *Ethical Journalism Network* upozorňuje, jsou tím, na co bychom se měli jako novináři zaměřit. Vše přitom spočívá v uplatňování novinářské etiky. Oblastí, do které je možné v jejím rámci zařadit otázky spojené s mediálním pokrýváním migrace, je zákaz diskriminace.

Od úmluv OSN po naši klávesnici

Novinářská etika je v jednotlivých zemích a jejich právních a/nebo novinářských profesních systémech ukotvena na vícero úrovních, od mezinárodní po osobní úroveň novináře. Princip antidiskriminace v tom nejširším smyslu slova je součástí mezinárodních dokumentů, jako je *Všeobecná deklarace lidských práv*, *Charta základních práv Evropské unie* či *Evropská úmluva o lidských právech*. Na principy obsažené v těchto dokumentech se následně, v rámci hierarchie právních norem, odvolávají ústavy, resp. ústavní řády jednotlivých zemí, které zahrnují i pasáže věnované antidiskriminaci. Ty se sice mohou v první řadě týkat menšin – dokumenty obvykle garantují menšinám to, že samotná příslušnost k jejich skupině nesmí být jejich členům na škodu – ale v rámci tohoto kontextu jsou aplikovatelné i na migranty a uprchlíky. Právní úroveň uzavírá takzvaná *antidiskriminační legislativa*, která je v případě zemí EU součástí tzv. *acquis communautaire*, tedy souboru evropských právních norem, které členské státy musely přijmout do své legislativy. Ta přímo a konkrétně definuje a zakazuje diskriminaci mimo jiné na základě etnické příslušnosti, víry nebo původu a umožňuje se proti ní bránit. Tento zákaz platí i pro média a novináře.

Z právní roviny se dostáváme o stupeň níže, na úroveň profesních organizací, resp. samotných médií. V jejich případě se setkáváme s tzv. *etickými kodexy*. Ty mnohdy kromě zákazu diskriminující novinařiny obsahují i různé návody, jak se vyhnout používání ponižujícího a nenávistného jazyka, jak citlivě přistupovat k respondentům v rozhovorech, jak pracovat s obrazovými materiály a jejich popisky, jak přinášet vyvážený obsah a podobně. Opět není pravidlem, že se tyto kodexy zabývají explicitně migrací, ale jak dokazuje níže uvedený výběr článků z 2015, v mnohých případech tomu tak je.

Debatu v tehdy hektickém období tzv. *uprchlické*, případně *migrační krize* otevřela katarská televize Al Jazeera, která se rozhodla o lidech nekontrolovaně migrujících Středomořím mluvit výhradně jako o uprchlících. K diskuzi se následně přidaly další významné mediální domy a ještě o něco později i odborná komunita. Chronologii diskuze – jde o výběr nejčastěji dohledatelných zdrojů – si můžete prohlédnout níže.

- Al Jazeera – *Why Al Jazeera will not say Mediterranean ‚migrants‘* – Malone, B. (20. 8. 2015) – bit.ly/migrace-aljazeera
- The Washington Post – *It is time to ditch the word „migrant“* – Taylor, A. (24. 8. 2015) – bit.ly/migrace-wp
- The New York Times – *Migrant or Refugee? There Is a Difference, With Legal Implications* – Sengupta, S. (27. 8. 2015) – bit.ly/migrace-nyt
- BBC News – *The battle over the words used to describe migrants* – Camila Ruz (28. 8. 2015) – bit.ly/bbc-migrace
- The Guardian – *We deride them as ‚migrants‘. Why not call them people?* – Marsh, D. (28. 8. 2015) – bit.ly/migrace-guardian
- Faculty of Law of Oxford University – *Refugees are Also Migrants. And All Migrants Matter* – Carling, J. (4. 9. 2015) – bit.ly/migrace-oxford
- The Conversation – *Migrant or refugee? Why it matters which word you choose* – Taylor, Ch. (14. 9. 2015) – bit.ly/migrace-theconversation
- Language on the move – *Who is a real refugee?* – Bodis, A. (23. 9. 2015) – bit.ly/migrace-language

Cvičení 2.15: Jak (ne)rámovat? II (15 minut)

Postup: Postupně si přečtěte texty z níže uvedených odkazů a zamyslete se nad otázkami.

Text I.:

Text televize Al Jazeera „*Why Al Jazeera will not say Mediterranean ‚migrants'*" dostupný na bit.ly/migrace-aljazeera

- Co vás na postoji Al Jazeery zaujalo?
- Je tam něco, s čím souhlasíte a s čím naopak ne? Pokud ano, proč? Pokud ne, proč?

Text II.:

Text veřejnoprávní stanice BBC „*The battle over the words used to describe migrants*" dostupný na bit.ly/bbc-migrace

- Co vás zaujalo na postoji BBC?
- Čím se liší od Al Jazeery?

Text III.:

Text Právnické fakulty univerzity v Oxfordu „*Refugees are Also Migrants. And All Migrants Matter*" dostupný na bit.ly/migrace-oxford

- Který přístup při etickém pokrývání tématu vám dává smysl?
- Existují ve vašem jazyce podobné otázky, jako je tomu v angličtině? Podle výsledků analýzy mediálního rámování migrace v České republice, Estonsku a na Slovensku (Pospěch, Jurečková et al., 2019) se např. významy pojmů uprchlík a migrant významně změnily a získaly jiné konotace. V Mad'arsku je např. možné jednoduchým porovnáním jejich výskytu zjistit, zda jde o média pod přímým vlivem vlády (až 80 % médií v zemi) nebo o některé z nezávislých médií (ta pod vlivem vlády mají zakázáno používat pojem uprchlík).
- Zabývali jste se tímto tématem ve škole, v práci nebo mezi přáteli-novináři? Obsahuje kodex vaší redakce toto téma?

Na naší klávesnici

Všechny zmiňované normy od globální úrovně OSN po etické kodexy jednotlivých médií však končí na jednom místě – u nás, novinářů. My jsme tou poslední instancí, která může zasáhnout, a v rámci naší osobní profesionální integrity neinformovat neeticky, v rozporu s novinářskými standardy obsaženými v uvedených kodexech a právních normách.

To souvisí s uvědoměním mnohého z věcí, zmiňovaných v této a předchozí kapitole, především v podkapitolách o rámování a síle slova. A také s naší mocí a pozicí nejen jako novinářů, ale i jako představitelů dominující sociální skupiny. V této souvislosti existuje mnoho cenných zdrojů, od kterých se můžeme jako novináři poučit. Jedním z nich je poměrně jednoduchý, ale hutný checklist z dílny EJN s názvem *Pět zásad infomování o migraci* (infobox 2.16). Citujeme v celé délce.

Infobox 2.16: Pět zásad informování o migraci

1) Fakta místo předsudků

Jsou naše reportáže pravdivé, nestranné, inkluzivní a založené na faktech? Postupujeme nezávisle na narativech, které jsou založené na politice a emocích spíš než na faktech? Informujeme férově a transparentně o dopadu migrace na komunity?

2) Udělejme si jasno v právních otázkách

Žadatel o azyl? Uprchlík? Oběť obchodu s lidmi? Ekonomický migrant? Používáme výraz neregulérní migrant? Rozumíme definicím různých typů migrantů a používáme je správně? Seznamujeme naše publikum s právy, které migranti mají v rámci mezinárodního a národního práva?

3) Projevujme lidskost

Lidskost je základ etické žurnalistiky. Musíme si ale dávat pozor na emoce, vyhnout se viktimizaci, zjednodušování a rámování reportáží v omezeném humanitárním pohledu, který nebere v potaz celý kontext.

4) Mluvme za všechny

Máme v reportážích i hlasy migrantů? Naslouchámе komunitám, kterými procházejí nebo do nichž se zapojují? Zamýšlejme se, jestli samozvaní mluvčí komunit i migrantů mohou za tyto skupiny opravdu mluvit.

5) Postavme se nenávisti

Vyhnuli jsme se extrémismu? Zamysleli jsme se nad tím, jestli pobuřující obsah o migrantech, případně lidech, kteří chtějí migraci omezovat, nemusí podněcovat nenávist? Dávejme si pozor na slova jako „houf“, „záplava“, či „vlna“. Stejně tak nepoužívejme bez rozmyslu slova „rasismus“ a „xenofobie“.

Zdroj: Ethical Journalism Network

Svoboda projevu versus nenávistné projevy

Kde končí svoboda projevu, a začínají nenávistné projevy? Je nutné tyto projevy omezovat? To jsou otázky, kterými se dnes média a odborná veřejnost musí zabývat. Tématu se na nejvyšší úrovni věnuje i OSN. Generální tajemník OSN António Guterres v únoru 2019 potvrdil odhodlání bojovat proti nenávistným projevům i v kontextu svobody projevu: *„Také se zdvihá vlna xenofobie, rasismu a netolerance – včetně narůstajícího antisemitismu a islamofobie. Projevy nenávisti jsou hrozbou demokratickým hodnotám, společenské stabilitě a míru. Šíří se jako požár sociálními médii, internetem a konspiračními teoriemi. Jsou podněcovány veřejným diskursem, který stigmatizuje ženy, menšiny, migranty, uprchlíky a další takzvané ‚jiné‘). Nenávist se tak přesouvá do mainstreamu, a to jak v liberálních demokraciích, tak v autoritářských systémech.“*[12]

Snahy bojovat proti nenávistným projevům však vyvolávají u části veřejnosti obavy, která se může oprávněně ptát, zda není snaha bojovat proti nenávistným projevům potlačováním svobody projevu a kam mohou tyto snahy jít?

Svoboda projevu a nenávistné projevy (*hate speech*) jsou skutečně provázané, ale neznamenají totéž. Zjednodušeně lze říci, že svoboda projevu nám zaručuje právo říci, co chceme, nezávisle na faktické správnosti nebo objektivitě našeho projevu. Kde je potom hranice s nenávistnými projevy? Tam, kde dochází k omezování projevu ostatních, a tedy k upírání jejich svobody.

Neexistuje ustálené vymezení toho, co je nenávistný projev, můžeme se však inspirovat definicí OSN, která za hate speech považuje *„jakýkoli druh mluvené či psané komunikace nebo chování, které někoho napadá nebo používá hanlivý či diskriminační jazyk o někom nebo o nějaké skupině lidí na základě toho, kdo jsou, tedy na základě jejich náboženství, etnické příslušnosti, národnosti, rasy, barvy pleti, původu, pohlaví nebo jiného identifikačního znaku.“*[13] Svoboda projevu je tak limitovaná právě nenávistnými pro-

12 www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2019-02-25/remarks-the-human-rights-council
13 www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf

jevy, které zamezují svobodě projevu ostatních, na základě toho, kdo jsou.

V případě novinářů přitom nejde jen o naši vlastní potenciální *hate speech*, ale i o šíření takových projevů například politickými představiteli. Měli bychom si proto klást otázky, zda by novináři měli umožňovat politikům šířit nenávistné projevy v éteru? A pokud ne, jak by si měli zachovat svou povahu poskytovatelů veřejné služby a vyváženě a přesně informovat?

Možnou odpověď nabídl v analýze mediálního pokrytí migrace realizované v roce 2019 v Česku, Estonsku a na Slovensku (Pospěch, Jurečková et al. 2019) respondent – šéfredaktor jednoho slovenského média. Ten uvedl, že by nepublikovali vyjádření šířící nenávist a nerespektující lidskou důstojnost migrantů, i kdyby je pronesl významný politik. V rámci vyvážené žurnalistiky by na to v případě potřeby reagovali například komentářem. Informaci by tedy neignorovali, ale zvolili by proaktivní přístup a neumožnili by její šíření bez adekvátní reflexe její nenávistné povahy. V tomto momentu už narážíme na klasický *Popperův paradox tolerance*, který hovoří o tom, že *„Neomezená tolerance vede nevyhnutelně k zániku tolerance jako takové. Jestliže uplatníme neomezenou toleranci i vůči netolerantním, jestliže nebudeme chránit tolerantní společnost proti netolerantním lidem, pak spolu s tolerantní společností přijdeme i o samotnou toleranci“* (Popper 2013).

Určit tu přesnou hranici není vždy jednoduché a etické kodexy to za nás nevyřeší. Proto musíme začít sami u sebe, uvědomovat si svoji společenskou zodpovědnost a ptát se, zda námi vytvářený obsah náhodou, třeba i nevědomky nepřispívá k šíření nenávistných projevů. Prakticky nám k tomu mohou pomoci série otázek zaměřené na nás a naši moc, a pozici jako novinářů, které najdete v kapitole 1.

Infobox 2.17: Doplňkové zdroje k novinářské etice

- BBC – The BBC's Editorial Values and Standards – bit.ly/bbc-kodex
- Reuters – Standards and Values – Reuters Handbook of Journalism – bit.ly/reuters-kodex
- BOND, 2019. Putting the People in the Pictures First – Ethical guidelines for the collection and use of content (images and stories) – bit.ly/bond-kodex
- Ethical Journalism Network, 2015. Moving Stories – International Review of How Media Cover Migration – bit.ly/moving-stories-ejn
- International Centre for Migration Policy Development, 2016 – Study: How does the media on both sides of the Mediterranean report on Migration? – bit.ly/analyza-pokryvani-migrace
- Media Diversity Institute, 2004 – Reporting Diversity Manual – bit.ly/pokryvani-rozmanitosti

3. Migrace jako naše téma

Cvičení 3.1: Volné psaní „Mezinárodní migrace je…“ (15 minut)

Postup: Vezměte si tužku a papír a na pět minut se přemýšlejte nad tématem mezinárodní migrace technikou volného psaní. Od momentu, kdy se vaše tužka dotkne papíru, dodržujte následující pravidla:

- Pište po celou dobu cvičení, to znamená pěti minut. Pokud vás nic nenapadá, nepřestávejte psát. Pište jednoduše to, že vás právě nic nenapadá „teď mě nic nenapadá, nevím, co napsat“, hlavně nepřestávejte psát.
- Pište souvislý text, nikoliv pouze jednotlivá hesla formou odrážek. Text se musí skládat z vět.
- Nevracejte se k napsanému, neopravujte, nevylepšujte to, co jste už napsali.
- Nepřemýšlejte nad gramatickou a stylistickou stránkou, nenechte se jimi brzdit.

Po ukončení psaní se zamyslete nad následujícími otázkami. Pokud s vámi cvičení dělaly ještě další osoby, můžete vaše myšlenky porovnat a diskutovat, co vás vedlo přemýšlet o tématu tím či oním směrem.

Otázky:

- Psal/a jste o tématu po celou vymezenou dobu?
- Držel/a jste se tématu, nebo vám text odbočil jiným směrem? Pokud ano, proč se to stalo?
- Co nového vás k tématu během volného psaní napadlo?

Technikou volného psaní na téma mezinárodní migrace začíná každý náš kurz o migraci v médiích. Nepřekvapivě většina účastníků uvádí, že *„mezinárodní migrace je přestěhování se z jednoho státu do jiného“*, nebo že *„migrace je stará jako lidstvo samo“*. Podvědomě máme všichni určitou představu o tom, kdo a proč migruje a jaké přínosy a rizika jsou s migrací spojená. Když se ale začneme tématem zabývat hlouběji, zpravidla zjistíme, že nic není tak jednoznačné, jak se může na první pohled zdát. Uvědomíme si, že naše představy obvykle vychází z kusých informací, které k nám proudí z různých směrů, a že nezřídka téma sledujeme odtrženi zpovzdálí. Stejně jako když čteme o autonehodách a jsme vnitřně přesvědčeni, že nás se netýkají. V této kapitole se proto podíváme na lidskou činnost známou jako mezinárodní migrace v širším globálním i osobním kontextu. Zaměříme se na trendy v jejím vývoji v moderní historii lidstva, seznámíme se se základními pojmy spojenými s migrací, a také se zamyslíme nad její vnímanou „fenomenalitou“. Kapitola nemá ambici zastoupit odborné publikace z oblasti migračních studií, a proto každého, koho téma zajímá, tím spíše, pokud o něm chce psát, vybízíme, aby kapitolu vnímal spíše jako odrazový můstek k dalším informacím.

3.2 Migrace – historie lidstva

Profesor Russel King ze sussexské univerzity shrnul život člověka na zemi výstižně: *„lidská migrace je historií světa a současnost je odrazem této historie“*. Minulé zkušenosti dávají Kingovi, který tvrdí, že *„v jistém slova smyslu jsou lidé rození migranti, naše evoluce je od počátku spjata s migrováním, s pohybem z místa na místo a s adaptací na nové prostředí“* (King 2007) za pravdu. Kronika našeho rodu Homo sapiens, kterou jsme pozvolna začali psát někdy před 300 000 až 400 000 lety ve východní Africe, je od samého počátku spjata s hledáním a pronikáním na místa, která dokáží nasytit většinu našich momentálních potřeb. Paleontologické, antropologické a genetické poznatky dokládají, že se naši předci pokusili, byť bez většího zdaru, opustit Afriku už před 125 000 lety. Definitivně a úspěšně zdolali Rudé

moře až o 35 000 let později, odkud se vydali všemi směry osidlovat Zemi. Před přibližně 90 000 lety dorazili na území dnešní Číny, před 40 000 lety kolonizovali Austrálii, o 5000 let později Evropu a o dalších 15 000 let se jim podařilo přejít do Ameriky. A ani ve 21. století, 9500 let poté co se zabydlel i na nejjižnějším bodě Ameriky, nepřestal člověk migrovat (King 2007).

Už 400 generací je člověk doslova globálním tvorem. Ale teprve až od 15. století začíná pozvolna prošlapávat cestu k opravdu globalizované povaze svého putování, které nabírá na obrátkách od 19. století ruku v ruce s technologickým rozvojem a následnou proměnou společnosti. Dnes již kultovní kniha věhlasných odborníků na téma mezinárodní migrace, autorů Stephena Castlese a Marka Millera *Věk migrace: mezinárodní pohyby lidí v moderním světě* (The age of migration: International Population Movements in the Modern World), která poprvé vyšla v roce 1993 a v prosinci 2019 se dočkala svého šestého vydání, vnesla nejen do odborného diskurzu označení konce 20. století a počátku 21. jako „věku migrace". Dle Castlese a Millera začala povaha soudobé epochy globálních lidských pohybů na konci 80. a počátku 90. let minulého století jako odpověď na ekonomické, sociální a politické změny v postmoderní společnosti v období po ukončení studené války. Castles s Millerem zmiňují především pád SSSR a s ním spojené bipolární vidění světa spojenců a nepřátel, ukončení apartheidu v Jihoafrické republice, válku v Perském zálivu, války, hladomory a krize procházející napříč celou Afrikou, rychlý ekonomický růst a rozvoj Asie, posun od diktátorských režimů k nestabilním a dluhy sužovaným demokraciím v Latinské Americe a rostoucí význam ekonomické a politické integrace Evropy (Castles, De Haas, Miller 2014). Dle autorů měly všechny tyto události jednu věc společnou – byly spojené s masovými pohyby lidí. Nicméně migrace naší doby není výjimečná jenom masovostí těchto pohybů. Jak autoři slavné knihy podotýkají, spíše nežli počty lidí v pohybu, jsou daleko unikátnější a doposud nevídané okolnosti, za kterých migrace v současnosti probíhá, a koho se dotýká.

K masovým přesunům lidí z jednoho konce světa na druhý docházelo i v minulosti. Dokonce se přesouvaly celé kmeny či národy a co do počtu osob v pohybu k celkové populaci světa jsou dnešní čísla ve srovnání s některými obdobími lidské historie spíše úsměvná. Z hodin dějepisu známe putování Izraelitů z Egypta do země zaslíbené, století stěhování národů, válečné tahy Alexandra Velikého, mongolských hord nebo Maurů, konkvistadorské výpravy Evropanů do zemí Afriky, Asie a Ameriky či nechvalně známý transatlantický obchod s otroky, kdy byly miliony Afričanů násilím přesunuty z jednoho kontinentu na druhý. Z novodobější historie to je např. vyhnání Arménů z Turecka nebo téměř exodus Evropanů do tzv. Nového světa, kdy např. počet obyvatel Irska v důsledku hladomoru v letech 1845–1849 klesl až o milion.

Především transatlantická migrace obyvatel států Evropy (Irska, Spojeného království, Rakouska-Uherska, skandinávských zemí, Španělska, Portugalska, Itálie, Německa a Ruska) do zemí amerického kontinentu (USA, Kanady, Brazílie, Argentiny) z let 1870–1915 dosahovala v kontextu dnešních migračních trendů nevídaných rozměrů. V tomto období z Evropy odešlo okolo 37 milionů lidí. Nejvíce se jich usadilo v USA (odhadem 25 milionů), z nichž naprostá většina se do Evropy již nevrátila. Pro představu, podle dostupných údajů populace USA mezi lety 1860 a 1921 narostla o celkem 250 %, z toho o 125 % migrací. Počet obyvatel Kanady ve stejném období stoupl o 200 %, z toho migrací téměř o 150 % (Nugent 1992). Nárůst migrace na konci 19. století byl přímou odpovědí na společenské změny spojené s industrializací a intenzifikací zemědělství a na všeobecný rozvoj, především na rozvoj parní dopravy včetně rozvoje námořní osobní dopravy, ale také odrazem minimálních právních a administrativních bariér omezujících migraci. Transatlantická migrace, která znamenala emigraci Evropanů do zemí západní polokoule, vyústila ve vznik moderních migračních politik přijímacích států, které začaly řešit regulaci migrace zaváděním cestovních dokumentů, víz a kvót, a také ve formování prvních politik dnes známých jako *integrační politiky*, jejichž předmětem je adaptace migrantů a přijímající společnosti na novou situaci.

3.3 Poválečná Evropa v pohybu

Až do 50. let 20. století byla mezinárodní migrace víceméně omezená na vnitroevropské pohyby a výměnu obyvatel mezi Evropou a Amerikami, kdy tím ztrátovým územím byl starý kontinent. Respektive, lidé migrovali i v dalších částech planety, ale tyto pohyby stály mimo zájem vědců a vědy zabývající se problematikou migrace, která v té době byla v plenkách. Zlom nastal s koncem 2. světové války. Ten doslova rozhýbal Evropu, a následně celý svět.

Samotné ukončení bojů nastartovalo přesun milionů lidí, kteří se vraceli domů nebo byli nedobrovolně přesunuti, napříč evropským kontinentem. Mezi početně nejvýznamnější pohyby té doby patřil odsun asi 11,5 milionů německy mluvícího obyvatelstva ze států střední (Československo, Maďarsko,

Polsko) a východní Evropy (Rumunsko, SSSR atd.) do Německa a Rakouska a nucené přestěhování asi 2 milionů Poláků z východní části Polska anektované Sovětským svazem na území východních částí Pomořanska a Slezska, které připadly Polsku. Dále navrácení okolo 2 milionů sovětských občanů z území okupovaných Spojenci a deportace asi půl milionu Ukrajinců, Bělorusů a dalších z Polska do SSSR, návrat statisíců dělníků nuceně nasazených v Německé říši domů, ale především osvobození desetitisíců přeživších holocaust a nacistické koncentrační tábory, kteří hledali bezpečné útočiště poté, co zjistili, že jejich domovy jsou zabrané (Wasserstein 2011). Zároveň desetitisíce obyvatel východní a střední Evropy reagovaly na nové poválečné rozložení sil a posilování komunistické moci v regionu útěkem na západ s touhou dostat se dál, především do severní Ameriky.

Poválečná obnova populačně a materiálně zdecimovaných zemí a následné obnovení a oživení průmyslu, zemědělství a mezinárodního obchodu otevřela novou kapitolu dějin lidské migrace. Nedostatek pracovních sil v rychle se zotavující západní Evropě i severní Americe vyústil v aktivní náborové kampaně zahraničních pracovníků, někdy označovaných jako *gastarbeiteři*. Země západní Evropy nejprve najímaly pracovníky z blízkých nízkopříjmových zemí (státy v okrajových částech Evropy, zejména Španělsko, Itálie, Jugoslávie), v případě bývalých koloniálních mocností z území jejich se pak začaly poohlížet v regionech, se kterými do té doby neměly žádné, nebo jenom minimální historické vazby. Náborové kampaně doslova položily základy migračním mostům mezi zdrojovými a cílovými zeměmi a nastolily hlavní migrační směry mezi ekonomicky silnými regiony a jejich současnými významnými zdrojovými zeměmi (např. Německo–Turecko, USA–Mexiko), které jsou navzdory původnímu plánu živé dodnes (Castles, De Haas, Miller 2014). Architekti této politiky dočasné nebo cirkulární pracovní migrace, tzv. *gastarbeiter systému*, předpokládali, že se pracovníci vrátí do svých zemí, až nebudou potřeba. Dnes již legendární věta švýcarského spisovatele Maxe Frische: *„Pozvali jsme si pracovní síly a oni přišli lidé,“* však výstižně demonstrovala, že tomu tak není, a nejspíš nikdy nebude. Původně ekonomičtí migranti se nejenže nevrátili, ale naopak k sobě pozvali své rodiny a stali se z nich usazení obyvatelé migrantského původu. A to i navzdory jejich postavení cizinců a těžké ekonomické situaci, do které je uvrhla celosvětová ropná krize v roce 1973.

Infobox 3.4: Migrant, euroobčan a občan třetí země

Výraz migrant není v evropském prostředí právním termínem a legislativa ho nezná. Je to tedy pojem spíše antropologický, sociologický, geografický, psychologický, politický, etnologický a tak dále. Odkazuje k migrační zkušenosti dané osoby, která může, ale nemusí být nutně cizincem. Termín pouze říká, že tato osoba se narodila nebo dlouhodobě žila v jiné zemi, než ve které žije aktuálně. De facto je migrantem i navrátilec, který žil roky v zahraničí a rozhodl se imigrovat zpět do své rodné země. Stejně tak děti migrantů (tzv. druhá či třetí migrační generace) nejsou migranti, a to ani v případech, kdy mají právní postavení cizince. V tento moment dochází ke statistickému zkreslení, protože většina států eviduje pouze počet cizinců (osob, které mají jinou státní příslušnost než tu, v jejímž státě žijí), ale už nerozlišují, zda osoba do země přišla, nebo se v ní narodila. Například oficiální statistiky Eurostat nabízí počty cizinců pobývajících v členském státu déle než jeden rok, rozlišují mezi občany třetích zemí a euroobčany, ale už nerozlišují, o jakou migrační generaci cizince se jedná.

Podle OSN je migrant každá osoba bez ohledu na státní příslušnost, která opustí svou obvyklou zemi pobytu (zpravidla tu, kde se narodila) se záměrem nějakým způsobem změnit svůj život na dobu delší než jeden rok, a to více méně dobrovolně. Otázka dobrovolnosti je diskutabilní, jelikož definice zahrnuje veškerou migraci, která není uprchlická, jejíž důvody vymezuje Úmluva o právním postavení uprchlíků z roku 1951 v evropském právu rozšířené o několik dalších tzv. Kvalifikační směrnicí 2011/95/EU (infobox 3.9). To znamená, že například migrace kvůli neúrodě, hladomoru či přírodní katastrofě je v zásadě vnímaná jako migrace dobrovolná, protože dané osobě v případě návratu nehrozí od domovského státu, jeho institucí či pořádkových sil bezprostřední nebezpečí. Dle této logiky se tedy migrant, na rozdíl od uprchlíka, může kdykoliv svobodně vrátit, aniž by riskoval perzekuci.

Na rozdíl od uprchlického práva, pravidla pobytu a vstupu migrantů (zejména tedy cizinců) si určuje každý stát EU víceméně sám. Evropské právo však rozlišuje mezi vnitrounijní migrací tzv. **euroobčanů** a občanů Evropského hospodářského prostoru (EHS) a tzv. **občanů** či **státních příslušníků třetích zemí**. První typ se řídí principem volného pohybu osob a migraci euroobčanů v rámci EU nejsou kladeny téměř žádné překážky. Druhý režim se dotýká občanů zemí mimo EU a EHS a podléhá přísným imigračním pravidlům. Až na výjimky některých dílčích pravidel v případě některých států (např. Irsko či Dánsko), jsou v rámci EU v zásadě sjednoceny základní principy udělování trvalého pobytu, jednotného postupu vyřizování žádostí jednotného povolení k pobytu a práci na území členského státu a souboru práv těchto pracovníků, slučování rodin s občany třetích zemí i euroobčany, pokud slučovaná osoba není občanem EU, integrace občanů třetích zemí či minimálních norem pro sankce a opatření

vůči zaměstnavatelům neoprávněně pobývajících státní příslušníků třetích zemí, tzv. neregulérních migrantů (více infobox 3.6).

3.5 Je migrace novodobý fenomén?

Čím to tedy je, že mezinárodní migraci od přelomu 80. a 90. let 20. století vnímáme jako něco výjimečného, bezprecedentního, ačkoliv historie ukazuje, že svět zažil i početnější přesuny? V čem se soudobá migrace liší od té minulých dekád, století i celých věků? Při pohledu na odhady počtu mezinárodních migrantů, které každoročně zveřejňují OSN a IOM (Mezinárodní organizace pro migraci), je zjevné, že jejich počet roste (graf 3.5.1), avšak přímo úměrně k růstu celosvětové populace. To znamená, že podíl počtu mezinárodních migrantů k celkové populaci dlouhodobě osciluje okolo hodnoty 3 %. Nicméně je důležité si uvědomit, kdo je, respektive není do těchto odhadů zahnut. Oficiální definice OSN (infobox 3.4) za migranta považuje pouze ty osoby, které žijí mimo zemi svého obvyklého pobytu alespoň jeden rok a ze své země vycestovaly víceméně dobrovolně. Takový pohled v zásadě vylučuje početně velmi významnou sezónní migraci či stáže, např. v Evropě oblíbený program studentských pobytů Erasmus. Zároveň definice ze své podstaty zohledňuje pouze mezinárodní pohyby a nezabývá se vnitrostátní migraci, která ve svém důsledku představuje nejpočetnější migraci na planetě vůbec. Například v Číně, která je svou rozlohou jen o něco menší než Evropa, je v součtu mnohem více vnitrostátních migrantů než na celém světě těch mezinárodních (King 2007).

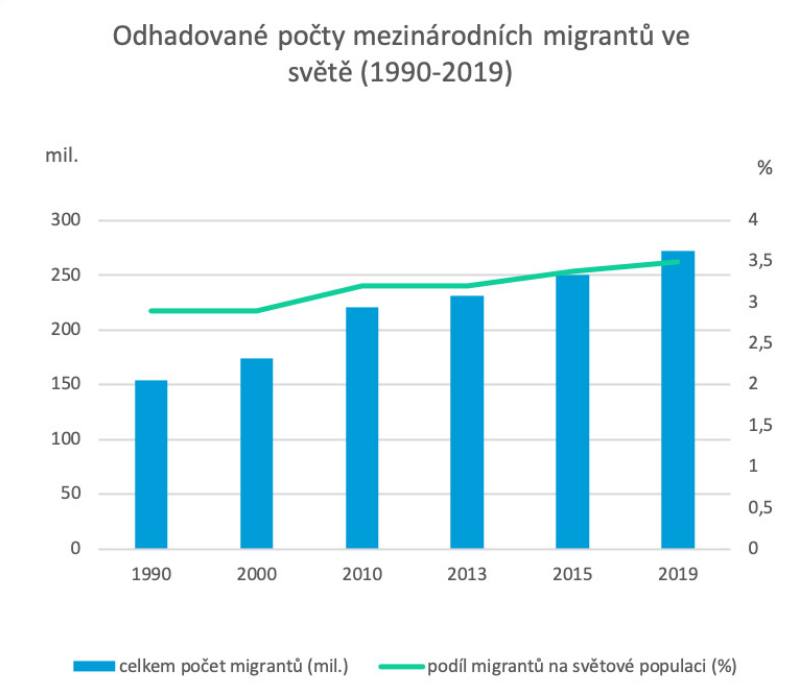

Graf 3.5.1 Odhadované počty mezinárodních migrantů ve světě (1990–2019)

Atributy, které mohou soudobé migraci přisoudit přívlastek fenoménu, jsou tedy nikoliv počty migrujících osob, ale okolnosti, které migraci stimulují, usnadňují, usměrňují, či ji dokonce zastavují. Zásadní vliv na dnešní dění mají globalizace, zvyšující se nerovnosti a strukturální změny postmoderní doby. Díky globalizaci trhů a rozvoji dopravní infrastruktury a přenosu informací, zboží, služeb a kapitálu došlo k propojení celého světa i rozevření pomyslných nůžek mezi bohatými a chudými. Paradoxem je, že hlavním motorem migrace se stal ekonomický rozvoj, který stimuluje migraci hned na několika úrovních:

- zvyšuje efektivitu práce a příjem obyvatel hospodářsky silných států, v důsledku čehož vzniká tzv. *segmentovaný trh práce*, na kterém se objevují pracovní pozice neatraktivní pro domácí pracovní

sílu; v zájmu udržení či zvyšování konkurenceschopnosti a dalšího ekonomického růstu vzniká poptávka po levné pracovní síle,

- snižuje ekonomické a logistické bariéry omezující migraci především díky možnosti získání finančních prostředků na cestu (např. zástavou majetku) a díky asistenci při přesídlení, kterou nabízejí zprostředkovatelé, pracovní agentury či pašeráci,

- zvyšuje tzv. *relativní deprivaci* a *pocit relativní chudoby* lidí, kteří díky zprostředkovanému kontaktu (televize, internet) či osobní zkušenosti (úspěšní sousedé mající příjem ze zahraničí) mohou uvažovat o migraci jako o alternativní osobní nebo rodinné ekonomické strategii.

Jinými slovy, ekonomický rozvoj vytváří důvody k migraci a zároveň migraci dělá dostupnější. Soudobá „masovost" migrace tedy není dána počtem přesunutých lidí z jednoho místa na druhé, ale skutečností, že se možnost migrovat rozšířila do všech koutů světa a byla zpřístupněna širšímu okruhu lidí. Pro současnou migraci jsou příznačné tyto hlavní trendy (Castles, De Haas, Miller 2014; De Haas et al. 2019):

- globalizace, díky které migrace ovlivňuje stále více zemí,

- zrychlení migrace a relativizace geografické vzdálenosti, kdy lidé migrují na krátké i stále větší vzdálenosti,

- rozmanitost důvodů k migraci, které se mnohdy prolínají jeden s druhým; nejčastějšími důvody k migraci dlouhodobě zůstávají ekonomický a sloučení rodiny, ale předpokládá se, že zejména environmentální příčiny budou narůstat na významu,

- feminizace migrace, která však není dána růstem podílu žen na migraci (ten je dlouhodobě stejný a pohybuje se okolo 47 %), ale jejich proměnou z pasivních následovatelek svých partnerů na aktivní migrantky naplňující vlastní migrační projekt (např. z důvodu poptávky po pracovnicích v domácnosti a pečovatelkách v rozvinutých zemích),

- transnacionalizace migrace, kdy migranti stále intenzivněji žijí mezi dvěma i více zeměmi v geografickém i kybernetickém prostoru, díky kterému mohou být v kontaktu s lidmi či děním v té či oné zemi v reálném čase,

- politizace migrace, kdy se migrace dostává do roviny přetahování se pomyslných dobývaných (pevnost Evropa, americký sen) a pomyslných dobývajících (zástupy migrantů, vlny uprchlíků) nebo do roviny pomyslného boje o vysoce kvalifikované pracovníky na mezinárodním trhu práce v duchu boje za ekonomickou konkurenceschopnost, tzv. koncepty *brain drain* (odliv mozků) a *brain gain* (získávání mozků).

Podle Russela Kinga (2007) je soudobá migrace i nositelem několika paradoxů:

- i přes technologický pokrok mají lidé menší svobodu migrovat z jednoho místa na druhé, než tomu bylo před sto lety,

- mezinárodní volný pohyb zboží, kapitálu i západních kulturních hodnot v dnešním globalizovaném světě není doprovázen neomezenou mobilitou,

- i přes všechny neustále se zpřísňující opatření, která mají regulovat migraci především z chudých zemí do vyspělých ekonomik, roste počet lidí, kteří nacházejí způsob, jak tyto bariéry překonat (tzv. *neregulérní migranti*, vizte infobox 3.6); dlouhodobě se ukazuje, že přísnější pravidla nevedou k zastavení migrace, ale spíše podporují růst neoprávněné migrace,

- vlády imigračních zemí stále více zpřísňují pravidla příchodu cizinců, na druhou stranu přivírají oči nad nezákonnými vstupy do země, protože nízké platy migrantů zvyšují konkurenceschopnost podniků a firem, kde pracují (tato praxe se vyskytuje například v USA a Kanadě během období sklizně).

Infobox 3.6: Proč nepoužívat výraz nelegální migrant?

Na akademické půdě probíhá v posledních letech diskuse nad problematickým užíváním výrazu nelegální i/migrant. Ta se pozvolna přelila i do mediálního prostředí a nejvýrazněji se projevuje zejména v anglofonních médiích. V debatách se především zdůrazňuje skutečnost, že žádný člověk sám o sobě nemůže být nelegální, a proto je slovní spojení nelegální i/migrant významově zavádějící. Pouze činnost, kterou osoba vykonává, nebo se jí dopouští, může být označena za nelegální či nezákonnou. Na základě této logiky dne 2. dubna 2013 americká tisková agentura The Associated Press (AP) oznámila, že zcela upouští od užívání výrazu *illegal immigrant* (nelegální imigrant). Ve svém prohlášení uvedla: „S výjimkou přímých citací primárních zdrojů bude termín ‚nelegální' využit pouze v situacích, kdy bude odkazovat k činnosti, nikoliv k osobě, tedy k nelegální imigraci, nikoliv však k nelegálnímu imigrantovi."[14] Své rozhodnutí odůvodnila zejména skutečností, že výraz *illegal migrant* (nelegální migrant), či dokonce *an illegal* (ilegál) vede k nálepkování a stigmatizaci osob, kterých se pobyt bez oprávnění týká. Tehdejší hlavní editorka Kathleen Carroll v prohlášení připustila, že nový přístup bude pro autory zpočátku nejspíše náročnější, zároveň však dodala, že na rozdíl od zjednodušujícího nálepkování nebude nepřesný a zavádějící.

Od dubna 2013 nalezneme ve stylistickém manuálu agentury AP následující instrukce k práci s termínem nelegální v kontextu migrace: „nelegální migrace: vstup do země nebo pobyt v ní v rozporu s občanským nebo trestním právem. S výjimkou přímých citací primárních zdrojů využívejte výraz ‚nelegální' pouze v situacích odkazujících k činnosti, nikoliv k osobě: ‚nelegální imigrace', nikoliv však ‚nelegální imigrant'. Přijatelné varianty mohou zahrnovat ‚žijící v' či ‚vstupující do země nelegálně' nebo ‚bez zákonného povolení'. Kromě přímých citací nepoužívejte výrazy ‚nelegální cizinec', ‚ilegál', ‚ilegálové' či ‚bez papírů'. Nepopisujte lidi porušující imigrační zákony bez kontextu. Kdykoli je to možné, uveďte, jak daná osoba vstoupila do země a odkud. Překročila hranice? Propadlo jí vízum? Jakého je státního občanství? Lidé, byli do země přivedeni jako děti, by neměli být popisováni jako někdo, kdo imigroval nelegálně. V případě těch, kterým bylo uděleno právo dočasného pobytu v USA (…), užívejte výrazu ‚dočasný pobytový status' s detailním popisem programu."[15]

Po rozhodnutí agentury AP následovala prohlášení dalších amerických médií. Na konci dubna 2013 se před budovou *The New York Times* konala protestní akce proti používání výrazu *illegal migrant* v daném médiu. Organizátoři protestu dokonce vedení Timesů předali petici se 70 000 podpisy vyzývající redakci, aby učinila obdobné kroky jako agentura AP. Redakce pod tímto tlakem přehodnotila svou stylistickou politiku, ale od užívání výrazu *illegal migrant* zcela neupustila. Ve svém stylistickém manuálu dál umožňuje užívání výrazu *illegal migrant* pro někoho, „kdo přichází, žije nebo pracuje na území USA bez patřičného zákonného povolení"[16]. Na druhou stranu ale redakce vyzvala své redaktory a editory, aby vždy zvážili využití alternativních výrazů, které vhodně vysvětlí specifické okolnosti případu dané osoby nebo aby se zaměřili spíše na její činnost.

Dalšími americkými médii, která přestala užívat termín nelegální migrant, byla například ABC, The Huffington Post, NY1 a další. V Česku zatím obdobný krok v redakční politice žádné médium veřejně neučinilo.

V EU se otázkou problematičnosti výrazu nelegální migrant zabývá organizace *The Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants* (PICUM)[17], která sdružuje přes 160 organizací (neziskových organizací, univerzit, odborů, a dalších) z více než 30 zemí EU a přilehlých regionů, včetně Česka, Estonska a Slovenska. V roce 2014 vydala organizace v rámci kampaně #WordsMatter[18] doporučení, jak s termínem pracovat a jakými alternativními výrazy jej nahradit. Jako hlavní argumenty proti užívání termínu ve veřejném, mediálním i politickém diskurzu uvedla: „Být osobou bez oprávnění k pobytu ve většině zemí neznamená, že se daná osoba dopustila trestného činu. Jelikož pobyt bez oprávnění nepředstavuje provinění proti osobám, majetku ani národní bezpečnosti, spadá tato činnost pod správní právo, nikoliv trestní. Nicméně i v zemích, kde porušení imigračních zákonů představuje trestný čin, samotné spáchání trestného činu nedělá z nikoho ‚nelegálního' člověka." PICUM dále dodává, že „přívlastek ‚nelegální' líčí migranty jako nečestné zločince nezasluhující ohledy, kteří představují hrozbu pro veřejné blaho. Tento pohled legitimizuje používání represivních opatření, donucovacích prostředků a trestů, které mají migranty bez oprávnění k pobytu odradit od vstupu na území. To podporuje policejní pohled na migranty a legitimizuje systematické využívání detencí, pout a dalších opatření omezujících migrační procesy."[19] Doplňujícím argumentem proti užívání přívlastku nelegální je též fakt, že dle čl. 13 Všeobecné deklarace lidských práv má každý člověk právo stát se migrantem, resp. „každý má právo opustit kteroukoli zemi, i svou vlastní, a vrátit se do své země". Tedy není mož-

14 Celé prohlášení ke stažení zde blog.ap.org/announcements/illegal-immigrant-no-more
15 tamtéž
16 www.nytimes.com/2013/04/24/business/media/the-times-shifts-on-illegal-immigrant-but-doesnt-ban-the-use.html
17 picum.org
18 picum.org/words-matter
19 picum.org/Documents/WordsMatter/Words_Matter_Terminology_FINAL_March2017.pdf

né říct, kdo je oprávněným migrantem a kdo nikoli.

V českém prostředí neexistuje jednotný názor na to, jaký termín by měl spojení nelegální migrant nahradit. Odborník na mezinárodní migraci Dušan Drbohlav z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy si všímá handicapu a jisté neohebnosti češtiny, jelikož „zatímco angličtina využívá k odlišení různých typů nelegality mnoha termínů jako např. ‚illegal', ‚irregular', ‚undocumented', ‚unathorised', ‚clandestine', ‚spontaneous', čeština v tomto smyslu standardně používá pouze jeden termín – nelegální migrace/migrant". Dodává, že byť jsou patrné snahy o hledání výstižnějšího výrazu, jako je například neregulérní migrant/migrace, z pohledu českého jazyka je vnímá jako poněkud umělé (Drbohlav 2008).

Nabízí se právní termín osoba/cizinec bez oprávnění k pobytu nebo neoprávněně pobývající osoba/cizinec. Můžeme namítnout, že se jedná o krkolomné a příliš dlouhé spojení, pro novinařinu zcela nevhodné. Na druhou stranu o lidech, kteří se dopustí dopravní nehody a nemají řidičské oprávnění, také média nereferují jako o nelegálním řidiči, ale jako o osobě bez řidičského oprávnění. PICUM doporučuje v českém prostředí namísto přívlastku nelegální migrant používat přistěhovalci bez dokladů, neregistrovaný či právě neregulérní migrant. Termín neregulérní migrant jakožto překlad anglického *irregular migrant* doporučuje i slovník Evropské migrační sítě (European Migration Network; EMN) Evropské komise, a tedy i Ministerstvo vnitra České republiky, pod které česká pobočka EMN spadá.[20] Namísto slovního spojení nelegální migrace je možné použít mnohem výstižnější slovní spojení neoprávněná migrace nebo neregulérní migrace, popřípadě využít právní popisný slovník pobyt bez oprávnění nebo vstup na území bez oprávnění.

Cvičení 3.7: T-graf push-pull faktorů (20 minut)

1. část: faktory, které stimulují migraci

Push faktory – proč lidé odcházejí z místa, kde žijí; co je tzv. „vytlačuje"	Pull faktory – proč lidé přicházejí na jiné místo; co je tzv. „přitahuje"
1. …	1. …
2. …	2. …
3. …	3. …
…	…

Postup: Na papír načrtněte tzv. T-graf podle vzoru. Do levé části tabulky napište všechny faktory, které podle vás vytlačují lidi z jejich domovské země. Do pravé poloviny faktory, které podle vás lidi přitahují na nová místa.

2. část: faktory, které omezují migraci

Pull faktory – co lidi tzv. „přitahuje", aby zůstali v zemi, kde jsou	Push faktory – co lidi „odrazuje" od toho, aby migrovali do zahraničí
1. …	1. …
2. …	2. …
3. …	3. …
…	…

Postup: Načrtněte ještě jeden T-graf podle vzoru, ale tentokrát do levé části tabulky napište všechny faktory, které podle vás lidi přitahují k domovské zemi. Do pravé části ty faktory, které podle vás lidi odrazují od toho, aby migrovali do zahraničí. Pro lepší představivost si můžete na místo potenciálního

20 ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/glossary_en

migranta dosadit vás samotné.

Po dokončení porovnejte oba T-grafy a diskutujte na otázky na konci cvičení. Pokud cvičení zpracovávaly i další osoby, po ukončení si porovnejte své T-grafy, identifikujte důvody, které vás napadly stejné a které napadly jenom někoho. Zamyslete se nad tím, v čem a proč se vaše výčty push a pull faktorů lišily.

Otázky:

- Je migrace více racionálním kalkulem nebo emocemi ovlivněné rozhodnutí?
- Hrají některé faktory větší roli, než jiné?

3.8 Push a pull faktory aneb Proč lidé (ne)migrují

Ačkoliv příčiny, které rozhodnou o tom, zda se člověk (ne)stane migrantem, jsou základním kamenem mezinárodní migrace, média jim většinou nevěnují pozornost, nebo je stroze generalizují na přívlastky, jako jsou *ekonomický* migrant či *váleč-ný* uprchlík. Avšak důvody k migraci bývají velmi komplexní a mnohdy sami migranti nedokáží na zdánlivě banální otázku *„proč migruješ“* stejně jednoduše odpovědět. Důvody k migraci neumí zachytit ani statistky. Registry cizinců sledují pouze účel pobytu, ke kterému je povolení k pobytu vydáno. V případě euroobčanů-migrantů není účel evidován vůbec. Většina zemí rozlišuje účely sloučení rodiny, zaměstnání, podnikání, studia, vědeckého výzkumu či diplomatické mise, a také režim mezinárodní ochrany (infobox 3.9). Avšak jedná se o administrativní kategorii, která nedokáže zcela popsat, jaké byly migrantovy osobní pohnutky k odchodu a výběru cílové země. Otázku příčin a důvodů k migraci je možné zodpovědět pouze pomocí výzkumu zaměřeného na proces rozhodování o migraci, který zohledňuje jak makroúroveň (objektivní vlivy, např. míra nezaměstnanosti, výše platů atd.), tak i individuální rovinu (subjektivní důvody, např. touha po jiném podnebí, nuda atd.).

Podle účelu pobytu dlouhodobě přichází do rozvinutých zemí nejvíce lidí kvůli sloučení s příbuzným. V roce 2017 činily rodinné důvody okolo 40 % z celkové migrace do států OECD, z níž 43 % byli migranti mířící do USA (OECD 2019). Spojené státy patří k zemím s nejvyšším podílem migrace za účelem sloučení rodiny na celkové imigraci, která se dlouhodobě pohybuje okolo 65 % (Kandel 2018). V roce 2018 bylo ze všech prvně vydaných povolení k pobytu občanům třetích zemí přicházejících do EU 28,4 % za účelem sloučení rodiny, 27,5 % za účelem ekonomické aktivity a 20 % za účelem studia (Eurostat 2019). Účel pobytu se ale nemusí shodovat se skutečnými důvody k migraci. Například člověk přicházející za účelem sloučení s rodinou může být motivován ekonomicky, ale i naopak. Vysvětlující ukázkou je situace dospělého člověka, který ve své zemi nemá už žádného příbuzného a jedinou blízkou osobou je sourozenec žijící v zahraničí, ke kterému by se chtěl připojit. Nicméně povolení k pobytu za účelem soužití s rodinou se na dospělé sourozence nevztahuje, proto musí hledat jiné způsoby, například získat povolení za účelem podnikání.

Důvodů, proč lidé migrují, nebo naopak zůstávají, je nespočet a často se prolínají. Na jedné straně stojí tzv. *push faktory* (ty, co člověka „vytlačují“ z jedné země, např. nízké platy, nevyhovující životní prostředí, nuda), na druhé tzv. *pull faktory* (ty, které ho „přitahují“ do jiné země, např. kvalitní vzdělávací systém, přítomnost diaspory krajanů, pracovní nabídka). Uprostřed je řada překážek či mezilehlých příležitostí, které usměrňují rozhodování o migraci, výběr destinace, způsob cesty, migraci samotnou i to, jak se v novém prostředí migrant adaptuje. Překážkami mohou být např. víza, kulturní odlišnost, jazyková bariéra či obavy.

Migrace je velmi složitá a náročná po fyzické i psychické stránce. Je výzvou i pro sociální vztahy migranta, a proto ne každý dokáže změnit svůj život takto radikálním způsobem. Abychom dokázali lépe pochopit motivaci k migraci, nesmíme zapomínat ani na motivy vedoucí k setrvání, k ne-migraci, zejména na sílu komunitních vztahů, na obavy z neznámého, z jazykové či kulturní bariéry, ze ztráty společenského postavení a podobně. Potřeba sociálních a citových vazeb v místě bydliště je totiž mnohdy daleko silnější než např. touha po ekonomickém zisku, který by mohl z migrace plynout. Proto naprostou většinu lidí na planetě vůbec nenapadne, že by mohli svou případnou nespokojenost s různými aspekty svých životů řešit odchodem do zahraničí. Během rozhodování o migraci člověk zvažuje celou řadu otázek. Zda odejít, či zůstat, kam jít, na jak dlouho, s kým, co tam bude dělat, kde bude bydlet, kolik to bude stát, jaké doklady potřebuje, kdo by mohl pomoci atd. Faktory či důvody ovlivňující rozhodování o migraci můžeme v nejobecnější rovině rozdělit na tzv. *strukturální* (makro-úrovňové či vnější) a *osobní* (úroveň jedince či rodiny/domác-

nosti).

Strukturální (*vnější*) faktory znamenají celkové uspořádání daného státu. Jmenovitě jde například o:

- politický režim a politickou situaci v zemi (mír/válka, demokracie/diktatura, přístup k moci a rozhodovacím procesům, byrokratický aparát, mezinárodní vazby atd.),
- celkový blahobyt a bohatství společnosti (výše příjmů, míra nezaměstnanosti, rozdíl mezi bohatými a chudými, sociální zabezpečení, přístup k základním potřebám či luxusnímu zboží, přístup ke kapitálu např. formou půjček, přístup k pojištění atd.),
- vymahatelnost práva, zejména lidských práv,
- postavení jednotlivých skupin ve společnosti (s ohledem na gender, věk, etnicitu, náboženství, sexuální orientaci, politické názory atd.),
- úroveň zdravotnictví a přístup ke zdravotní péči,
- úroveň školství, přístup ke vzdělávání a uplatnění kvalifikace na trhu práce,
- celkový nábožensko-kulturní kontext společnosti,
- kvalita základní infrastruktury ve městě i na venkově (přístup k pitné vodě, elektřině, kanalizaci, zpracování odpadů, dopravní infrastruktura atd.),
- hustota obyvatel, míra porodnosti a úmrtnosti,
- kvalita a dostupnost potravin,
- klima a extremita počasí,
- kvalita půdy, vody, ovzduší a celkový stav životního prostředí,
- a mnoho dalších.

Osobních (*vnitřních*) důvodů k migraci, setrvání či návratu může být ještě více, např. potřeba společenského uznání, dostatku volného času, pohodlného bydlení, zábavy. Přání dělat nové věci, potkávat nové lidi, být svobodný ve svých touhách, mít soukromí, být sám sebou, být součástí komunity, mít možnost praktikovat své náboženství, vystavovat děti dobrému vlivu nebo potřeba žít v komunitě s žádoucím morálním klimatem či v bezpečném prostředí. Jak strukturální faktory, tak osobní důvody mohou vytvářet předpoklady k migraci, ale samy o sobě k ní nemusí automaticky vést. Uvažování o migraci není rozhodnutí k migraci. Stejně tak rozhodnutí k migraci není migrace samotná.

Infobox 3.9: Nedobrovolná migrace (uprchlíci, IDPs a mezinárodní ochrana)

Nedobrovolná či ***nucená migrace*** (forced migration) je taková migrace, kdy je člověk proti své vůli vypuzen z místa svého domova nebo zavlečen do zahraničí. Nejčastěji lidi vyhání ozbrojené konflikty, utlačování nebo perzekuce na základě rasy, náboženství, etnické příslušnosti, politického názoru, pohlaví, sexuální orientace atd., dále pak humanitární krize vyvolané přírodními katastrofami nebo lidskou činností (např. výbuch jaderné elektrárny). Zavlečení do ciziny je spojováno s tzv. *obchodem s lidmi* (human trafficking) a *novodobým otroctvím* (modern slavery), které se nejčastěji týká pracovní migrace a sexuálního otroctví. Smutné prvenství v této migraci drží jižní a jihovýchodní Asie.

Lidé prchající před bezprostředním ohrožením obvykle hledají útočiště v nejbližší bezpečné destinaci. Proto se nejvíce těchto osob stále nachází ve svých domovských zemích, v takovém případě hovoříme o ***vnitřně vymístěných osobách*** (internally displaced persons nebo zkratkou IDPs), a v sousedních státech. Do vzdálenějších zemí odchází pouhý zlomek, většinou ti bohatší nebo ti, kteří zde mají příbuzné. U nedobrovolné migrace způsobené náhlou krizí však většina lidí doufá v brzký návrat a snaží se obvykle držet co nejblíže svému domovu (80 % všech uprchlíků žije v sousedních zemích). O mezinárodních nedobrovolných migrantech se mluví jako o **uprchlících**. Avšak ne každý, kdo je proti své vůli vypuzen ze své země, je uprchlík ve smyslu definice stanovené *Úmluvou o právním postavení uprchlíků* (tzv. *Ženevská konvence*) z roku 1951 a jejím rozšiřujícím *Protokolem* z roku 1967, ke kterým přistoupily všechny státy EU. Podle Úmluvy se *„pojem **‚uprchlík‘** vztahuje na kteroukoliv osobu, jež (…) se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám nebo i zastávání určitých politických názorů, je neschopna přijmout nebo, vzhledem ke shora uvedeným obavám, odmítá ochranu své vlasti; totéž platí pro osobu bez státní příslušnosti nacházející se mimo zemi svého dosavadního pobytu následkem shora zmíněných událostí, a která vzhledem ke shora uvedeným obavám se tam nechce nebo nemůže vrátit*“ (Úmluva, čl. 1). Uprchlík spadá pod patronaci Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR) a vztahuje se na něj tzv. *princip non-refoulement* neboli zákaz vyhoštění či navrácení *„na hranice zemí, ve kterých by jeho život či*

osobní svoboda byly ohroženy na základě jeho rasy, náboženství, národnosti, příslušnosti k určité společenské vrstvě či politického přesvědčení" (Úmluva, čl. 33). Smluvní státy se zároveň na základě čl. 31 Úmluvy zavázaly, že nebudou uprchlíky stíhat za nezákonný vstup či za jejich přítomnost na území bez povolení.

Uprchlík nebo osoba nacházející se v podobné situaci (pronásledovaná z důvodů, které Úmluva neupravuje, např. gender, sexuální orientace, ale i občanská válka) může požádat stát, do kterého uprchla, o tzv. ***mezinárodní ochranu***. Ta se v EU dělí na různé typy *azylu* (nejvyšší forma ochrany) a na *doplňkovou ochranu*, která se uděluje v situacích, kdy je osoba ohrožena, ale nesplňuje definici uprchlíka dle Úmluvy (např. civilní obyvatelstvo obecně prchající před občanskou válkou). Po dobu vyřizování její žádosti je *žadatelem o mezinárodní ochranu* (asylum seeker). Pokud jí byla ochrana udělena, stává se *držitelem mezinárodní ochrany* (beneficiary of international protection nebo zkratkou BIPs), a podle typu ochrany bud' *azylantem* (refugee), nebo *držitelem doplňkové ochrany* (beneficiary of subsidiary protection nebo zkratkou BSPs).

V rámci EU existuje jednotný azylový systém, který stanovuje důvody udělení mezinárodní ochrany, minimální standardy azylového procesu, a také místní příslušnost členského státu k vyřízení žádosti, tzv. *Dublinské nařízení*, dle kterého je za vyřízení žádosti odpovědný první stát vstupu žadatele. O tom, zda žadatel má na mezinárodní ochranu nárok, rozhoduje stát, který je k tomuto úkonu příslušný, a vyřízení žádosti včetně případných opravných prostředků se řídí místní právní úpravou. Překážkami pro uznání mezinárodní ochrany nesmí být neregulérnost vstupu a pobytu žadatele (čl. 31 Úmluvy) ani trestní stíhání žadatele, které naopak může být důvodem pro udělení mezinárodní ochrany (např. v muslimských zemích může být člověk odsouzen za spáchání trestného činu homosexuality, v diktátorských režimech za protistátní činnost atd.). V současnosti stojí před mezinárodním společenstvím zcela nová výzva, kterou je klimatická změna a její důsledky. Environmentální příčiny vyhánějí z domovů stále větší počet nedobrovolných migrantů, pro které se vžívá označení ***environmentální*** či ***klimatičtí uprchlíci***. Mezinárodní uprchlické právo ale environmentální důvody nezná. Nicméně UNHCR dlouhodobě upozorňuje na skutečnost, že projevy klimatické změny a přírodních katastrof mohou mít na prchající lidi stejné dopady, jako konflikty, se kterými jsou navíc projevy klimatické změny často provázané. Proto i v těchto případech by se na ně mělo vztahovat právo na ochranu. V lednu 2020 *Výbor pro lidská práva OSN* vydal prohlášení, ve kterém plně podporuje tuto interpretaci práva na ochranu a vyzval státy, aby bylo ctěno právo na život a lidé, kteří utíkají před ohrožením způsobeným environmentálními příčinami přes hranice, nebyli vraceni, pokud by tak došlo k ohrožení jejich zdraví a života. Toto prohlášení je však prozatím ve formě spíše doporučení a záleží na jednotlivých státech, jak se k nové situaci postaví. Především i v kontextu toho, že chybí jakákoliv právní definice klimatického či environmentálního uprchlíka.

Podle údajů UNHCR počet osob pod jeho ochranou od roku 2003 konstantně narůstá. Zatímco v roce 2014 se jednalo o 54,96 milionů lidí, v roce 2018 už to bylo 74,78 milionů osob. Dlouhodobě nejvíce je vnitřně vymístěných osob (32,3 milionů v roce 2014; 41,4 milionů v roce 2018), které jsou především v Sýrii, Iráku, Demokratické republice Kongo a Kolumbii. Nicméně pod patronaci UNHCR jsou zahrnuti pouze ti, kterým hrozí perzekuce z výše uvedených důvodů vztahujících se na uprchlíky. To znamená, že například vnitřně vymístěné osoby z důvodu zemětřesení či tajfunu do administrativní kategorie IDPs dle UNHCR nespadají. Druhou nejpočetnější skupinou jsou uprchlíci (14,4 milionů v roce 2014; 20,36 milionů v roce 2018), nejvíce uprchlíků je ze Sýrie, Afghánistánu a Jižního Súdánu. Třetí nejpočetnější kategorií jsou *žadatelé o mezinárodní ochranu*, kteří čekají na vyřízení své žádosti (1,8 milionů v roce 2014; 3,5 milionů v roce 2018). Zbylé osoby představují lidé bez státní příslušnosti či navrátilci.

3.10 Migrace jako ekonomická strategie

Přestože je statisticky nejčastějším účelem k pobytu migrantů přicházejících do vysoko příjmových států OECD sloučení rodiny, dominantní hnací silou migrace je potřeba či touha nějakým způsobem změnit či zlepšit svou přítomnost, a posléze budoucnost. Filipínská au-pair v Norsku, slovenský student ve Spojeném království, ukrajinský stavební dělník ve Španělsku, francouzský manažer v Česku, ti všichni jsou motivováni představou okamžitého nebo budoucího užitku z investice do migrace. Rozdíl mezi nimi je v tom, že zatímco migranti pocházející z rozvinutých ekonomik obvykle migrují sami za sebe na základě svého rozhodnutí, migranti z nízkopříjmových států zpravidla migrují jako vyslanci rodiny, která jim vytváří nezbytnou podporu (poskytnutí zdrojů potřebných k cestě, zajištění péče o děti vyslaných migrantů atd.). Migrant se posléze o zisky z migrace s rodinou dělí.

V takové situaci hrají klíčovou roli tzv. *remitence* (remittances), tedy vše, co migrant odesílá zpět do své země původu. Nejčastěji se jedná o peníze a materiální zboží, ale i například služby. Pro zasílání peněz migranti využívají oficiální cesty (bankovními převody a nebankovní firmy zaměřené na transfer

peněz Western Union, MoneyGram, WorldRemit, Transferwise a další.)[21] i celou řadu neformálních (finance vozí sami nebo požádají známé; v případě pozemního spojení mezi zdrojovou a cílovou zemí využívají k převozu peněz řidiče autobusů atd.). Jak stoupá počet mezinárodních migrantů, narůstá i celkový objem finančních remitencí. V roce 2008 bylo podle odhadů Světové banky celkem formálními i neformálními cestami remitováno až 405,99 miliard dolarů, v roce 2018 to bylo už 624,45 miliard amerických dolarů.[22] V makroměřítku představují remitence pro země vysílající migranty významný zdroj příjmů. Na rozdíl od přímých zahraničních investic (FDI) a oficiální rozvojové pomoci (ODA) nejsou zatížené administrativou, jsou stabilní i v dobách krizí (kdy FDI a ODA klesají) a nekoncentrují se do několika málo vybraných míst, ale jsou víceméně roztroušené napříč celou zemí a mnoha domácnostmi. Do jaké míry remitence skutečně přispívají k rozvoji jednotlivých zemí ale není jasné. Odborníci se shodují, že remitence mohou v obecné rovině vést k rozvoji domácnosti, která příjmem ze zahraničí vyrovnává například nefunkční systém sociálního zabezpečení v zemi původu. Zároveň slouží jako diverzifikace zdrojů a jakýsi finanční polštář v případě ztráty příjmů dalších členů domácnosti v zemi původu. Remitence umožňují rodinám zlepšit bydlení, stravování, vzdělání a zdravotní péči, a mohou nepřímo přispívat i k lokálnímu ekonomickému růstu tím, že část svých zahraničních příjmů zprostředkují i místním podnikatelům. Remitence tedy mohou být využívány k investování, vytváření tržních vztahů, inovacím a podnikání. Na druhou stranu zkušenost je taková, že většina remitencí jde spíše do spotřeby než do investic – na pořízení základních potřeb, spotřebního zboží či léků. A v neposlední řadě také na splácení dluhů, zejména těch spojených s migrací. Dle skeptiků navíc spotřební chování rodin přijímajících remitence může vést k růstu inflace a zdražení zboží a služeb i pro ty, kteří příjmy ze zahraničí nemají. Zasílání remitencí může u příjemců vést také ke spoléhání se na peníze ze zahraničí, k pasivitě a snížení vlastní aktivity a produktivity práce a k deformaci vnímání hodnoty peněz a práce, která za nimi stojí.

Odborníci na migraci Peggy Levitt a Deepak Lamba-Nieves (2011) rozlišují i tzv. *sociální* nebo *kulturní remitence*. Těmi jsou myšlené schopnosti, dovednosti, jazykové či kulturní kompetence a další „měkké“ dovednosti, kterým se migrant v zahraničí naučil a přiváží si je s sebou zpět do země původu. Zvláštní formou remitencí jsou *obrácené remitence* (reverse remittances), které představují vše, co migrantovi zašlou lidé ze země původu. Nejčastěji se jedná o speciální pochutiny (koření, gastronomické speciality) a předměty náboženského či kulturního charakteru, jednoduše předměty připomínající domov. V době globální ekonomické recese, která většinu zemí zastihla na přelomu let 2008 a 2009, byly zaznamenány i toky obrácených remitencí v podobě financí zasílaných z domovských zemí migrantům. Rodiny se tak snažily podpořit své „vyslance“, aby mohli přečkat těžké období, zejména aby si udrželi legální pobytový status.

21 Aktuální náklady na převod financí ze států s početnou skupinou obyvatel migrantského původu do zdrojových zemí najdete na stránkách Světové banky remittanceprices.worldbank.org/en.

22 Vývoje objemu světových remitencí naleznete na webových stránkách Světové banky data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT.

Cvičení 3.11: Můj migrační příběh (10 minut)

	A místo, kde nyní žiji	B do 50 km od místa mého pobytu	C mezi 50 a 150 km od místa mého pobytu, ale ve stejné zemi	D nad 150 km od místa mého pobytu, ale ve stejné zemi	E v zahraničí, ale v Evropě	F v zahraničí, mimo Evropu
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Postup pro samostatnou práci: Do tabulky Můj migrační příběh, zapište do jednotlivých řádků údaje dle následujícího seznamu.

- řádek č. 1, kde se narodili všichni vaši prarodiče (např. babička z matčiny strany – sloupec D, dědeček z otcovy strany – sloupec C, atd.)
- č. 2, kde se narodili vaši rodiče (např. matka – sloupec D; otec – sloupec C)
- č. 3, kde jste se narodil/a
- č. 4, kam jste chodil/a na základní školu
- č. 5, kam jste chodil/a na střední školu
- č. 6, kam chodíte na VŠ

Po vyplnění se zamyslete nad otázkami na konci cvičení.

Postup pro skupinovou práci: Na jednotlivé listy papíru přepište údaje A–F z tabulky Mého migračního příběhu. Celkem budete mít 6 listů papíru, které rozložte po místnosti (jeden konec místnosti symbolizuje místo, kde nyní žijete, opačný konec zahraničí, mimo Evropu). Každý člen skupiny si stoupne k tomu listu papíru, který odpovídá na tyto otázky:

- odkud pochází ten z vašich prarodičů, který se narodil nejdál od vašeho současného místa pobytu
- kde se narodil/a partner/ka tohoto prarodiče
- kde se narodila vaše matka
- kde se narodil váš otec
- kde jste se narodil/a
- kam jste chodil/a na základní školu
- kam jste chodil/a na střední školu
- kam chodíte na VŠ

Po zmapování rodinných migračních příběhů vaší skupiny se zamyslete nad otázkami na konci cvičení.

Otázky:

- Narodil se někdo z vašich prarodičů / rodičů v zahraničí (popř. daleko od místa, kde jste se narodil/a)? Pokud ano, jaké okolnosti vedly k tomu, že se dostal do země vašeho pobytu? Jaké okolnosti vedly k tomu, že v této nové zemi zůstal?
- Narodil/a jste se vy jinde, než nyní studujete? Pokud ano, jaké důvody vás vedly k tomu, jít studovat právě do tohoto města a ne jinam? Uvažoval/a jste i o jiných destinacích v tuzemsku a v zahraničí? Pokud ano, proč jste o nich uvažoval/a, ale nakonec šel/šla do vašeho současného místa pobytu? Pokud ne, co bylo důvodem?
- Jsou push a pull faktory, které jste identifikoval/a v migračním příběhu vaší rodiny uvedené ve vašem T-grafu? Pokud ne, zamyslete se nad tím, proč se to stalo a T-graf si doplňte.

4. Jak informují o migraci česká média?

Cvičení 4.1: Různý přístup různých redakcí (5 minut)

V rámci výzkumných rozhovorů o informování o tématu migrace v českých médiích promluvili novináři působící v různých redakcích v Česku o své praxi. Přečtěte si výňatky z toho, co v rozhovorech zaznělo:

Redaktor X:

„Když už o tom píšu, tak je to spíš něco, co mi zadají editoři. A ti mi dají krimošky. Jako Syřan zabil, okradl, znásilnil. Zájem je prostě o to, co se bude číst, co ty lidi nejvíc zvedne ze židle. Taky píšeme prostě pro čtenářskou obec, kterou známe, tak píšeme, co oni chtějí slyšet. (...) Je to opravdu velmi čtené, tyhle ty ‚krimi senzace'. Oni sledují, kolik lidí o tom diskutuje, dokonce i kam lidi dočtou. Všechno se měří. Ten ekonomický přístup to velmi pokřivuje. A blbé je, že ti lidé mají finanční motivaci – za nejčtenější článek jsou příplatky."

Redaktorka Y:

„I v roce 2015 jsme o tom hodně diskutovali s celým týmem. A s vedením jsme se shodli, že je to pro všechny nová situace, a tak přemýšlí všichni, jak to psát, abychom ‚nesluníčkařili' a napsali to dobře. Takže opravdu každá reportáž byla, že jsme s těmi tématy přišli a bavili se, jak to udělat. Ale nikdy nám neřekli ‚ne, takhle to neuděláte'. (...) Všechna témata vycházela z nás."

Otázky k zamyšlení:

- V čem vidíte hlavní rozdíly v přístupu obou redakcí, kde citovaní novináři pracují?
- Tipněte si: Pro jaký typ média (TV /online / tisk / rozhlas) pracuje Redaktor X a pro jaký Redaktorka Y? Jedná se podle Vás spíš o soukromá, nebo veřejnoprávní média? A z čeho tak usuzujete?
- Podle jakých kritérií by se podle Vás měl řídit výběr migračních témat do zpravodajství a proč?
- Redaktorka Y mluví o tom, že se její redakce snažila k tématu migrace zaujmout vyvážený přístup. Jakými způsoby můžeme jako novináři dosáhnout toho, abychom z tématu nedělali černou kroniku a „krimošky", ale ani „nesluníčkařili"?

4.2 Co ukázala analýza mediálního obrazu migrace v Česku?

Podrobnější vhled do mediálního informování o migraci v Česku poskytuje výzkumná zpráva *Migrace bez migrantů? Mediální obraz migrace a jejích aktérů v České republice* (www.clovekvtisni.cz/media/publications/1319/file/2019_11_01_vyzkumna_zprava_media_a_migrace_cz.pdf), kterou v roce 2019 zpracoval tým výzkumníků pod vedením Pavla Pospěcha z Masarykovy univerzity a kterou vydal Člověk v tísni. Tým výzkumníků analyzoval celkem 730 článků ze tří největších tištěných (MFD, Právo a LN) a tří největších online (Novinky, iDnes, Aktuálně) médií v období od 5. srpna do 4. října 2018. Cílem výzkumu bylo zjistit, na co se český mediální mainstream nejvíce zaměřuje ve svém zpravodajství o migraci, komu dává v článcích nejčastěji slovo, jaké doprovodné fotografie používá a co si o tom všem myslí samotní novináři. K jakým závěrům analýza došla, tedy co jsou hlavní charakteristické rysy českého zpravodajství o migraci?

Odosobnění

Zprávy o migrantech a uprchlících, tedy o samotných aktérech migrace, se od roku 2015 z médií postupně vytrácejí. Když už se o lidech píše, používá se stále častěji výraz *„migrant“* namísto pojmu *„uprchlík“*, který odkazuje k vážnému ohrožení nutícímu dotyčného prchnout a vzbuzuje tak určitou empatii, která u pojmu migrant chybí. U žadatelů o azyl přitom novinář až do konce azylového řízení nemůže vědět, zda se jedná o uprchlíky anebo migranty (více k problematice pojmů vizte kapitolu 3).

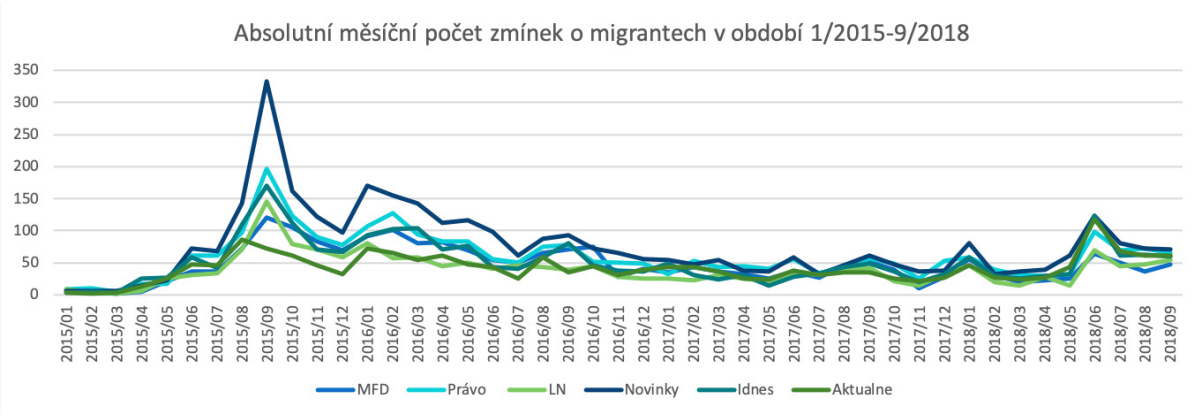

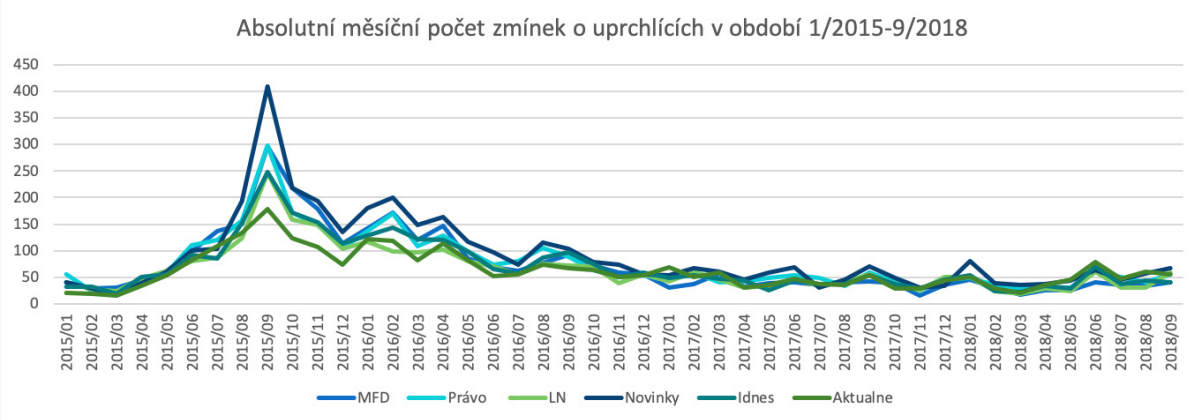

Zdánlivá absence pojmů uprchlík a migrant ve zpravodajství by mohla jednoduše znamenat, že média už o téma nemají takový zájem. To se ale nepotvrzuje, když se podíváme na počet zmínek o „migraci“ obecně, ta pořád zůstává velmi sledovaným mediálním tématem. Bez zmínek o lidech však zůstává spíše v rovině abstraktního a odosobněného problému.

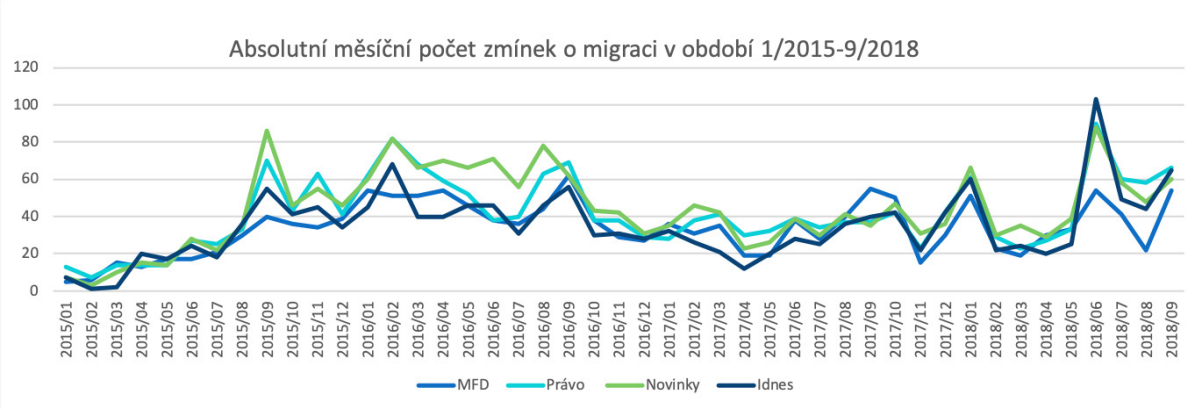

(Ne)viditelní migranti vs. nekončící (tzv.) *uprchlická krize*

V České republice v roce 2018 žilo více než 550 000 migrantů, ale jen necelých 2400 držitelů mezinárodní ochrany (azyl nebo doplňková ochrana). Přesto to byli hlavně žadatelé o azyl nebo jeho držitelé, na které se média ve svém zpravodajství zaměřovala. Jak ukazují nejčastěji zmiňované země původu migrantů ve sledovaném období (Sýrie, Irák, Afghánistán, Eritrea), byli lidé, kteří přišli do Česka z rodinných, pracovních, studijních, či jiných důvodů pro média i přes svůj vysoký počet téměř neviditelní. Největší skupiny migrantů žijících v ČR, jako jsou Ukrajinci nebo Vietnamci, většina oslovených novinářů podle vlastních slov nepovažuje za atraktivní mediální téma.

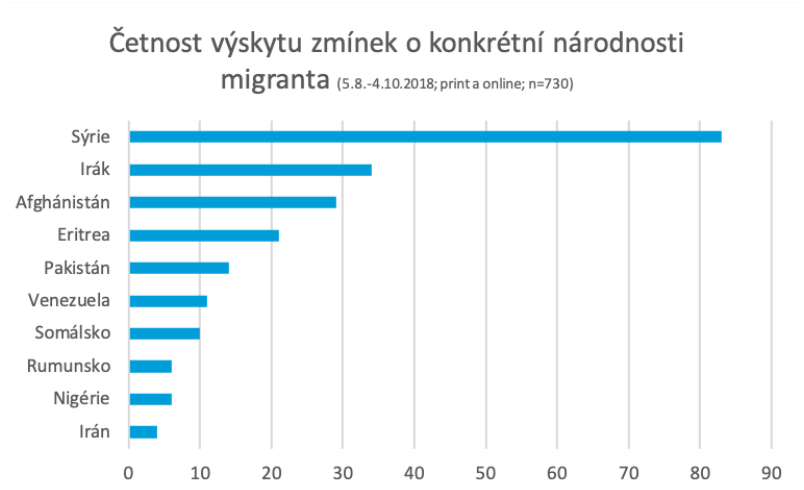

Když je v médiích řeč o migrantech či migraci, většinou se nejedná o domácí situaci a migranty či uprchlíky žijící v Česku, ale o zprávy ze zahraničí. Ukazuje to analýza zpráv ČTK o migraci a migrantech, dle které právě zahraniční zprávy výrazně převažují. Migrace je tak prezentována jako něco, co se děje hlavně mimo Česko.

Tištěná i online média v souvislosti s migrací kladou velký důraz na dění ve Středomoří, dále pak v Německu a ostatních zemích EU. Naopak na země, odkud migranti a uprchlíci přicházejí, se zpravodajství téměř nezaměřuje a nevěnuje se příčinám migrace a situaci migrantů v zemích původu.

Celkově se z těchto poznatků dá usoudit, že tzv. *uprchlická krize* z roku 2015 migračnímu zpravodajství v Česku nadále dominuje i několik let poté, co počet uprchlíků přicházejících do Evropy klesl pod úroveň roku 2014. Tehdy se ještě o žádné krizi nemluvilo a česká média, politici a veřejnost věnovali uprchlíkům a migraci téměř nulovou pozornost.

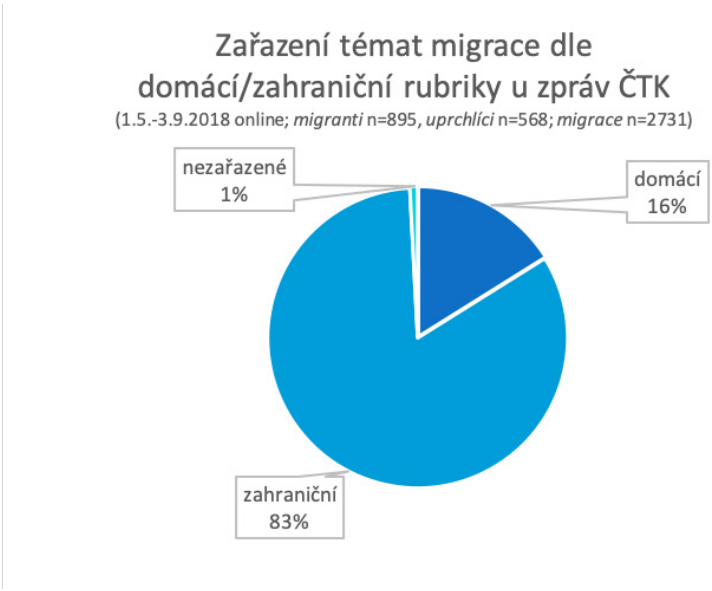

Tematické rámce: politika, problémy a nepokoje

To, jak přemýšlíme o světě, do značné míry ovlivňují právě média – ať už si to uvědomujeme nebo ne. Je důležité si toho všímat obzvlášť v případě jevů, které nám byly dosud neznámé nebo jsme je vnímali jen jako okrajové. Takovým jevem byla pro velkou část českých novinářů a veřejnosti až do počátku tzv. *uprchlické krize* právě migrace, přestože imigrace na naše území nebo emigrace Čechů do zahraničí nebyla v našich dějinách ničím neobvyklým. Vnímání tohoto tématu a zájem o něj se právě díky „krizi“ v roce 2015 výrazně proměnily. Právě proto je role médií při popisování těchto událostí zásadní.

Jak upozorňuje sociolog Robert Entman (2010), potenciální síla médií se ukazuje právě tehdy, když publikum nemá předem vyhraněný názor na daný jev. V tu chvíli jsou právě média těmi, kdo disponují velkým prostorem pro formování veřejného mínění. A jak ho mohou formovat? Tomu se věnuje mediální teorie rámování (framing). Rámovat podle Entmana znamená *„vybírat některé aspekty vnímané reality a činit je významnějšími ve sdělovaném textu takovým způsobem, abychom podpořili určitou definici problému, kauzální interpretaci, morální hodnocení a/nebo doporučili pro jednání s popisovaným objektem“* (Entman 1993, s. 52).

Podle některých teoretiků médií je rámování vlastně centrální ideou celé tvorby zpravodajství, kdy novinář či redakce rozhodují o tom, která témata nebo události jsou dostatečně relevantní a zajímavé na to, aby se staly zprávou, jaký aspekt a úhel pohledu na věc zvolí, do jakého kontextu ji zasadí, co zdůrazní a co naopak vynechají.

Tento proces v každodenní novinářské práci většinou probíhá automatizovaně, není tedy cílený a promyšlený. O to zajímavější je podívat se zpětně na to, do jakých rámců novináři nejčastěji zasazovali zprávy o migraci.

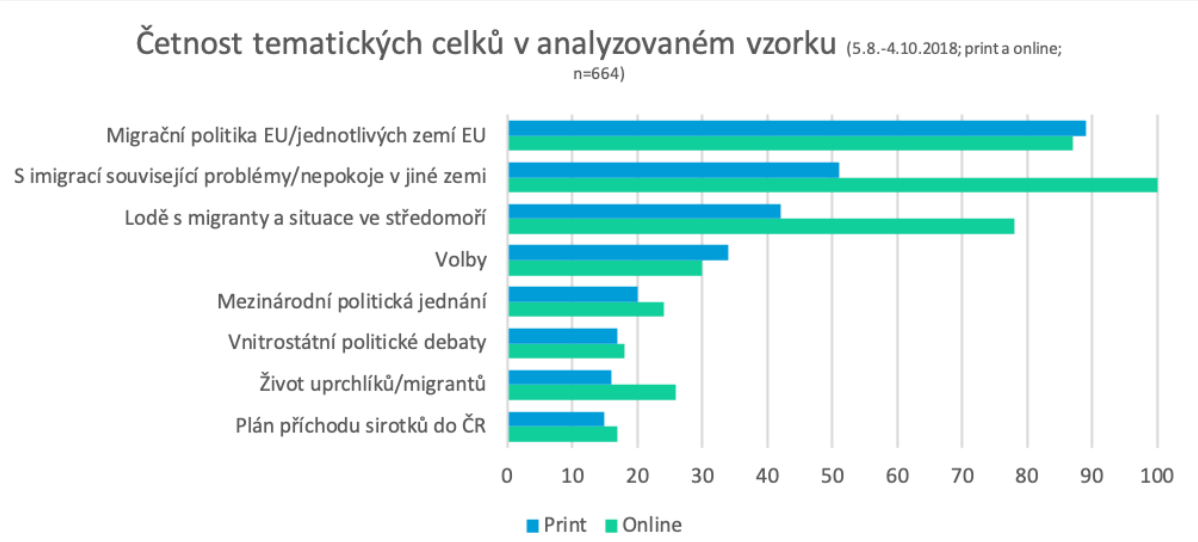

Téma migrace se ve sledovaném období v médiích nejčastěji objevovalo v souvislosti s politikou, ať už se jednalo o domácí či mezinárodní politická opatření, jednání nebo volby. Druhým nejčastěji zastoupeným tematickým rámcem ve zpravodajství o migraci jsou „s imigrací související problémy či nepokoje v jiné zemi“. U online médií je to dokonce nejčastější téma. To nasvědčuje vysoké politizaci a bulvarizaci tématu, o kterých bude řeč také níže. Naopak rámec „život uprchlíků a migrantů“ obsahující články, které popisují jejich běžný život a integraci v cílové zemi, se v českých médiích objevuje spíše zřídka.

Politizace

Vedle zjištění, že v migračním zpravodajství převažují rámce spojené s politikou, se politizace tématu projevila i na dalších úrovních. Provedená analýza článků ukázala, že v období voleb, ať už šlo o prezidentské, parlamentní, krajské nebo komunální, počet mediálních zpráv o migraci stoupl a po jejich skončení zpravidla opět upadal. Lze tedy doložit, že migrace je v ČR tématem politického boje,

což potvrzují i samotní novináři. Kromě voleb měla ve sledovaném období na frekvenci zpráv o migraci velký vliv také mezinárodní politická jednání, na kterých se řešila migrace – např. migrační summity EU.

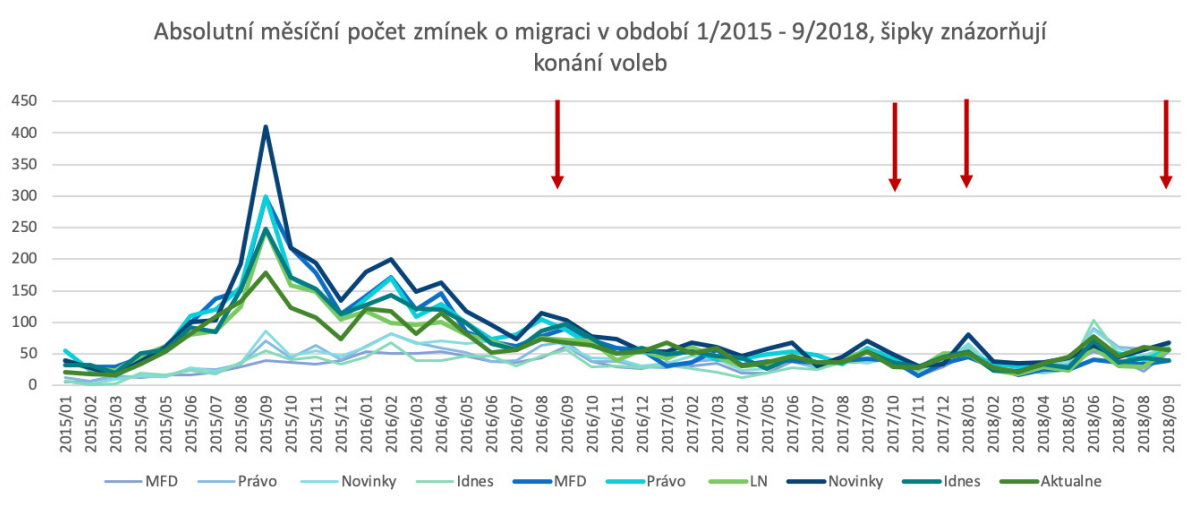

Výzkumníci dále analyzovali, kdo v médiích o migraci nejčastěji promlouvá – tedy výrok kterých respondentů média nechají v článcích zaznít, případně koho za tímto účelem sami oslovují. To zároveň značí, koho novináři považují za kompetentního k tomu, aby o migraci mluvil. Z analýzy vyplývá, že v českých médiích se v drtivé většině k migraci vyjadřují politici, což k politizaci tématu výrazně přispívá. Hlas expertů na migraci, ať už jsou to vědci nebo odborníci na oblast integrace, je oproti nim silně upozaděn. Samotní migranti se nedostávají ke slovu skoro vůbec.

K podobnému závěru došla už dříve analýza mediálního pokrytí uprchlické krize v televizním zpravodajství (Tkaczyk, Pospěch, Macek 2015). Jak sdělovali ve výzkumných rozhovorech i samotní novináři, důvodů může být mnoho: od neznalosti přes chybějící kontakty na migranty a odborníky, až po nedostatek času a zdrojů vedoucí k tomu, že novinář je nucen téma zpracovávat „od stolu“ a co nejrychleji. To se dobře neslučuje s často zdlouhavou rešerší, hledáním kontaktů na migranty nebo odborníky ochotné se k tématu vyjádřit, nebo dokonce cestami do terénu. Mnozí politici naopak sami ochotně novinářům své vyjádření nabízejí, protože migrace je součást jejich politické agendy, kterou chtějí oslovit voliče.

PRINT		**ONLINE**	
Skupina mluvčích	*n*	*Skupina mluvčích*	*n*
Politik zahraniční	74	Politik zahraniční	74
Politik domácí	54	Politik domácí	54
Expert	16	Expert	16
Představitel protimigrační scény z ČR	13	Představitel protimigrační scény z ČR	13
Úředník	12	Úředník	12
Příslušník silových složek	12	Příslušník silových složek	12
"Obyčejný člověk"	8	"Obyčejný člověk"	8
Duchovní	4	Duchovní	4
Zástupce NGO	4	Zástupce NGO	4
Migrant	1	Migrant	1

Tabulka 4.2.1: Základní skupiny mluvčích v analyzovaném období (5. 8. – 4. 10. 2018; print a online; n=730)

Bulvarizace

Dle analýzy rámování se zprávy z žánru „černé kroniky“, tedy kriminalita, nepokoje a problémy, v českých médiích v souvislosti s migrací objevují velmi často. Tento fenomén, který platí pro zpravodajství obecně, platí dvojnásob, když se podíváme na zpravodajství o Německu. Vedle oblasti Středomoří média věnují zvýšenou pozornost právě dění okolo migrace v sousední zemi a zaměřují se přitom především na negativní události. Život migrantů a uprchlíků v Německu naopak zachycují pouze okrajově.

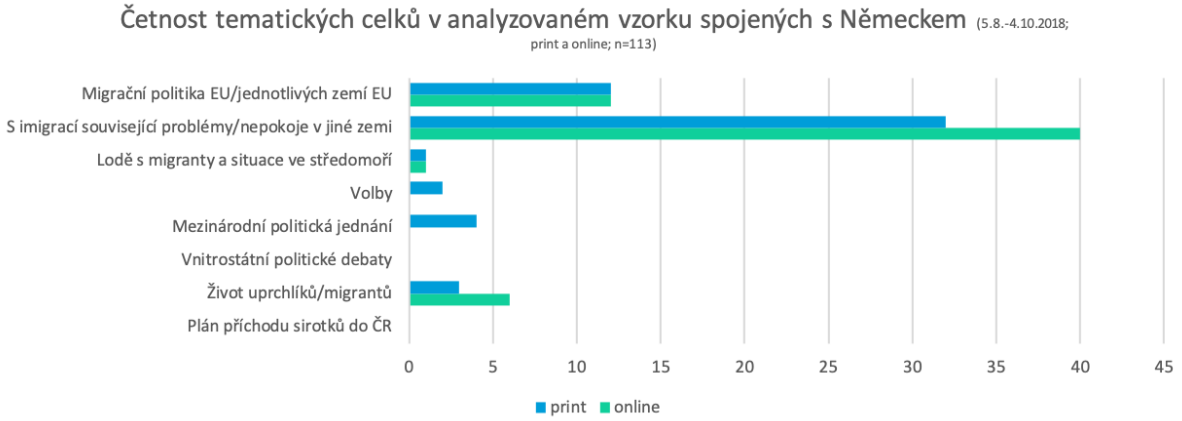

Jak v celkovém vzorku, tak hlavně u zpráv týkajících se Německa je zaměření na problémy a nepokoje výrazně silnější u online médií než u těch tištěných. Proč tomu tak je? Někteří novináři z online médií to v rozhovorech vysvětlovali především ekonomickým modelem online zpravodajství. Negativní a strach vyvolávající zprávy o migraci jsou čtenářsky atraktivní. Na tyto články se hojně kliká, jsou velmi čtené a často sdílené, což zvyšuje příjem médií z reklamy a je proto komerčně výhodné (clickbait).

Obraz migrace – muži na cestě

Součástí analýzy byl také doprovodný obrazový materiál k článkům. Z fotografií, které zobrazují migranty, jich většina zachycovala větší skupiny, kterým jednoznačně dominovali muži.

Počet osob	abs.	podíl (%)	Podle pohlaví	abs.	podíl (%)
Jedinec	13	12,6	Muž/muži	51	48,6
Skupina 2-3	16	15,5	Žena/ženy	3	2,9
Skupina 4-15	24	23,3	Dítě/děti	4	3,8
Skupina 15+	45	43,7	Převaha mužů	16	15,2
Nelze určit	5	4,9	Převaha žen	4	3,8
			Převaha dětí	4	3,8
			Nelze určit	23	21,9
Celkem	**103**	**100**	**Celkem**	**105**	**100**

Tabulka 4.2.2: Zobrazení migrantů na doprovodných fotografiích podle počtu a pohlaví (5. 8. – 4. 10. 2018)

Kromě migrantů samotných byli na analyzovaných fotografiích nejčastěji přítomni političtí činitelé, záchranáři a zdravotnický personál nebo příslušníci bezpečnostních složek. Pokud jde o situaci, kterou fotografie zachycovaly, jednalo se především o moment příchodu migrantů a uprchlíků po moři, následovala politická jednání, události na hranicích a protesty a demonstrace. Život migrantů po příchodu do cílové země zobrazovalo jen minimum fotografií, jejich situaci před příchodem do Evropy téměř žádné.

Chybějící podpora a reflexe

Mnohé z věcí, které by novináři využili pro kvalitní práci na tak komplexním tématu, jakým je migrace, jsou pro ně podle výpovědí respondentů ve výzkumných rozhovorech dostupné jen v omezené míře. Jedná se zejména o dostatek času na práci, cesty do terénu, školení, či vyjasnění terminologie. V žádném z médií, kde působí námi oslovení novináři, mimo to neprobíhala debata o tom, zda je jeho zpravodajství o migraci v rozporu s jeho vlastním etickým kodexem, či nikoliv

Cvičení 4.3: Otázky na závěr

- Analýza nejčastěji citovaných mluvčích ukazuje, že největší prostor vyjadřovat se k migraci v médiích dostávali politici, naopak nejmenší prostor samotní migranti. Jak se díváte na tento způsob pokrývání tématu a čím svůj pohled odůvodňujete? K čemu může takovýto přístup vést?
- Rámování je běžnou součástí procesu tvorby mediálního obsahu. Jaký to má podle vás dopad na veřejné mínění, když u konkrétního tématu některé rámce dlouhodobě výrazně převažují nad ostatními? Jaký dopad má podle vás mediální rámování tématu migrace v Česku?
- Z analýzy vyplývá, že média výrazně častěji informují o lidech pocházejících z Blízkého Východu nebo Afriky, jejichž počet v Česku velmi nízký, než o největších skupinách migrantů žijících na našem území (Ukrajinci, Slováci, Vietnamci). Proč tomu tak podle vás je a jaké to může mít důsledky?
- Jak byste z pozice novináře/novinářky zajistil/a, aby váš článek na téma migrace splňoval nároky na zpravodajskou vyváženost? K jakým nástrojům nebo strategiím byste sáhl/a?
- Ve snaze o vyváženost novináři často dávají prostor zástupcům dvou táborů zastávajících vyhraněné postoje k tématu. Připadá vám vhodné a vyvážené, když novinář dá v článku o migraci prostor např. na jedné straně zástupci protiimigrační strany nebo iniciativy a na druhé straně neziskové organizaci, která hájí práva migrantů a uprchlíků? Co podle vás novináře vede k tomu, aby takto postupovali?

5. Jdeme do terénu

Cvičení 5.1: Pětilístek „REPORTÉR“ (5 minut)

1. krok: téma (1 slovo)
2. krok: jaké téma je (2 slova)
3. krok: co téma „dělá“ / co se ním děje (3 slova)
4. krok: věta o čtyřech slovech o tématu (4 slova)
5. krok: doplň synonymum (1 slovo)

Postup: Vezměte si tužku a papír a zamyslete se na chvíli nad rolí žurnalistiky. Pomocí techniky diamant doplňte následující informace o žurnalistice a poté sdílejte váš pohled s kolegy a kolegyněmi.

Tato kapitola představuje sbírku dobré praxe, doporučení a zaručených tipů autorů této publikace a hostů kurzů o migraci a novinářské práci, které probíhají na *Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, Filosofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě* a *Baltic Film, Media, Arts and Communication School v Tallinnu*, obohacené o zkušenosti z terénních novinářských studijních cest do lokalit spojených s migrační tematikou v Česku, Německu, Estonsku a na Slovensku. Terénních cvičení se účastnili především studentky a studenti bakalářských studijních programů Žurnalistika a Mediální studia, tedy juniorní budoucí novinářky a novináři, kteří si toto řemeslo teprve pozvolna osvojují a pro které byla terénní cvičení často vůbec první zkušeností žurnalistické práce v autentickém prostředí. Exkurze ukázaly, jak důležitá je raná podpora těm, kteří se rozhodli vydat na kariérní dráhu reportéra, a jak zásadní je nepodceňovat sdílení, byť zdánlivě banálních a pro zkušené žurnalisty zaběhnutých postupů a přístupů k vlastní novinářské práci. Proto je tato kapitola určena především, nikoliv však výlučně, studentům-začínajícím novinářům a snaží se je provést všemi možnými situacemi, se kterými se mohou při sběru podkladů pro svůj článek v terénu běžně setkat. Zároveň však musíme upozornit, že není, a ani nemá být, všeobjímajícím výčtem postupů, tipů a zásad, jak na věc.

5.2 Než se pustíme do práce v terénu

Ať už bude naším pracovištěm stůl v redakci, od kterého sbíráme informace po telefonu, rešerší na internetu nebo e-mailovou komunikací, nebo vzdálená lokalita, kde se setkáváme s lidmi a informace shromažďujeme přímo v autentickém prostředí, je dobré nejprve důkladně promyslet jednotlivé kroky.

Mít jasno v tom, co přesně nás zajímá

Během sběru informací se často stává, že narážíme na další a další sdělení a paralelní příběhy. Nakonec nám připadá všechno nesmírně zajímavé a naše původní téma se velmi rychle rozšiřuje, až rozpadá. To neznamená, že nemáme paralelní příběhy a osobité pohledy našich respondentů sbírat nebo zohledňovat, někdy jsou dokonce naprosto nepostradatelným krokem k tomu, abychom se dostali k jádru věci. Opravdový profesionál se ale musí držet svého cíle a tématu a umět velikou část pracně získaného materiálu svým způsobem zahodit, tedy jednoduše nepublikovat. Navíc umění držet se svého cíle významně šetří čas při zpracování shromážděných informací.

Mít jasno v tom, co už se o daném tématu ví

Důkladná rešerše se vyplácí vždy, a to v každém oboru. Také bychom si nešli koupit mobilní telefon, aniž bychom si předem nezjistili, co trh nabízí a jaké jsou možnosti. Proto než půjdeme dělat rozhovor se známou osobností, nejprve se seznámíme s tím, co už řekla jiným novinářům nebo co je z veřejně dostupných zdrojů o její práci dohledatelné. Stejně tak, než půjdeme do nějaké lokality dělat reportáž, si nastudujeme místní poměry. Neznalost, nebo dokonce dotazování se na základní informace, které jsou volně k dispozici na webových stránkách instituce, kterou respondent reprezentuje, může být vnímáno jako projev nezájmu, až neprofesionality. Navíc si sami vyháníme vítr z plachet a ochuzujeme tak se o možnost získat detailnější informace, které mohou být opravdu zajímavé a kvůli kterým má smysl se do terénu vydat.

Vyšší úrovní rešeršní práce je pak zasazení zdánlivě jasně vymezeného tématu do širšího kontextu. Nikdo nežije ve vakuu či v izolaci, nýbrž v kontextu okolního dění, důkladná rešerše zahrnuje například i podobné příběhy z jiných lokalit. To nám umožní rozšířit si obzory a dívat se na danou věc z různých úhlů pohledu.

Mít jasno v tom, kde nebo od koho můžeme informace pro náš příběh získat

Spoléhat se jenom na „velké zdroje“, jako jsou například Český statistický úřad nebo ohledně znalosti místních poměrů výpověď představitele obce, je tak trochu šití horkou jehlou, a tedy i známkou jisté neprofesionality. „Velké zdroje“ určitým způsobem vyzařují aurou autority, a tedy vyvolávají pocit relativní objektivity. Nicméně jejich slabinou je zpravidla velmi zobecněný až plochý pohled na věc. Proto je před každým novým článkem důležité vytvořit si seznam možných zainteresovaných stran (osob, institucí, databází), které mají nebo by mohly mít k tématu co říct a už předem přemýšlet nad přínosy kombinovatelnosti různých zdrojů a typů dat (např. využití statistických dat s komentáři různých odborníků z praxe, tedy kvantitativních a kvalitativních typů informací). Mějme také vždy na paměti, že každý zdroj nebo každá instituce (i ty s velkou autoritou) se na věc dívá svým vlastním úhlem pohledu a sleduje svou vlastní agendu. Nikdy tedy nespoléhejme na jediný zdroj a nečekejme od něj absolutní neutralitu.

Mít jasno v tom, které zdroje jsou okamžitě dostupné, a které je potřeba zajistit jinak

Jsou zdroje, jako například zmíněné statistické databáze nebo náhodní respondenti na ulici, které jsou okamžitě dostupné. Pak je ale celá řada zdrojů, u kterých je potřeba investovat více energie, času, plánování, peněz, a také sociálního kapitálu, tedy kontaktů a známostí. Obecně se nevyplácí nechávat svou práci na náhodě a spoléhat se na to, že až dorazíme na místo, tak si na nás starosta/ka udělá čas. Navíc v případě témat spojených s migrací není vzácností, že našimi zdroji informací jsou i samotní migranti, u kterých můžeme narazit na jazykovou a kulturní bariéru. Proto se naopak vyplácí věnovat svému seznamu potenciálních zdrojů dat velkou pozornost a zdroje třídit dle významnosti. Je potřeba začít s těmi, u nichž je jasné, že jejich zajištění zabere více času (např. domluvení schůzky s významnými místními podnikateli, nebo i získání detailních statistických údajů na základě zákona o svobodném

přístupu k informacím). V případě získávání respondentů z řad migrantů se vyplácí zajistit si a investovat do zprostředkovatele, který má v dané komunitě autoritu. Zvláštním typem zprostředkovatele či průvodce v terénu je tzv. *fixer* (více infobox 5.3). Obecně platí, že čím více energie věnujeme přípravě před vlastní prací v terénu, tím jednodušší je samotný sběr a zpracování informací.

Infobox 5.3: Fixer

Fixer je jakýsi průvodce, který novináři zpravidla za úplatu pomáhá zorientovat se v místním prostředí, pomáhá zajistit rozhovory, tlumočí, případně i zařizuje logistiku na místě. Je to osoba znalá místních poměrů, ale velmi často i novinářské práce, proto jde zpravidla o místní novináře. Fixery nejčastěji využívají reportéři či korespondenti vyslaní do zahraničí, kteří mají velmi omezený čas se v novém, cizím prostředí zorientovat a neznají místní jazyk. V současnosti existuje na internetu celá řada skupin sdružujících novináře napříč celým světem, kteří si navzájem pomáhají, když někdo hledá kontakt v nějaké konkrétní zemi, např. Hostwriter.org či WorldFixer.com.

5.4 Jsme v terénu

Dopřejte si čas na získání odstupu a nadhledu

Snažte se vyvarovat parašutistické novinařiny, „ráno do terénu, odpoledne rychle zpět do redakce a stihnout uzávěrku“. Pokud je to jenom možné, dopřejte si čas a snažte se terén více poznat. Pokud není zbytí, nebo povaha události více času ani neumožňuje (např. jednodenní akce), mějte během psaní na paměti rizika tohoto přístupu, jako jsou tendence k povrchnímu popisu, zkratkovitosti, nebo naopak zvýrazňování zdánlivě důležitých detailů.

Příklad: Články věnující se interkulturním festivalům nejednou detailně informují o tom, jaké se jedlo jídlo a že dívky z Vietnamu předvedly lotosový tanec v tradičních vietnamských kloboucích. Na druhou stranu nezřídka zcela postrádají popis toho, co je deklarovaným účelem těchto festivalů, tedy podnítit setkávání lidí různých národností a podpořit jejich vzájemnou interakci. Absence tohoto rozměru může být způsobena i tím, že k jeho prozkoumání je jednoduše potřeba více času. Kdežto vyfotografovat atraktivně naaranžované exotické pokrmy je snadno přístupné a jednoduše proveditelné.

Dopřejte si čas na jednoduché pozorování, takové pozvolné otevírání dveří. Sednout si, sledovat a popisovat, co vidíme, nám umožní uvědomit si spoustu detailů, ale i souvislostí, které při překotné práci unikají.

Nebojte se naivního doptávání místních na to, co vidíte. Někdy můžeme být velmi překvapeni, jak moc se může naše vlastní interpretace lišit od vnímání místních.

Příklad: Při terénním cvičení v pohraniční se studenti zaměřili na to, co by mohlo obyvatele specifického místa na hranicích trápit. Nejvíce je bily do očí všudypřítomné nevěstince, a právě prostituci vnímali jako výrazný problém pohraničí. Když ale začali mluvit s místními, zjistili, že ti prostituci vůbec nezmiňují, není pro ně důležitá, není tématem. Stojí na okraji jejich zájmu a každodenního vnímání. Oproti tomu si stěžovali na nedostatek kulturního vyžití.

Nepřeceňujte svou paměť a nepodceňujte obyčejnou tužku a poznámkový blok

Dělejte si poznámky průběžně a nespoléhejte na to, že si vše zapamatujete a večer sepíšete. Pokud jste celý den v terénu, který je pro vás navíc zcela nový, večer budete mít v hlavně takový chaos, že nebudete schopní od sebe jednotlivé informace a dojmy oddělit.

Poznámky si dělejte i v průběhu rozhovorů, které si se svolením respondentů nahráváte. Spoléhat se na to, že v několikahodinovém záznamu na diktafonu pak najdete ten jeden konkrétní detail, který potřebujete, vás může v konečném důsledku stát hodiny hledání. Navíc zapisování si poznámek

do poznámkového bloku na respondenty zpravidla působí jako autentický projev zájmu o to, co říkají. Poznámkový blok tak na rozdíl od odosobněného diktafonu působí mnohem důvěryhodněji a posiluje interakci mezi respondentem a vámi. Psaní ručních poznámek vás nutí pozorně poslouchat, co dotyčný říká, ale zároveň vám pomáhá vracet se v rozhovoru k bodům, které vás opravdu zajímají.

Zapisujte si i své dojmy a pocity. Je důležité si uvědomit, že není možné dosáhnout jakési sterilní objektivity a celkové nestrannosti textu. To ani není cílem publicistiky, a tedy ani reportáže. Nicméně můžeme se snažit usilovat o jistou míru vyváženosti textu. Uvědomění si vlastní pozice k tématu a k terénu je jedním z prvních kroků vedoucích k vyvážené novinářské práci. Zapisováním si dojmů a pocitů si lépe uvědomíme, jak naše osobnost a životní zkušenost ovlivňuje to, jak na téma nahlížíme, a tedy jak ho zpracováváme. Tedy jaké osobní limity v sobě nosíme, aniž bychom je vnímali. Velmi nás v úsudku a úhlu pohledu ovlivňuje to, zda jsme sami z města nebo venkova, náš gender, příslušnost k sociální třídě a obecně náš sociální kapitál, naše etnicita, vzdělání, zkušenosti s různými jevy, např. s migranty. To vše ať už chceme nebo nechceme, působí na to, jak svět okolo sebe vnímáme, a tedy které informace a příběhy jsou pro nás významné, a které ne.

Myslete na obrazový materiál

Kvalitní text se neobejde bez kvalitních autentických fotografií, které s textem korespondují. Snažte se vyvarovat situacím, kdy kvůli absenci vlastního obrazového materiálu musíte sáhnout po archivních, agenturních, nebo dokonce pouze ilustračních fotografiích. Ideální situací je, když s sebou máte fotografa. Nicméně i v takovém případě s ním konzultujte, co vás přesně zajímá, co chcete zobrazit. Jinak se může stát, že fotograf do snímků zcela nevědomě promítne své osobní limity a stereotypy.

Dbejte na to, aby fotografie nijak nepoškodila nebo neohrozila vaše respondenty, kteří ve vás vložili svou důvěru. Počítejte s tím, že migrační tématika s sebou nese určitá specifika, a proto ne každý respondent migrant souhlasí s tím, aby byl vyfocen. V takovém případě většinou hledáme alternativní cestu, jak téma zobrazit (např. osoby bez detailu tváře, prostředí, kde pracuje atd.). Snažte se, aby i v takovém případě byla fotografie autentická, nikoli podtrhující stereotypy.

5.5 Dilemata, která můžeme v terénu řešit

Cvičení 5.6: Vhodný obrazový materiál (10 minut)

Zdroj: Tofo Kids, Bastian Sander

Co si myslíte o této fotografii? Z pohledu novináře, a o jejím použití ve článku? Umíte si představit, že by se něco podobného zveřejnilo o našich předškolních dětech?

Přečtěte si následující citát: Podle Isiomy Daniel, nigerijské žurnalistky, v Nigérii známé především fatwou, kterou nad ní kdysi vyhlásili místní duchovní, *je vrcholně neetické používat fotografie tohoto typu. Tvrdí, že si neumí představit, že by reklamní agentury zobrazovaly polonahé americké, či evropské děti. Úřady by to nedovolily. Isioma Daniel by byla raději, kdyby fotografové místo focení dětem skutečně pomáhali.*

Zdroj: hnonline.sk/svet/875112-rozvojova-pornografia-ako-media-a-mimovladky-hraju-na-nase-city

Souhlasíte s Isiomou Daniel? Napadá vás nějaký podobný příklad při zobrazování lidí v souvislosti s tématem migrace?

Každý, kdo má i sebemenší zkušenost z terénu, ví, že práce na reportáži se výrazně liší od práce na tiskové konferenci nebo v pohodlí redakce. Toto jinak banální tvrzení se obzvlášť týká situace, kdy se rozhodneme věnovat jednotlivcům nebo skupině, kterým nerozumíme nejen z hlediska jazykového, ale především sociálního nebo kulturního. Jako novináře nás to staví před výzvy a dilemata, se kterými se běžně nesetkáváme. Tyto problémy mohou být například spojené i s vyobrazováním lidí.

Jak jsme zmiňovali v kapitole 1, měli bychom si dávat pozor na rámce, které si nevědomky promítáme na svět, a uvědomovat si diskurz, brýle, skrz které se díváme a vnímáme svět kolem nás, a to, kdo jsme, a jak to ovlivňuje nás a komunikáty, které vytváříme. Zároveň však musíme brát v úvahu i skutečnost, že své představy o světě – a vlastní agendu – mají přirozeně i ti, které při práci v terénu potkáme.

Zkusme se zaměřit na konkrétní příklad z praxe. Představme si, že jsme se ocitli při reportáži v menšinovém společenství původních obyvatel na venkově v Keni. Členové společenství jsou vystaveni dlouhodobé diskriminaci ze strany většinových společenství, která je obírají o půdu a les, v němž žijí od

nepaměti, a s nímž je spojený jejich původní způsob života. Toto může představitele komunity kromě jiného přimět k rozhodnutí opustit své rodiště a přestěhovat se, ať už do velkých měst v zemi, nebo emigrovat do zahraničí. Velké a významné téma, ale jak ho uchopit?

Před cestou jsme samozřejmě provedli důkladnou rešerši a oslovili aktéry, s nimiž bychom se rádi setkali. Ale koho oslovit? Podle jakého klíče postupovat? Jaké faktory zohlednit, abychom přinesli vyvážený obsah co nejpřesněji zobrazující realitu očištěnou od našich představ o světě, jakož i od agendy těch, které potkáme?

Mnohé z nás by napadlo zkontaktovat mimovládní organizace působící v komunitě, ideálně z naší země. Odpadá nám tak komunikační problém a je poměrně snadné je kontaktovat. A ony to uvítají. Taktéž bychom sáhli i po kontaktech na různé mezinárodní instituce a představitele místní moci. A nakonec bychom se snažili dostat do komunity samotné. Pomoci by nám při tom všem mohl tzv. *fixer* (infobox 5.3).

Tyto postupy sebou nesou jak světlé, tak i stinné stránky a mnohá dilemata, která bychom si měli uvědomit a řešit. Zde se budeme věnovat primárně dilematům a potenciálním slabým stránkám.

Spolupráce s nevládními organizacemi je jednou ze snadných možností, jak se dostat do komunity a je přitom jedno, zda jde o zmiňované společenství v Keni, nebo migranty v táboře na některém řeckém ostrově. Mimovládní organizace nám dokážou tak říkajíc otevřít dveře. Díky tomu, že s komunitou pracují v terénu, mají obvykle k dispozici lepší informace či lidské příběhy než jiní aktéři.

Dilemat, se kterými se pojí práce s takovými organizacemi, a na která je třeba brát zřetel, je vícero. Musíme si uvědomit, že i mimovládní organizace jsou nositeli určité agendy. Na tom není nic špatného ani nepřirozeného, jejich posláním je, třeba i aktivisticky, bojovat za práva těch, kterým se věnují. To se však potenciálně pojí i s něčím, co bychom mohli trochu zjednodušeně nazvat nadržováním. To neznamená, že bychom s nimi neměli spolupracovat, ale znamená to, že bychom si měli uvědomovat jejich agendu, ověřovat jejich tvrzení a vzniklý obsah od dané agendy očišťovat, resp. ji pojmenovat.

Dalším častým nešvarem spojeným s mimovládními organizacemi je novinářská tendence oslovovat organizace s pozadím v jejich vlastní zemi, případně některé zemi globálního Severu. Je to snadnější. A tak mnohdy v reportážích, například i z uvedené Keni, lidé z Evropy vystupují v rolích těch, kdo mění a zlepšují životy místních. Místní v daném kontextu vystupují jako objekty bez hlasu a schopnosti postarat se sami o sebe. Tím média nevědomky rámují danou zemi a lidi jako neschopné, čekající na pomoc bílého člověka, čímž snadno zapadnou do dominantního diskurzu v zemi, odkud pochází novinář. Zároveň omezují jejich vlastní empowerment – vnímání sama sebe jako těch, kteří dokážou zlepšovat vlastní situaci.

Různé mezinárodní instituce a organizace jsou též častým zdrojem při práci v terénu. Zvláště v zemích globálního Jihu najdeme jejich zastoupení prakticky v každém velkém městě, obvykle jsou otevřeny rozhovorům, jsou profesionální a mluví tak říkajíc naším jazykem. Podobně jako při spolupráci s mimovládními organizacemi není spolupráce s nimi a priori nežádoucí. Spíše jde o rozsah spolupráce, uvědomění si skutečnosti, že jejich pohled je přece jen jiný (mnohem více „makro“ a zároveň jejich východiska stojí na určitém omezeném mandátu, za který „se nedívají“ a „nevyjadřují“, alespoň ne oficiálně) a zároveň o budování představy o lidech, o které se musí starat a odborně vyjadřovat někdo jiný.

Místní experti jsou dalším z podstatných zdrojů informací, které můžeme snadno kontaktovat. Prakticky všude na světě najdeme univerzity nebo různé obdoby akademie věd, případně think-tanky, kde je možné kontaktovat místní odborníky. Mnohokrát nás to však vlastně ani nenapadne, nezapadá to totiž do naší představy o těchto zemích a společnostech. Zapojení těchto odborníků nejen zvýší kredibilitu výsledného komunikátu, ale zároveň v očích publika pozmění pohled na danou společnost. I u místních odborníků je třeba brát do úvahy, podobně jako u představitelů politické moci níže, jejich vlastní příslušnost k té či oné sociální skupině. Mohou být totiž například členy většiny, která má určité ustálené názory na zmiňovanou menšinu. Obezřetnost je zkrátka na místě, určitě to však neznamená, že bychom dané odborníky oslovovat neměli. Ještě o úroveň horší je v tomto případě namísto oslovení místních odborníků pouhé oslovení odborníků doma v Evropě, mnohdy i bez znalosti v terénu.

Představitelé politické moci jsou taktéž vítanými a důležitými respondenty. Pokud se například vrátíme do Keni k diskriminované menšině, mohou být těmi, kteří nám poskytnou jeden pohled na věc. Jak jsme se však dozvěděli v kapitolách 1 a 2, jsou to právě oni, kdo v dané situaci drží moc, kdo je v hierarchii výš než představitelé dané menšiny. Stejně tak se to týká situací spojených s migrací – pozice ministerstev vnitra nebo evropské agentury Frontex je mocenská a dominantní. To bychom si měli uvědomovat a reflektovat, a v rámci vyvažování očistit obsah od tohoto mocenského rozměru a pojmenovat jej.

Nakonec se dostáváme do samotné komunity. Ale koho v ní oslovit, abychom získali vyvážený a přesný obraz o dané situaci? Postačí nám setkání s lídry komunity? Obvykle muži? Vyjadřují jejich postoje názory všech, tedy i žen nebo mladých lidí?

Stejně, jako existují mocenské struktury na úrovni země nebo mezi komunitami, existují i v rámci společenství. Zároveň si mnohdy neuvědomujeme, že společenství, zvláště pokud nám jsou vzdálena kulturně i geograficky, nejsou jednolitá,

ale podobně jako například i společenství, ve kterém žijeme, jsou naopak různorodá, s velkým počtem jedinců s nejrůznějšími zájmy a pohledy na svět.Vraťme se zpět k našemu konkrétnímu příkladu v Keni. Když se zeptáme na představu o situaci místních stařešinů-lídrů komunity obvykle v důchodovém věku, jejich představa se může diametrálně lišit od představy mladých lidí, jejichž slovo v komunitě je omezené (mocensky a hierarchicky jsou tedy níže). Neznamená to, že nemáme brát pohled stařešinů v úvahu, znamená to jen tolik, že máme brát v úvahu i hlas těch mladších. Konečně budou to oni, kdo bude danou komunitu ovlivňovat v budoucnosti. O to víc, když si uvědomíme, že mladí lidé v daném geografickém kontextu tvoří významnější část společenství, než tomu bylo v minulosti. Pokud se věnujeme tématu migrace kupříkladu v zemích západní Afriky, může se stát, že při výběru respondentů poněkud zapomeneme například na ženy-matky či manželky mužů, kteří odešli za výdělkem, nebo na ženy-migrantky, neboť k nim se dostává hůře než k mužům. Pro dosažení plasticity, vyváženosti a přesnosti obrazu by nám však určitě chybět neměly. I když je to náročnější.

Spolupráci s fixery už jsme zmiňovali. To jsou lidé, které není za našimi výstupy vidět, ale především v neznámém terénu jsou to právě oni, kdo nám umožňuje získávat potřebný materiál. I u nich je však třeba vnímat vícero dilemat, včetně těch mocenských, ale i zcela běžných, lidských. Velmi často se jedná o současné nebo bývalé novináře, díky čemuž by měli přinejmenším teoreticky dobře znát naše potřeby. Jak jsme se dozvěděli v kapitole 1, novináři jsou obvykle součástí dominantní sociální skupiny. To obvykle platí i o fixerech. Pokud nám mají pomáhat při vzniku reportáže o diskriminované menšině, může do dané situace celkem přirozeně vstoupit jejich vlastní pozice, představa o světě i dané menšině. Druhým, takříkajíc lidským rozměrem, je běžná lidská lenost. Zkrátka jde o situaci, kdy fixer neudělá žádnou zvláštní práci, kromě zažitých postupů, ale jde po vyšlapaném chodníčku. Osloví lidi, které zná, nebo ke kterým se dá snadno dostat a v tom horším případě nás může dokonce mystifikovat o určité skutečnosti jen proto, aby ji nemusel „vyřizovat“. Jelikož nejsme znalí terénu, nemusíme na to vůbec přijít. Ani jeden z těchto problémů neznamená, že s fixery nemáme spolupracovat. To rozhodně ne. Znamenají pouze to, že i fixery máme brát jako lidi pocházející z určitého kontextu, s určitými potenciálně silnými i slabými stránkami.

Dva všeobecné tipy vyplývající z výše uvedeného:

Snažme se dávat hlas přímo těm, jimž se věnujeme, aby mohli svou situaci interpretovat sami. A to především, jsou-li mocensky slabšími (migranti, menšiny, mladí lidé, ženy). Nejen, že tak publiku přineseme hodnotnější obsah, vyváženěji a přesněji zobrazující realitu, ale zároveň respondentům ukážeme, že jejich konkrétní příběh je důležitý, a že i oni samotní dokážou měnit svět okolo sebe (empowerment).

Respektujme lidská práva a chraňme zranitelné s důrazem na děti a slabší a na lidskou důstojnost. Nikdy bychom neměli publikovat něco, co může respondentům přivodit problémy. Někdy to nedokážeme odhadnout, ale pokud to víme, nebo k tomu máme určité indicie, nedělejme to. Také se vyhněme zobrazování lidí v nedůstojných situacích. Platí přitom, že nejčastěji zobrazovanými osobami jsou děti, které, zvláště v rozvojovém kontextu, nemáme problém zobrazit způsobem, který by nás doma v Evropě vůbec nenapadl (například nahé či zubožené a podobně). **Nečiňme jiným to, co nechceme, aby jiní činili nám.**

5.7 Tipy, jak vést zjišťovací rozhovor

Ať už se chystáte na dohodnutý rozhovor s konkrétní osobou, na který jste se důkladně připravili, nebo na náhodné rozhovory s kolemjdoucími, existuje několik komunikačních technik, které napomáhají k vytvoření pocitu vzájemné důvěry, a tedy i ke stimulaci samotného rozhovoru. Techniky vychází zejména z psychologické praxe a z akademického prostředí, které využívá kvalitativní metody výzkumu, tedy mimo jiné i rozhovor. Přestože byly vyvinuty pro podmínky dlouhých rozhovorů, na které má tázající dostatek času, dají se velmi efektivně využít i pro novinářskou praxi.

Snažte se vyhýbat přímé otázce „Proč?“, dokud to jenom jde

V případě otázek dotýkajících se přímo respondenta (méně už týkajících se třetích osob, těch druhých) není náročnější odpovědi než na přímou otázku „Proč?“. Je to analytická otázka, která nutí respondenty analyticky přemýšlet. Někdy dokonce i nad věcmi, o kterých do té doby nepřemýšleli. Důsledkem může být odpověď, která velmi zjednodušuje realitu, formulovaná ve snaze uspokojit tazatele, či negace, odseknutí „já nevím“, či mlčení. Pokud chcete získat hlubší odpověď, která bude osobitá a nikoli prvoplánová, snažte se dojít k otázce proč bez proč.

Srovnejte:

- *Proč jste se rozhodl odejít z rodné země?*
  vs.
  Zajímalo by mě, jaké bylo rozhodování o odchodu z vaší rodné země. Co všechno jste bral v úvahu?
- *Proč žijete v této obci?*
  vs.
  Jak se to stalo, že jste se usadil právě zde?

Naslouchejte a projevujte zájem

Ne každý respondent je exhibicionista, či otrlý v kontaktu s novináři, a může mu tedy dělat problém vyjadřovat se a přirozeně odpovídat na vaše otázky. Někdy musíte do vybudování důvěry investovat více energie a vlastního zapojení. Věrným pomocníkem při stimulaci rozhovoru je projev vlastního zájmu. Tedy neklást pouze strojově otázky jednu za druhou, ale rozhovor prokládat zapojením vás samotných. Buď napřímo oceněním toho, co dotyčný říká, nebo vztažením vyprávěného příběhu k sobě samotnému.

Příklady:

- *To, co říkáte, je strašně zajímavé.*
- *Musím se přiznat, že jsem o tom nikdy takto nepřemýšlel.*
- *To je pro mě nepředstavitelné, udělat takové rozhodnutí. To muselo být nesmírně těžké.*

Ticho není nepřítel

Jedním z největších strašáků začínajících tazatelů je tzv. okno, ztráta nitě, totální zatmění, ticho a vnitřní panika. Ticho ale není nepřítel. Naopak. Ticho umožňuje se nadechnout, shrnout řečené a odrazit se do dalšího kola. Někdy nám pět sekund ticha během rozhovoru může připadat nekonečné, ale ve skutečnosti se během nich respondent tak tak stihne napít. Pokud ztráta nitě přeci jenom nastane, velmi efektivní technikou, jak se vrátit na vlnu rozhovoru, je začít přemýšlet nahlas. Pomáhají věty popisující, co se vám právě honí v hlavě. Jakmile začnete mluvit, nit naskočí sama.

Příklady:

- *Přemýšlím nad tím, co jste právě řekl, a snažím se v tom zorientovat.*
- *To, co jste právě řekl, zní velmi zajímavě.*
- *Přemýšlím, jak to všechno spolu souvisí.*

To, co vás zajímá, „zrcadlete“

Během rozhovoru nastávají chvíle, kdy vám respondent bezděky sdělí něco, co je pro vás velmi zajímavé, ale on to přejde jednou větou. Nejefektivnější metodou, jak se k této informaci vrátit a dále rozvinout, je zrcadlení, tedy opakování, reformulace nebo shrnutí toho, co už bylo řečeno, ideálně v kombinaci s projevem zájmu.

Opakování: zopakujte to, co respondent řekl. Zpravidla stačí pouze to slovo, které vás zajímá s otazníkem na konci. Respondent slovo zpravidla začne rozvíjet sám.

Příklad:

- *respondent: Měl jsem strach.*
  Vy: Strach?

Reformulace: Přeříkejte svými slovy to, co jste právě slyšeli.

Příklady:

- *Chápu to dobře tak, že...*
- *Jestli tomu dobře rozumím, tak...*

Shrnutí: Shrnout řečené je vděčný nástroj především v případech, kdy se rozhovorem snažíte zorientovat ve spletitějším tématu. V případě rozhovorů s lidmi s odlišným mateřským jazykem je shrnování nepostradatelným nástrojem. Jedině tak si můžete ověřit, že jste si s respondentem vzájemně porozuměli a že nic nebylo ztraceno v překladu.

Příklad:

- *Dovolte mi to shrnout, abych si byl jist, že jsem vše pochopil správně.*

Učte se z vlastních chyb

Při přepisech rozhovorů si všímejte, jak se tážete a jak na vaše otázky respondenti reagují. Všímejte si míst, kde dochází ke změně debatovaného tématu. Kdo tu změnu udělal? Vy? Respondent? Pokud vy, co to udělalo s respondentem? Nechtěl ještě něco dodat, ale najednou byl přerušen? Nebo jste si všimli, že chtěl ještě k původnímu tématu něco říct, ale vy jste změnu udělali záměrně? Byla to jenom vaše nepozornost podpořená snahou držet se připravené sestavy otázek?

Všímejte si i jazyka, jaký používáte, a skladby vašich vět. Je srozumitelný? Není sugestivní? Není nějak emociálně zabarvený, ironický, arogantní, komplikovaný? Není příliš strojený, nebo naopak ležérní? Zkrátka, dokážete se poslouchat, aniž by způsob a styl, jakým se ptáte, nebyl vám samotným nepříjemný?

Pokud budete na vaše rozhovory nahlížet i takto analyticky, naučíte se sami od sebe, na co si v rozhovorech dávat pozor. Zejména v začátcích si tazatelé připravují velmi podrobnou, z jejich pohledu logicky na sebe navazující, sestavu otázek. Ale rozhovor se může někdy vydat jiným směrem a sestava se začne pod rukama rozpadat. Namísto toho, aby vás podržela, se nakonec může stát pastí, která vás nutí jít podle vytyčené cesty namísto toho, aby rozhovor přirozeně plynul. Praxí, a také pozorováním vlastních chyb, se časem naučíte připravovat si spíše než otázky jakési okruhy a body, které vám umožní přirozeně plynoucí rozhovor udržet, a zároveň nezapomenout na nic, co je z vašeho pohledu podstatné.

Cvičení 5.8: Mentální mapa „Plánujeme terén“ (30 minut)

Obr. 5.8.1: Mentální mapa: plánování práce v terénu

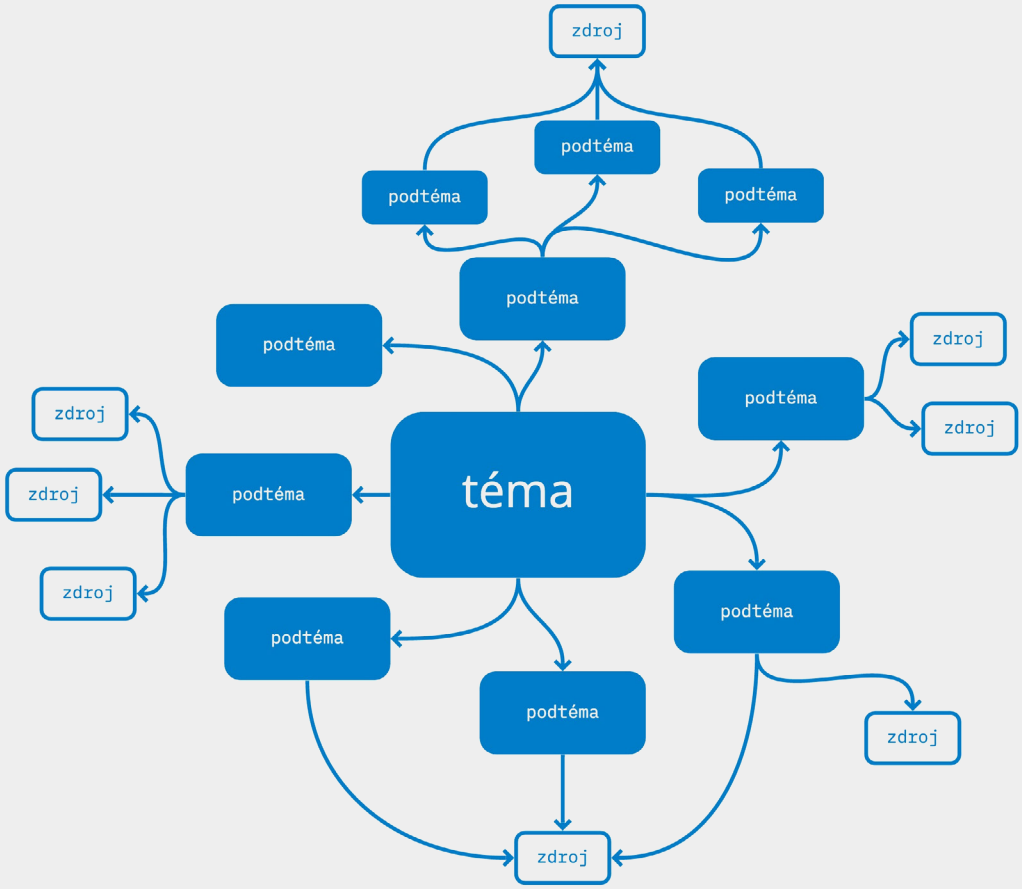

Postup: Když plánujeme článek, a tedy i typ informací a způsob jejich sběru, můžeme si jednoduše dělat poznámky do bloku tak, jak k nám nápady a myšlenky přicházejí, tzn. uspořádávat informace lineárně. Nicméně lidský mozek funguje spíše tzv. synergicky, než lineárně. To znamená, že jedna myšlenka vyvolává druhou a ta další a další, které se náhle v nějakém bodě propojí nebo vytvoří úplně nový řetězec nápadů. Velmi efektivní metodou na takový osobní brainstorming je „myšlenková mapa“ (Buzan 2007), která může mít různé podoby. Někdo si rád lepí různobarevné papírky s poznámkami na zeď, někdo dává přednost zakreslování klasických mentálních map. To si vyzkoušíme i my (vizte obr. 5.8.1).

Krok I: Máte jasno v tom, co vás přesně zajímá

1. Doprostřed dostatečně velkého papíru zakreslete centrální bublinu s názvem vašeho tématu, například „EKONOMICKÁ MIGRACE“.
2. Od tématu nechte vycházet všechna dílčí podtémata popř. další úrovně podtémat, která vás napadnou. Nebojte se věnovat této části dostatek času. Zpravidla ty nejzajímavější úhly pohledu přichází v momentě, kdy máme pocit, že už nás nic nemůže napadnout. Dílčí podtémata můžete přidávat i během dalších kroků tvoření mapy. Snažte se podtémata promýšlet na různých měřítkových úrovních, tzn. od makrostruktur, jako jsou politiky, ekonomiky atd., po úroveň jednotlivce, tedy aktérů sledovaného jevu (vizte obr. 5.8.2).
3. Vyjasněte si, která část vaší myšlenkové mapy vás zajímá a proč a zbytek mapy už dál nerozvíjíte. Není v moci ani vědeckého, natož pak novinového článku, obsáhnout vybrané téma v celé své obšírnosti. Proto je důležité stanovit si jasný rozsah vašeho zájmu a od zbytku se pro tento daný novinářský záměr odstřihnout. Jak? Napište si 2–3 otázky, které má váš text zodpovědět. Ty se stanou po celý zbytek vaší práce klíčovým vodítkem.

Např.:

- Kdo jsou a jak žijí ekonomičtí migranti – zaměstnanci v Česku?
- Jak je vnímá jejich bezprostřední české okolí?
- Jak jejich pobyt v Česku ovlivňuje jejich rodinný život a rodinu (která zůstala v jejich rodné zemi)?

4. Zrevidujte svou myšlenkovou mapu tak, aby odrážela téma a dílčí podtémata tak, jak se jim chcete věnovat.

Krok II: Máte jasno v tom, co už se o daném tématu ví

5. Neexistuje univerzálnější rada než: „Googlujte!" Ale ani ta není bez rizika. Internet se stal úžasným zdrojem informací, ale i smetištěm dat velmi spekulativní kvality. Než nějakou informaci použijete jako odrazový můstek pro další rozvíjení svého vlastního textu, vždy si ověřte, kdo nebo co je zdrojem. Pokud jsou v textu uvedené statistické údaje, nespoléhejte se na ně, ale najděte si jejich primární zdroj. Může se stát, že autor textu mohl data špatně opsat, nebo dokonce pochopit.
6. Nebojte se hledat informace i v odborných textech. K jejich vyhledávání může posloužit např. Google Scholar. I kdyby nalezené texty byly staršího data a pro soudobý kontext již nepoužitelné, alespoň získáte přehled o odbornících, kteří se tématice věnují a mohli by se pro vás stát zajímavým zdrojem citace pro váš článek, nebo alespoň zdrojem kontaktů na další aktéry.
7. Pokud už máte jasno, které konkrétní lokality se bude váš text týkat, určitě nezapomeňte projít lokální radniční tisk, který bývá zpravidla zdarma online na webových stránkách radnice. Nejenže poslouží jako významný zdroj informací o místním kontextu, ale i jako zdroj potenciálních respondentů nebo zprostředkovatelů důležitých kontaktů.
8. Pokud už máte přehled o tom, co se o daném tématu ví, zrevidujte a specifikujte svou myšlenkovou mapu o podtémata.

Krok III: Máte jasno v tom, kde nebo od koho můžete informace pro váš příběh získat

9. Už během rešerše, kdy si vyjasňujete dílčí podtémata, budete náhodně narážet na různé zdroje informací (jména odborníků, aktivních migrantů, organizací a institucí atd.; odkazy na různé databáze a výzkumy). Nespoléhejte na to, že si je budete pamatovat i na konci rešeršní práce, ale dělejte si poznámky potenciálních zdrojů už během rešeršní fáze.
10. Ke každému dílčímu podtématu se snažte přiřadit alespoň jeden potenciální zdroj, resp. o jaký typ zdroje by se mělo ideálně jednat, zda spíše subjektivní či spíše reprezentativní pohled (vizte obr. 5.8.3):
    a. subjektivní pohled
        - osoba-aktér (např. migrant, obyvatel lokality), osoba reprezentující nějakou instituci, názorový proud, osoba reprezentující odborný pohled
        - organizace, instituce
    b. reprezentativní pohled
        - statistické databáze, reprezentativní výzkumy a šetření veřejného mínění
11. V úvahách nad potenciálními zdroji informací buďte kreativní a snažte se nesklouznout k vyšlapaným cestičkám, které už prošli ti, co psali o tématu před vámi. Např. pokud hledáte kontakty na migranty, nespoléhejte se jenom na neziskové organizace nebo integrační centra, která s migranty pracují. V takovém případě byste celý svůj příběh opřeli jenom o pohled těch, kteří buď mají nějaký problém, kvůli kterému služby dané instituce vyhledali, nebo pouze na ty, kteří jsou nějakým způsobem informovaní, protože se o dané službě dozvěděli. Stejně tak se nespoléhejte pouze na to, že potenciální respondenty odchytnete náhodně např. před vytipovanými fabrikami známými pro vysoký počet zahraničních zaměstnanců. Přemýšlejte i o jiných místech, kde se migranti mohou pohybovat, jako jsou sociální sítě, krajanské spolky, nebo velmi často církevní instituce. Zejména v církevních institucích najdete mnoho těch, kteří jsou jinak velmi těžko zachytitelní, protože např. pracují v malých provozovnách nebo žijí v privátních bytech.

Krok IV: Máte jasno v tom, které zdroje jsou okamžitě dostupné, a které je potřeba zajistit jinak

12. Jednotlivé zdroje si roztřiďte podle toho, jak moc jsou zásadní pro váš článek, marginální vyřaďte a soustřeďte se na ty důležité.
13. Identifikujte ty, které jsou důležité a zároveň není jednoduché nebo je potřeba více času a energie je získat (data) nebo si s nimi domluvit schůzku (osoby) a ty začněte řešit prioritně. Pokud se jedná o osoby, doporučujeme je kontaktovat telefonicky, nikoliv e-mailem, ve zkratce vysvětlit o co vám jde a vzápětí jim po domluvě zaslat e-mail s podrobnostmi.
14. Zdroje, resp. kontakty, které se osvědčily, si zarchivujte pro případ budoucí práce. Zásadní pro úspěch vaší práce je budování kvalitního sociálního kapitálu, tedy husté a dobře opečovávané sítě kontaktů. Je na vás, jaký způsob archivace kontaktů zvolíte. Jestli budete mít obyčejný notýsek, Excel tabulku nebo nějakou aplikaci. Ale myslete na to, že se vždy vyplatí tvrdě vydobytý zdroj někam zapsat včetně poznámek, kdy a proč jste danou osobu kontaktovali a jaká byla spolupráce. Někdy se vyplatí si danou osobu ve svém archivu popsat, protože především jména cizinců mohou na našince působit tak nečitelně, že si po roce ani nevzpomenete, jestli Nguyen Anh byl muž nebo žena, natož kolik mu/jí bylo let.

Ukázka myšlenkové mapy: „EKONOMICKÁ MIGRACE“

Obr. 5.8.2: Ukázka myšlenkové mapy „EKONOMICKÁ MIGRACE“ krok I – brainstorming tématu

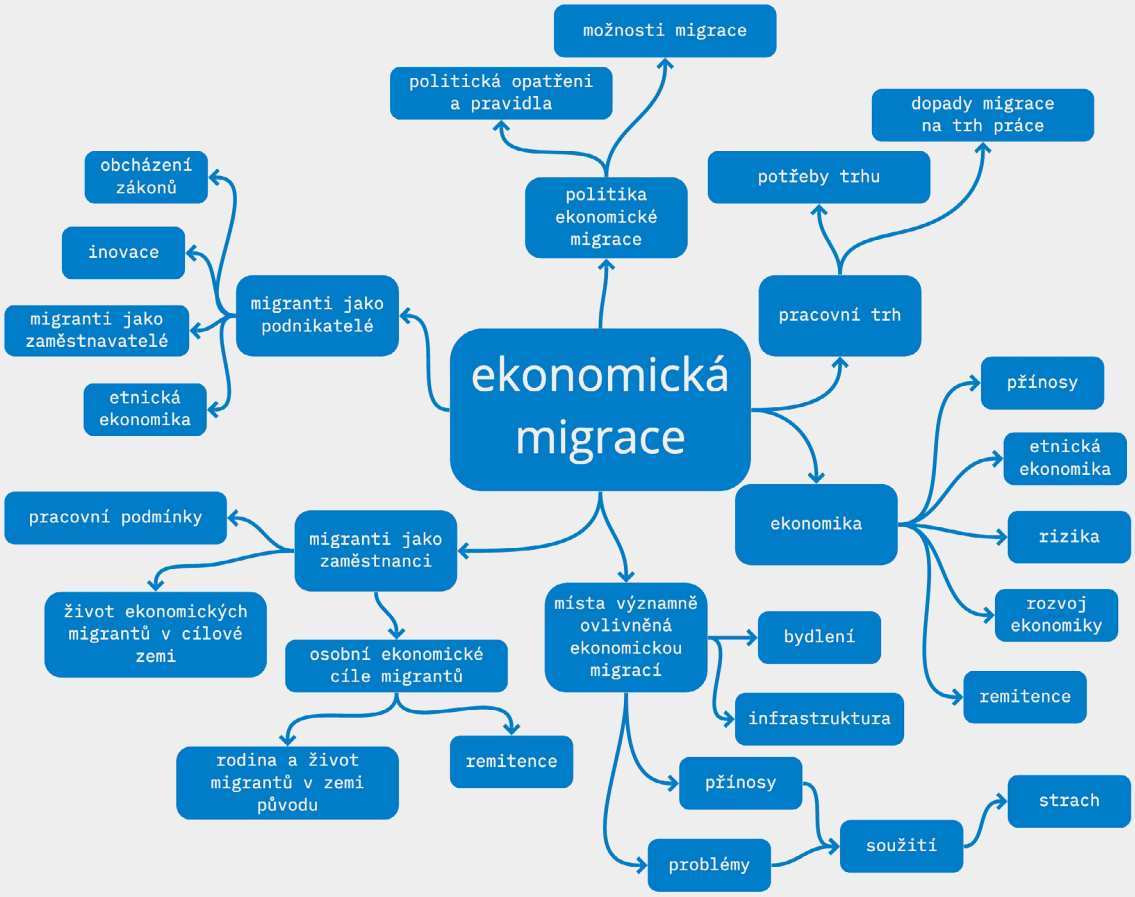

Obr. 5.8.3: Ukázka myšlenkové mapy – specifikace dílčího podtématu a identifikace zdrojů

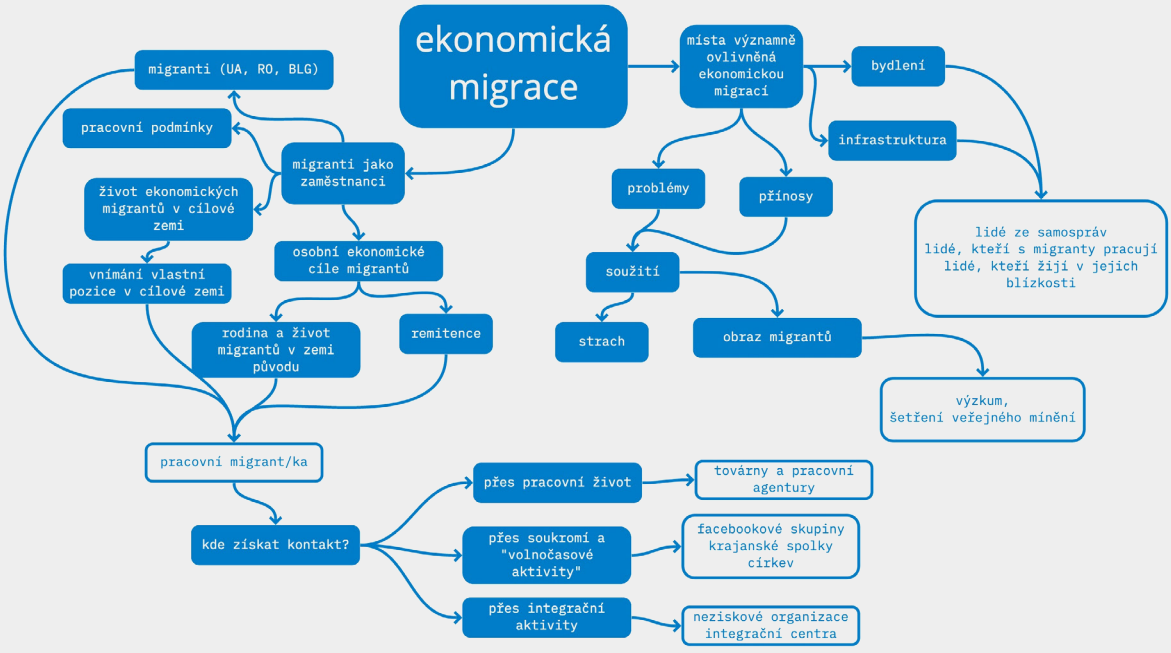

6. Pracujeme se zdroji dat

Cvičení 6.1: Slovo navíc „zdroje“ (5 minut)

statistika respondent nezisková organizace ministerstvo vnitra sociální sítě

Postup: Vyberte slovo, které do skupiny nepatří, a vysvětlete svůj výběr.

Pečetí stvrzující zkušenost novináře je nejen jeho přehled o potenciálních zdrojích informací a jejich kvalitě, ale i schopnost s různými druhy dat pracovat. Specifickým typem informací jsou pak statistické údaje, kterým je věnována tato kapitola. V závěru nabízíme i přehled základních zdrojů, ze kterých můžete čerpat nebo na které se můžete obrátit, až budete zpracovávat některé z témat týkajících se mezinárodní migrace či soužití majority a migrantů.

6.2 Pracujeme se statistikami jako zdrojem informací

Statistiky jsou velmi důležitým a hodnotným zdrojem informací, který může váš článek doplnit o celostní pohled na problematiku. Nicméně i práce s nimi je dovednost, která se musí trénovat. Současné trendy v zobrazování kvantitativních údajů v podobě statických nebo interaktivních infografik přináší nové možnosti a umožnily vznik zcela nového žánru – datové žurnalistiky. Zároveň pohodlnost čtenářů a jejich zájem dostávat informace v kostce, tedy v podobě úhledně zpracovaných tvrdých dat, zvyšuje nároky na novinářovu schopnost předat komplikované informace jednoduchým způsobem v rámci jednoho obrázku. To znamená, že si novináři musí nejen osvojit schopnost předat příběh v podobě infografiky, ale také naučit se rozumět číslům, která infografika zobrazuje. Podívejme se na příklady různého způsobu uchopení dat a na to, jak může nevhodný přístup k datům působit manipulativně.

Absolutní vs. relativní čísla

Velmi častou chybou je nevhodně zvolený úhel pohledu pro zobrazení statistických údajů, tedy využívání absolutních a relativních čísel (čísel vztažených k určité hodnotě, nejčastěji se jedná o procenta), nebo absence porovnání dané situace z pohledu absolutních čísel a z pohledu relativních čísel.

Příklad: Porovnejte zobrazení růstu počtu celosvětové populace migrantů v absolutních číslech a v procentech.

Pouze absolutní hodnoty:

- *Celkový počet migrantů na světě mezi lety 1990 a 2015 stoupl o 100 milionů lidí.*
- *Celkový počet migrantů na světě se mezi lety 1990 až 2015 téměř zdvojnásobil z 154,2 milionů na 250 milionů.*

Pouze relativní hodnoty:

- *Celkový počet migrantů na světě stoupl mezi lety 1990 a 2015 z 2,9 % světové populace na 3,38 %.*

Kombinace:

- *Celkový počet migrantů na světě mezi lety 1990 až 2015 stoupl z 154,2 milionů na 250 milionů, tedy z 2,9 na 3,38 % světové populace.*

Jen v kombinaci absolutních a relativních čísel čtenáři vysvětlujeme celkový kontext, tedy že za obrovským nárůstem počtu migrantů stojí hlavně celkový nárůst světové populace. Relativní nárůst migrace vůči světové populaci je naopak velmi nízký.

rok	Celkový počet migrantů (mil)	Podíl migrantů na světové populaci (%)
1990	154,2	2,90
2000	174,5	2,90
2010	220,7	3,20
2013	231,5	3,20
2015	250,0	3,38
2019	174,5	3,50

Tabulka 6.2.1: Příklad práce s absolutními a relativními daty: vývoj celosvětového počtu migrantů

Zdroj: World Migration Report, IOM

Vhodně zvolené kategorie – srovnávat srovnatelné

Základním pravidlem kvalitní statistiky je vhodná volba kategorií, se kterými pracujeme, tak, aby byly souměřitelné a srovnatelné. Tedy lidově řečeno, nemíchat jablka s hruškami a nesrovnávat kategorie v jednotkových hodnotách s kategoriemi v milionových hodnotách.

Příklad: Nevhodně zvolené kategorie i způsob zobrazení dat v oficiálním grafu Českého statistického úřadu (obr. 6.2.2), který srovnává kategorie národností migrantů (Čína, Ukrajina, Rusko, Albánie, ostatní) s kategorií právní (uprchlík). Data jsou zobrazena koláčovým grafem, který se využívá pro zobrazení poměru jednotlivých kategorií ve vzorku (%), ale celkový počet jednotlivých položek je spíše nízký (n=250), a tedy pro koláčový graf spíše nevhodný. Navíc v grafu chybí tzv. základní soubor, celkový počet položek. Čtenář tedy neví, zda bylo migrantů sto, tisíc nebo milion.

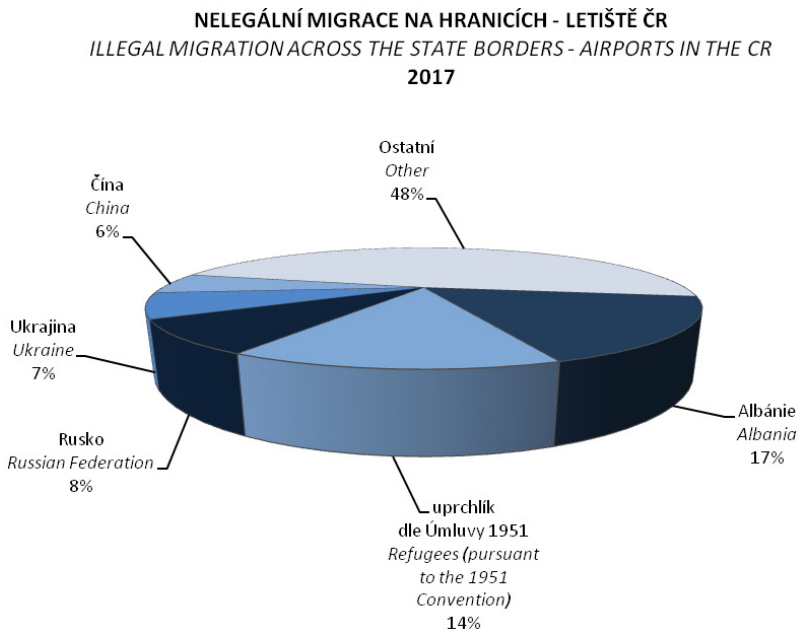

Obr. 6.2.2: Příklad nevhodného grafického zobrazení dat – relativní hodnoty a míchání kategorií

Zdroj: ročenka Českého statistického úřadu „Cizinci v ČR – 2018“[23]

Porovnejte zobrazení stejných dat, ale v absolutních hodnotách na grafu 6.2.3. Pochybení v podobě míchání kategorií v grafu zůstává, nicméně čtenář se dozvídá, o jaké konkrétní hodnoty se jedná, a tedy jak vysoké, resp. nízké jsou.

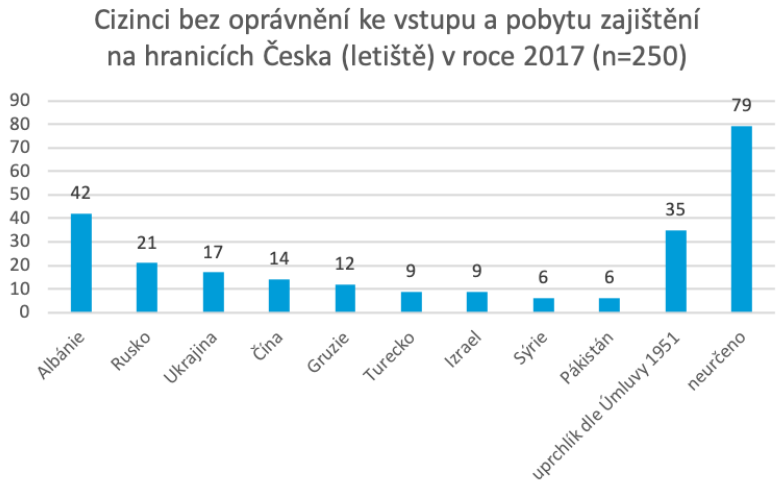

Graf 6.2.3: Příklad nevhodného grafického zobrazení dat – absolutní hodnoty a míchání kategorií

Zdroj: podkladová data z ročenky Českého statistického úřadu „Cizinci v ČR – 2018“, vlastní zpracování

Nevhodné až zavádějící zobrazení dat

Manipulace s osou Y může vést k optickému zploštění nebo zkosení zobrazovaných údajů. Takové zobrazení může jev prezentovat buď jako zcela nevýznamný, nebo naopak významnější, než ve skutečnosti je.

23 www.czso.cz/csu/czso/7-nelegalni-vstup-a-pobyt-osob-na-uzemi-cr-eqm8bw5ntg

Příklad 1: Vynechání základní osy procházející bodem 0

Srovnejte: Na obrázku 6.2.4 základní osa neprochází bodem 0 %, v důsledku čehož vypadá rozdíl mezi hodnotami skupin A a B jako velmi významný.

Na obrázku 6.2.5 je základní osa umístěna v hodnotě 0 %, což nabízí mnohem přesnější zobrazení dat. Rozdíl mezi jednotlivými skupinami není tak dramatický jako v prvním příkladu.

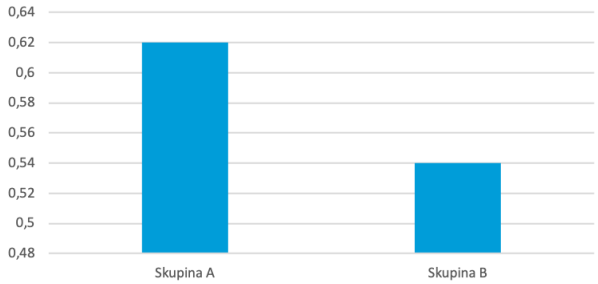

Obr. 6.2.4: vynechání základní osy procházející bodem 0 %

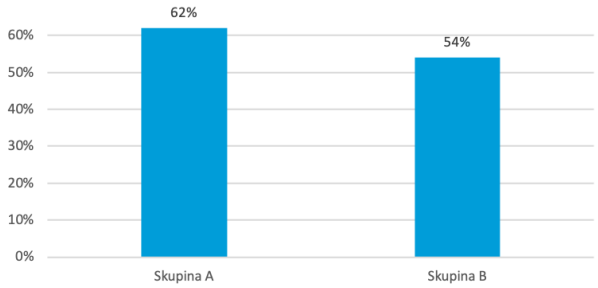

Obr. 6.2.5: základní osa prochází bodem 0 %

Zdroj: venngage.com/blog/misleading-graphs

Příklad 2: Nevhodné zvolení základních jednotek a maxima na ose Y

Srovnejte: Na obrázku 6.2.6 je zvolena jako maximum osy Y hodnota 40, tedy více jak dvakrát převyšující maximální údaj sledovaného jevu, tedy číslo 14. V důsledku toho se zdá proměna sledovaného jevu v čase jako spíše nevýznamná.

Na obrázku 6.2.7 je maximem osy Y hodnota pouze o bod vyšší než je maximální údaj sledovaného jevu. Takové zobrazení nabízí mnohem přesnější obraz toho, jak se sledovaný jev v průběhu času proměňoval.

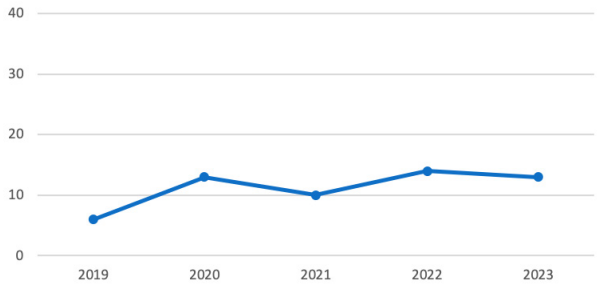

Obr. 6.2.6: nevhodně zvolené základní jednotky a maximum osy Y

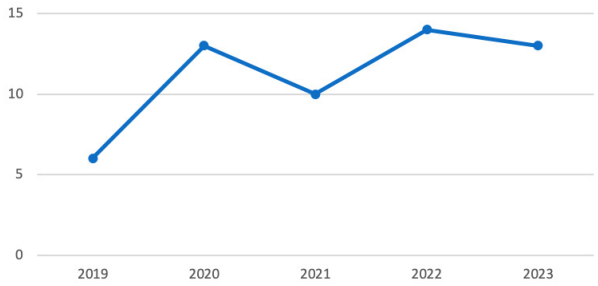

Obr. 6.2.7: vhodně zvolené základní jednotky a maximum osy Y

Zdroj: venngage.com/blog/misleading-graphs

6.3 Možné zdroje informací a dat pro práci na migračních tématech[24]

Databáze a rozcestníky

Vítejte v ČR
www.vitejtevcr.cz
portál MV ČR

Cizinci.cz
www.cizinci.cz
portál MPSV

Český statistický úřad – cizinci
www.czso.cz/csu/cizinci/cizinci-pocet-cizincu

Naše společnost
cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje
pravidelné každoroční šetření Centra pro výzkum veřejného mínění zabývající se různými oblastmi společenského života v Česku, včetně postoje české společnosti k národnostním a cizineckým menšinám. Publikováno formou tiskových zpráv, zpravidla na jaře.

Standard Eurobarometr
ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm#p=1&instruments=STANDARD
pravidelné šetření veřejného mínění v rámci EU a dalších vybraných zemí realizovaný Evropskou komisí v pravidelném půlročním intervalu (listopad a květen), který se dotýká různých oblastí života Evropanů včetně témat migrace (postoje k migraci, migrantům, migračním politikám a volnému pohybu osob)

Encyklopedie migrace
www.encyclopediaofmigration.org
online encyklopedie hesel dotýkajících se témat migrace a přehled základních statistických údajů

Odborné instituce a zájmové organizace

Neziskové organizace pracující s migranty

Centrum pro integraci cizinců (CIC)
www.cicpraha.org

Česká katolická charita
www.charita.cz/jak-pomahame/Doma/integrace-cizincu

Člověk v tísni
www.clovekvtisni.cz/migrace

Diakonie ČCE
www.diakonie.cz

Konsorcium nevládních organizací pracujících migranty
www.migracnikonsorcium.cz

Multikulturní centrum Praha (MKC)
mkc.cz

Organizace pro pomoc uprchlíkům (OPU)
www.migrace.com

Poradna pro integraci (PPI)
p-p-i.cz

Sdružení pro integraci a migraci (SIMI)
www.migrace.com

Slovo 21
www.slovo21.cz

24 Seznam platný k prosinci roku 2019

Výzkumné, analytické a advokační instituce

Centre on Migration Policy, Policy & Society, the University of Oxford, Spojené království (COMPAS)
www.compas.ox.ac.uk

European Council on Refugees and Exiles, Belgie (ECRE)
www.ecre.org

European Journalism Observatory, Spojené království a Švýcarsko (EJO)
https://en.ejo.ch

Geografické migrační centrum, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Česko (GEOMIGRACE)
www.geomigrace.cz

International Centre for Migration Policy Development, Rakousko (ICMPD)
www.icmpd.org

International Migration, Integration and Social Cohesion, Nizozemí (IMISCOE)
www.imiscoe.org

Migration Policy Group, Belgie (MPG)
www.migpolgroup.com

Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants, Belgie (PICUM)
www.picum.org

Veřejné instituce, úřady státní správy a příspěvkové organizace:

Centra pro podporu integrace cizinců (CPIC) zřízená Správou uprchlických zařízení Ministerstva vnitra ČR
www.integracnicentra.cz

Centrum pro cizince Jihomoravského kraje
www.cizincijmk.cz/cs

Správa uprchlických zařízení (SUZ) Ministerstva vnitra ČR
www.suz.cz

Integrační centrum Praha (ICP)
icpraha.com

Odbor azylové a migrační politiky (OAMP) Ministerstva vnitra ČR
www.mvcr.cz/clanek/odbor-azylove-a-migracni-politiky.aspx

Služba cizinecké policie, Policie České republiky
www.policie.cz/sluzba-cizinecke-policie.aspx

Krajanské spolky a skupiny na sociálních sítích

Rusové

Mama Guru sdružující rusky mluvící matky žijící v České republice
mamaguru.cz

Youth Included sdružující především rusky mluvící studenty žijící v České republice
www.facebook.com/YouthIncluded

Vietnamci

Svaz Vietnamců v České republice (HNVN) založený v roce 1999 sdružuje vietnamskou diasporu na území Česka, zejména zástupce tzv. první generace.
www.hnvn.cz

Svaz vietnamských studentů a mládeže (TNSV) založený v roce 2007 jako odnož HNVN sdružující studenty a mládež vietnamského původu
www.facebook.com/thanhniensinhvienSec

Viet Up založený 2016 jako zprvu neformální platforma sdružující Vietnamce tzv. druhé generace žijící v Česku.
www.vietup.cz

Přiznání Vietnamců je facebooková skupina založená v roce 2013 sdružující zpravidla Vietnamce tzv. druhé generace žijící v Česku, kteří zde sdílí své zkušenosti s dospíváním a životem ve dvou kulturách
www.facebook.com/PriznaniVietnamcu

Hiệp Hội Potraviny tại Cz je facebooková skupina sdružující téměř všechny Vietnamce žijící v Česku, která slouží k výměně informací o obchodu, realitách, pracovních příležitostech, atd.
www.facebook.com/groups/hiephoipotravinycz

Církve:

Většina pracovních migrantů, kteří přijíždějí do Česka, pochází z velmi religiózních zemí a návštěva svatostánků je jednou z mála volnočasových aktivit, kterou alespoň na velké svátky realizují. Mezi věřícími praktikujícími migranty v Česku je nejvíce ortodoxních křesťanů, nalezneme však i řadu katolíků, buddhistů a muslimů.

Ortodoxní církev: pravoslavné sbory jsou skvělým místem pro setkávání s migranty zejména z Ukrajiny, Běloruska, Ruska, Rumunska a Bulharska. Především se jedná o Pravoslavný katedrální chrám sv. Cyrila a Metoděje v pražské Resslově ulici (www.katedrala.info) nebo chrám Zesnutí Přesvaté Bohorodice na pražských Olšanských hřbitovech (info.pravoslaviecz.cz/chram-zesnuti-presvate-bohorodice).

Římskokatolická církev: ve farnostech římskokatolické církve můžete potkat migranty doslova z celého světa. Například i vietnamské katolíky, kteří se setkávají ve farnosti u kostela sv. Jakuba Staršího v pražských Kunraticích (farnostkunratice.cz). Nebo například i české krajany, kteří přišli do Česka z rumunského Banátu, např. ve farnosti Skalná, pod kterou spadají i Luby, kde žije početná komunita těchto krajanů (www.farnostskalna.cz).

Buddhistické pagody: buddhisté v Česku jsou převážně Vietnamci, kteří využívají četné modlitebny a pagody nacházející se v lokalitách s početnější vietnamskou komunitou. V Praze se jedná o pagodu v pražské Sapě, v Brně o pagodu v obchodním centru Vinamo. Další velké pagody jsou například v Potůčkách či Varnsdorfu.

Muslimská obec: Ústředí muslimských obcí (www.umocr.cz) působí v Praze, Brně a Teplicích. Muslimská obec v Praze s hlavní mešitou na pražském Černém mostě (www.praha-muslim.cz/mosques.htm) je výborným zdrojem kontaktů na muslimy z celého světa, kteří v Česku pobývají. Nejedná se pouze o migranty z Blízkého východu nebo států Magrebu, ale i středoasijských republik a Kavkazu. Muslimy na Moravě sdružuje Islámská nadace v Brně (brno.muslim.cz).

Cvičení 6.4: Umíme číst grafy? (15 minut)

V tomto cvičení si protrénujeme dovednost kriticky nahlížet na grafická zobrazení dat a přemýšlet, jak bychom s nimi mohli jako novináři pracovat. Vyberte si „graf A“ či „graf B“ a pokuste se jej interpretovat krok po kroku dle pracovního listu. Při vyplňování pracovního listu postupujte popořadě, vždy přejděte k další části, až po vyplnění předchozí. Poslední „4. část – hodnocení“ si přečtěte až poté, co sami vyplníte 1.–3. část pracovního listu a srovnejte ji se svou vyplněnou 1. částí.

Tabulka 6.4.1: Pracovní list – cvičení „umíme číst grafy“?

1. ČÁST	
Jaké informace mi graf sděluje? Co se z grafu dozvídám?	Jaké otázky a pochybnosti ve mně graf vyvolává? Čemu nerozumím a potřeboval/a bych dovysvětlit?
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.

2. ČÁST	
Mé plánované ústřední téma / tematická linka článku. Jak plánuji článek uchopit. • ústředí téma/ta či sdělení • ústřední osoby • úhly pohledu (např. ekonomický, společenský, humanitární, bezpečnostní, ekologický, politický, integrační, domácí, mezinárodní, srovnávací atd.)	
Jaké další zdroje dat a informací plánuji ve článku použít a proč? • instituce • osoby • databáze	

3. ČÁST	
TITULEK	

Cvičení 6.4 – podkladový graf A

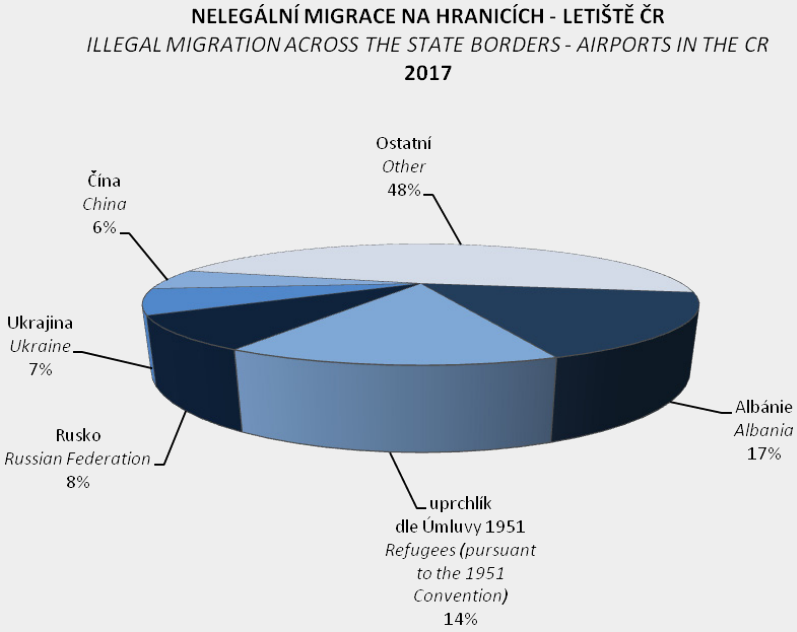

Zdroj: ročenka Českého statistického úřadu „Cizinci v ČR – 2018“[25]

Cvičení 6.4 – podkladový graf B

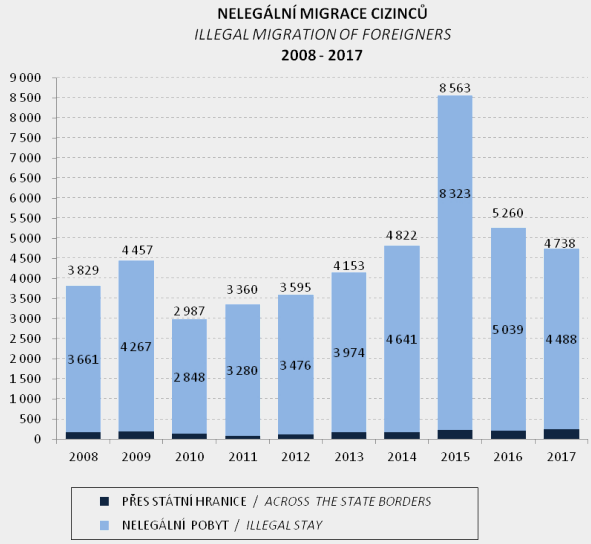

Zdroj: ročenka Českého statistického úřadu „Cizinci v ČR – 2018“[26]

25 www.czso.cz/csu/czso/7-nelegalni-vstup-a-pobyt-osob-na-uzemi-cr-eqm8bw5ntg
26 www.czso.cz/csu/czso/7-nelegalni-vstup-a-pobyt-osob-na-uzemi-cr-eqm8bw5ntg

Tabulka 6.4.2: vyhodnocení cvičení 6.4

4. ČÁST – hodnocení	
Graf A	• Graf srovnává nesourodé kategorie národnostního rozložení cizinců bez oprávnění ke vstupu a právní kategorie uprchlíka • Graf neuvádí velikost základního souboru a čtenář se tedy nedozvídá, zda je celkový počet započtených migrantů sto, tisíc nebo milion. Dle zdrojové tabulky grafu je velikost základního souboru n=250. Otázkou je, zda je vhodné využít koláčový graf v případě 10 různých kategorií (kategorie ostatní zahrnuje občany Gruzie, Turecka, Izraele, Sýrie a Pákistánu) o celkovém počtu n=250. Ani zdrojová tabulka neuvádí, jakého státního občanství jsou osoby zahrnuté do kategorie „Uprchlík dle Úmluvy 1951“
Graf B	• Graf je označen zavádějícím názvem „nelegální migrace cizinců“, který evokuje pocit, že se jedná o přesný počet cizinců bez oprávnění k pobytu. Název lépe vystihující obsah grafu by byl „Počet cizinců bez oprávnění k pobytu zajištěných na hranicích a území ČR“ • Popis grafu neuvádí, o jaké území se jedná. Čtenář může jenom tušit, že se jedná o Českou republiku a hraniční přechody této země

Slovo závěrem

Kdo čekal přesný návod, jak psát o migraci, jakou formou zobrazovat migranty či jakým tématům se věnovat, je nyní pravděpodobně zklamaný. Záměrem příručky není a ani by nemělo být takový recept vytvořit. Avšak stejně jako u ostatních témat i v případě migrace platí univerzální poučka: základním pravidlem kvalitní „novinařiny“ je snaha o vyváženost a zodpovědná práce se zdroji. A především uvědomění, jak se naše postoje, osobní zkušenost či očekávaní a předpoklady promítají do naší práce s tak emočně zatíženým tématem, jakým se migrační problematika stala. Proto spíše než souborem přesných instrukcí, jak postupovat, bylo cílem příručky nabídnout začínajícím novinářům průvodce, který podporuje rozvoj kritického myšlení a kritického přístupu k práci novináře jako takové, v našem případě v kontextu migračních témat.

V příručce jsme se věnovali jak obecným žurnalistickým teoretickým konceptům a základním poznatkům z oboru migračních studií, tak konkrétním příkladům zobrazování migračních témat v evropských médiích, či práci se statistickými údaji. Sdíleli jsme s vámi své zkušenosti s prací v terénu a vedením zjišťovacích rozhovorů, a také vám nabídli možnost prozkoumání sebe sama ve vztahu k žurnalistice a migraci skrze řady interaktivních cvičení. Ale, jak už jsme v úvodu upozorňovali, nic nám nevěřte bez zdravých pochyb. Vše si ověřujte, zjišťujte, pátrejte. Hledejte jiné možné úhly pohledu a vysvětlení, chybějící proměnné a fakta.

Zdroje

Abbott, E. A. (2015). *Flatland: A Romance of Many Dimensions*. Princeton University Press.

API (undated). *What is the purpose of journalism?* American Press Institute. https://www.americanpressinstitute.org/journalism-essentials/what-is-journalism/purpose-journalism/ Navštíveno 30. ledna 2020.

Aruguete, N. (2017). The agenda setting hypothesis in the new media environment. *Comunicacion y Sociedad*, 28: 35–58.

Bauman, Z. (2004). *Myslet sociologicky: Netradiční uvedení do sociologie*. Praha, Slon.

Buzan, T. (2007). *Mentální mapování*. Praha, Portál.

Castles, S., De Haas, H., Miller, J. M. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 5th edition. New York, Pelgrave Macmillan.

Cohen, B. C. (1964). The Press and Foreign Policy. *The American Historical Review*. 69(3): 805–807. In Jahnson-Cartee, K.S. (2004). *News Narratives and News Framing*. Oxford, Rowman & Littlefield.

Creighton, T., Walker, C. L., Anderson, R. (2014). Coverage of Black versus White Males in Local Television News Lead Stories. *Journal of Mass Communication & Journalism*, 4(8): 1–7. https://www.omicsonline.org/open-access/coverage-of-black-versus-white-males-in-local-television-news- lead-stories-2165-7912.1000216.pdf Navštíveno 27. ledna 2020.

De Haas, H., Czaika, M., Flahaux, M. L., Mahendra, E., Natter, K., Vezzoli, S., Villares-Varela, M. (2018). International Migration. Trends, Determinants and Policy Effects. *Population and Development Review*, 45(4): 885–922.

Domingo, D., Masip, P., Costera Meijer, I. (2014). Tracing Digital News Networks. *Digital Journalism*, 3(1): 53–67.

Elvestad, E., Blekesaune, A., Aalberg, T. (2014). *The Polarized News Audience? A Longitudinal Study of News-Seekers and News-Avoiders in Europe*. Paper at the 2014 annual meeting of the American Political Science Association, Washington DC, August 28–31, 2014. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2469713 Navštíveno 30. ledna 2020.

Entman, R. M. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4): 51–58.

Entman, R. M. (2010). Media framing biases and political power: Explaining slant in news of Campaign 2008. *Journalism*, 11(4): 389–408.

Eurostat (2019). *Residence permits – statistics on first permits issued during the year*. Sep. 2019, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_-_statistics_on_first_permits_issued_during_the_year&oldid=456573 Navštíveno 16. ledna 2020.

Fengler, S. Kreulter, M. (2020). *Migration coverage in Europe's media. A comparative analysis of coverage in 17 countries*. OBS Working Paper 39, European Journalism Observatory, Otto-Brenner-Stiftung. https://www.otto-brenner-stiftung.de/fileadmin/user_data/stiftung/02_Wissenschaftsportal/03_Publikationen/AP39_Migration_EN.pdf Navštíveno 30. ledna 2020.

Giddens, A. (2013). *Sociologie*. Praha, Argo.

Goffman, E. (1986). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston, Northeastern University Press.

Holton, A. E., Coddington, M., Lewis, S. C., Gil de Zúñiga, H. (2015). Reciprocity and the News: The Role of Personal and Social Media Reciprocity in News Creation and Consumption. *International Journal of Communication*, 9: 2526–2547.

ICMPD (2017). *How does the media on both sides of the Mediterranean report on migration? A study by journalists, for journalists and policy-makers*. Vienna, International Centre for Migration Policy Development (ICMPD). https://www.icmpd.org/fileadmin/2017/Media_Migration_17_country_chapters.pdf Navštíveno 30. ledna 2020.

Ivanič, P. (2017). Diskurz alebo čo sa píše medzi riadkami. In: *Svet medzi riadkami – Globálne prepojenia*. Bratislava, Človek v ohrození, n.o. https://globalnevzdelavanie.sk/wp-content/uploads/2019/09/Svet_medzi_riadkami_1_DISKURZ.pdf Navštíveno 30. ledna 2020.

Kandel, W. A. (2018). *U.S. Family-Based Immigration Policy*. Congressional Research Service. https://fas.org/sgp/crs/homesec/R43145.pdf Navštíveno 16. ledna 2020.

King, R. (2007). *Atlas of Human Migration*. A Firefly Book, Marshall Editions.

Kleg, M. (1993). *Hate Prejudice and Racism*. Albany, State University of New York Press.

Kovach, B, Rosenstiel, T. (2014). *The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and Public Should Expect*. Three Rivers Press.

Kriglerová, E. G., Chudžíková, A. (2016). Utečenci nám nastavujú zrkadlo: akou krajinou chceme byť? *Menšinová politika na Slovensku*, 5(1): 1–10. http://cvek.sk/wp-content/uploads/2016/01/Ute%C4%8Denci-n%C3%A1m-nastavuj%C3%BA-zrkadlo.pdf Navštíveno 27. ledna 2020.

Levitt, P., Lamba-Nieves, D. (2011). Social remittances revised. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(1): 1–22.

Lippmann, W. (1998). *Public Opinion*. New Brunswick and London, Transaction Publishers. https://monoskop.org/images/b/bf/Lippman_Walter_Public_Opinion.pdf Navštíveno 27. ledna 2020.

McCombs, M. E., Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2): 176–187.

McCombs, M. (2004). *Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge, Polity Press.

McCombs, M. (2005). A Look at Agenda-setting: past, present and future. *Journalism Studies*, 6(4): 543–557.

Mediaguide.fi (2016). *Media Guide: Practice and Ethics of Journalism for Adults*. Finnish Lifelong Learning Foundation. https://mediaguide.fi/wp-content/uploads/2016/09/media_guide_eng_painoversio_final.pdf Navštíveno 30. ledna 2020.

Min, S. J. (2010). From the Digital Divide to the Democratic Divide: Internet Skills, Political Interest, and the Second-Level Digital Divide in Political Internet Use. *Journal of Information Technology & Politics*, 7(1): 22–35.

Návojský, A. (2014). Etika a hodnoty v zobrazovaní väčšiny sveta. In: Gallayová, Z. (ed). 2014. *Globálne vzdelávanie – kontext a kritika*. Zvolen, Technická univerzita vo Zvolene: 96–111.

Návojský, A. (2017). Mocenská a globálna perspektíva v diskurze. In: *Svet medzi riadkami – Globálne prepojenia*. Bratislava, Globalne vzdelavanie. https://globalnevzdelavanie.sk/wp-content/uploads/2019/09/Svet_medzi_riadkami_2_PREPOJENIA_FINAL.pdf Navštíveno 30. ledna 2020.

Nolan, D., Walker, S. (2018). Hungarian journalists admit role in forging anti-migrant ‚atmosphere of fear'. *The Guardian*, 13 Apr. 2018. https://www.theguardian.com/world/2018/apr/13/hungary-journalists-

state-tv-network-migrants-viktor-orban-government Navštíveno 27. ledna 2020.

Nugent, W. (1992). *Crossings: The Great Transatlantic Migrations*, 1870–1914. Indiana University Press.

OECD (2019). *International Migration Outlook 2019*. 15 Oct. 2019, https://www.oecd.org/migration/international-migration-outlook-1999124x.htm Navštíveno 16. ledna 2020.

O'Shaughnessy, M., Stadler, J. (2008). *Media and Society*. 4th edition. London, Oxford University Press.

Pinker, S. (2018). The Enlightement is Working, *Wall Street Journal*. 9 Feb. 2018. https://www.wsj.com/articles/the-enlightenment-is-working-1518191343 Navštíveno 30. ledna 2020.

Popper, K. (2013). *The Open Society and Its Enemies: New One-Volume Edition*. Princeton University Press.

Pospěch, P., Jurečková, A. a kol. (2019): *Migrace bez migrantů: Mediální obraz migrace a jejích aktérů v České republice. Výzkumná zpráva*. Praha, Člověk v tísni, o.p.s. https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/1319/file/2019_11_01_vyzkumna_zprava_media_a_migrace_cz.pdf Navštíveno 27. ledna 2020.

Pospěch, P., Jurečková, A., Hacek, J., Chalupková, P., Ivanič,P., Kaal, E., Renser, B., Tokošová, E., (2019). *Ve středu pozornosti: Mediální pokrytí tématu migrace v České republice, Estonsku a na Slovensku. Srovánací zpráva*. Prague, Člověk v tísni, o.p.s. https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/1320/file/2019_10_07_komparativni_zprava_media_a_migrace_cz_ee_sk.pdf Navštíveno 27. ledna 2020.

Price, G. (2014). Decoding Benefits Street: how Britain was divided by a television show. *The Guardian*, 22 Feb. 2014. https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/feb/22/benefits-street-tv-programme-divided-the-nation Navštíveno 30. ledna 2020.

Said, E. (1997). *Covering Islam – How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*. London, Vintage Books.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N (2015). Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV.

Suhola, A., Turunen, S., Varis, M. (2005): Journalistisen kirjoittamisen perusteet. Finn Lectura. In: *Journalism is a societal profession*. Mediaguide.fi, 29 Nov. 2015. https://mediaguide.fi/mediaguide/journalism-is-a-societal-profession/ Navštíveno 30. ledna 2020.

The Buggles (1979). *Video Killed the Radio Star*. https://www.youtube.com/watch?v=W8r-tXRLazs Navštíveno 30. ledna 2020.

The Convention Relating to the Status of Refugees (1951). The United Nations.

Thorson, K., Wells, C. (2015). How Gatekeeping Still Matters: Understanding Media Effects in an Era of Curated Flows. In Vos, T. P., Heinderyckx, F.: *Gatekeeping in Transition*. Routledge: 25–44.

Tkackyk, M., Pospěch, P., Macek, J. (2015). *Analýza mediálního pokrytí uprchlické krize (výzkumná zpráva)*. Masarykova univerzita.

Van Dijk, T. (1993). Discourse and cognition in society. In Crowley, D. a Mitchell, D.: *Communication Theory Today*. Oxford: Pergamon Press: 107–126.

Van Dijk, T. (1995). Power and the news media. In Paletz, D. (Ed.): *Political Communication and Action*. Cresskill, NJ, Hampton Press: 9–36.

Vu, H., Guo, L., McCombs, M. (2014). Exploring „the World Outside and the Pictures in Our Heads": A Network Agenda-Setting Study. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 91(4): 669–686.

Wasserstein, B. (2011). *European Refugee Movements After World War Two*. BBC. https://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/refugees_01.shtml Navštíveno 30. ledna 2020.

Wikipedia – Agenda-setting theory. https://en.wikipedia.org/wiki/Agenda-setting_theory Navštíveno 30. ledna 2020.

Wikipedia – Gatekeeping. cs.wikipedia.org/wiki/Gatekeeping Navštíveno 30. ledna 2020.

Wikipedia – Nastolování agendy. cs.wikipedia.org/wiki/Nastolov%C3%A1n%C3%AD_agendy Navštíveno 30. ledna 2020.

Wikipedia – Walter Lippmann. https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_Lippmann Navštíveno 30. ledna 2020.

White, A. (2015). *Ethics 101: What is journalism and who is a journalist?* Ethical Journalism Network, video. https://ethicaljournalismnetwork.org/resources/videos/what-is-journalism-who-is-journalist Navštíveno 30. ledna 2020.

White, A. ed. (2015): *Moving Stories: International Review on How Media Cover Migration*. Ethical Journalism Network, Londýn. https://ethicaljournalismnetwork.org/resources/publications/moving-stories. Navštíveno 30. ledna 2020.

Lidé mezi řádky

Příručka o migraci pro (budoucí) novináře

© Člověk v tísni, o.p.s.

Všechna práva vyhrazena.

Vzdělávací program Varianty – Program migrace

Člověk v tísni, o.p.s.

Šafaříkova 24

120 00 Praha 2

www.clovekvtisni.cz

ISBN 978-80-7591-037-0

Lidé mezi řádky

Příručka o migraci pro (budoucí) novináře

© Člověk v tísni, o.p.s.

Praha, únor 2020

Lidé mezi řádky – Příručka o migraci pro (budoucí) novináře se zaměřuje na rozvoj kritického přístupu v mediálním zpracování témat spojených s migrací, migranty a soužitím majorit a tzv. nových menšin. Nabízí nový pohled na tradiční teoretické žurnalistické koncepty nastolování agendy, diskurzu, rámování, gatekeepingu či etiky, které zasazuje do kontextu migrační problematiky s důrazem na situaci v EU a v Česku, Estonsku a na Slovensku. Zabývá se vymezením základních pojmů spojených s migrací a představuje hlavní poznatky z oboru migračních studií, to vše s ohledem na kontext žurnalistické praxe. Na principech metody E–U–R (evokace–uvědomění–reflexe) podněcuje čtenáře k uvědomění si vlastní pozice a omezení ve své novinářské práci. Příručka zároveň nabízí praktické tipy pro vedení rozhovoru nebo práci se zdroji. Příručka je primárně určena studentům žurnalistiky a začínajícím novinářům, ale může se stát zdrojem inspirace i pro zkušené redaktory.

ISBN 978-80-7591-037-0